

SREDNJOVJEKOVNO GROBLJE NA »BEGOVAČI«
U SELU BILJANIMA DONJIM KOD ZADRA

U istraživačkim akcijama na terenu Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, a kasnije Institut za nacionalnu arheologiju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Splitu, započeo je u ljetu 1955. godine arheološka iskopavanja u okolici selâ Kašića i Smilčića kod Zadra. Ovim akcijama prethodilo je (god. 1954) rekognosciranje terena, što je rezultiralo otkrivanjem nekoliko do sada još nepoznatih arheoloških lokaliteta u ovom kraju.¹

Od 1955. do 1958. godine sustavno su se istražili slijedeći arheološki lokaliteti:

— *Mastirine*, jugoistočno od sela Kašića na blagoj kosi se otkrila, istražila i konzervirala starohrvatska crkva šesteroapsidnog tlocrta s nartekсом i kasnije prislomljenim prostorijama samostana, te uokolo arhitektonskog sklopa starohrvatsko groblje sa 132 groba. Tom prigodom pronađen je veći broj kamenih fragmenata crkvenog namještaja, a u grobovima nakit, koji vremenski i prostorno pripada starohrvatskoj kulturnoj grupi;

— *Razbojine*, oko 250 m jugoistočno od Mastirina, na zaravnastom platou, otkriven je i istražen segment ranosrednjovjekovne nekropole. Ukupno je otkriveno 37 grobova u kojima su prilozi uglavnom sačinjavali keramičke posude, željezna kresiva i nožići;

— *Maklinovo brdo*, zapadno od Mastirina na udaljenosti oko 2 km na pješčanoj nabrežini, otkriveno je i istraženo ranosrednjovjekovno slavensko groblje. Od grobnih priloga najviše su zastupani zemljani lonci i razni željezni predmeti, kao npr. nožići i kresiva;

— *Čerinac — Crkvina*, na području Smilčića nedaleko seoskog bunara zvanog Čerinac, na blagom humku, otkriveni su i istraženi ostaci jednobrodne romaničke crkve s polukružnom apsidom, a uokolo nje nekoliko kasnosrednjovjekovnih grobova u kojima nije bilo priloga;

— *Čerinac — Grede*, oko 150 m južno od otkrivene crkve na lokalitetu »Crkvina« uzdiže se drugi humak na kome je otkriveno i istraženo starohrvatsko groblje sa 149 grobova u kojima je pronađeno dosta nakita, naročito naušnica i prstenja koji pripadaju IX. i X. stoljeću;

¹ S. *Gunjača*, Rad Muzeja hrvatskih starina u god. 1954, Starohrvatska prosvjeta (dalje SHP), III. ser., sv. 6, Zagreb 1958, 231.

— Drače, između Mastirina i Razbojina na blago uzdignutom humku, dijelom je istraženo kasnosrednjovjekovno groblje. Ukupno je otkriveno 80 grobova u kojima nije bilo nikakvih nalaza, štoviše u većini slučajeva u grobovima nije bilo ni kostura. Pretpostavlja se da su kosti iz grobova izvlačile divlje životinje.²

Tijekom sukcesivnih istraživačkih radova na prilično širokom arealu, na kojemu se kroz pojedine istražene lokalitete otkriva slika bogate kulture s veoma dugim kontinuitetom života, uočen je i posljednji na ovom području — do sada najveći arheološki lokalitet na Begovači — u selu Biljanima Donjim (vidi Kartu I).

Za vrijeme radova na Mastirinama i Maklinovu brdu 1955. godine, povjerenik arheolog-amater Kazimir Tomić iz Smilčića svratio je pozornost na položaj Begovača. Obilaskom ovog terena zapažena je u vrtu Vase Drče, pok. Stevana, ovača rimska kolona, koju je vlasnik prilikom krčenja izbacio iz rova, a tik do ove nije nalazio se kompleks ruševina koje su se nazirale pod obraslim žbunjem. Prema pričanju braće Stevana i Vase Drče na susjednim njivama i u bašči Miloša Drče pok. Petra, odmah ispod bunara i s istočne strane kompleksa ruševina, nailazilo se na grobove u kojima je, kako oni pričaju, bilo naušnica i prstenja. Neke od tih nalaza vlasnici zemljišta su sačuvali i god. 1955. i 1956. Muzej je otkupio navedene predmete.³ Ovi predmeti opisani su u grupi slučajnih nalaza (br. 12, 13, 14, 17, 18, 19, 22, 24 i 55).

Na taj lokalitet se još više vratila pozornost kada je Stevan Drča, prigodom krčenja svoje čestice, sa sjeverne strane gomile zvane »Crkvina« u zimi 1958. godine naišao na vanjski zid oble apside jedne crkve, a naročito kada je njegov brat Vaso pronašao ulomak kamene grede oltarne pregrade s dekoracijom i s ostatkom natpisa . . . *E DONIS*.

Na temelju prikupljenih podataka i slučajnih nalaza bilo je očito da je riječ o jednom značajnom arheološkom lokalitetu na kojemu su ubicirani crkva i groblje, a kako su se uočili i antički građevni elementi i nadgrobni spomenici, koji su dijelom upotrijebljeni kao građevni materijal u okolne međe, a dijelom prenošeni u selo Kašić, to se moglo ustvrditi da je riječ o jednom kompleksu kasnoantičke i srednjovjekovne faze smješteno na arheološki bogatom području u trokutu naselja Kašić — Smilčić — Biljane Donje.⁴

Lokalitet Begovača udaljen je oko 2 km južno od krajnjeg zapadnog ogranka sela Kašića, a nalazi se u pitomom ravničastom području na kojemu se pružaju plodne oranice i bašče zasađene poljoprivrednim kulturama (sl. 1). Zidani bunar »Begovača«, čiji toponim upućuje na tursko razdoblje, odnosno na neki

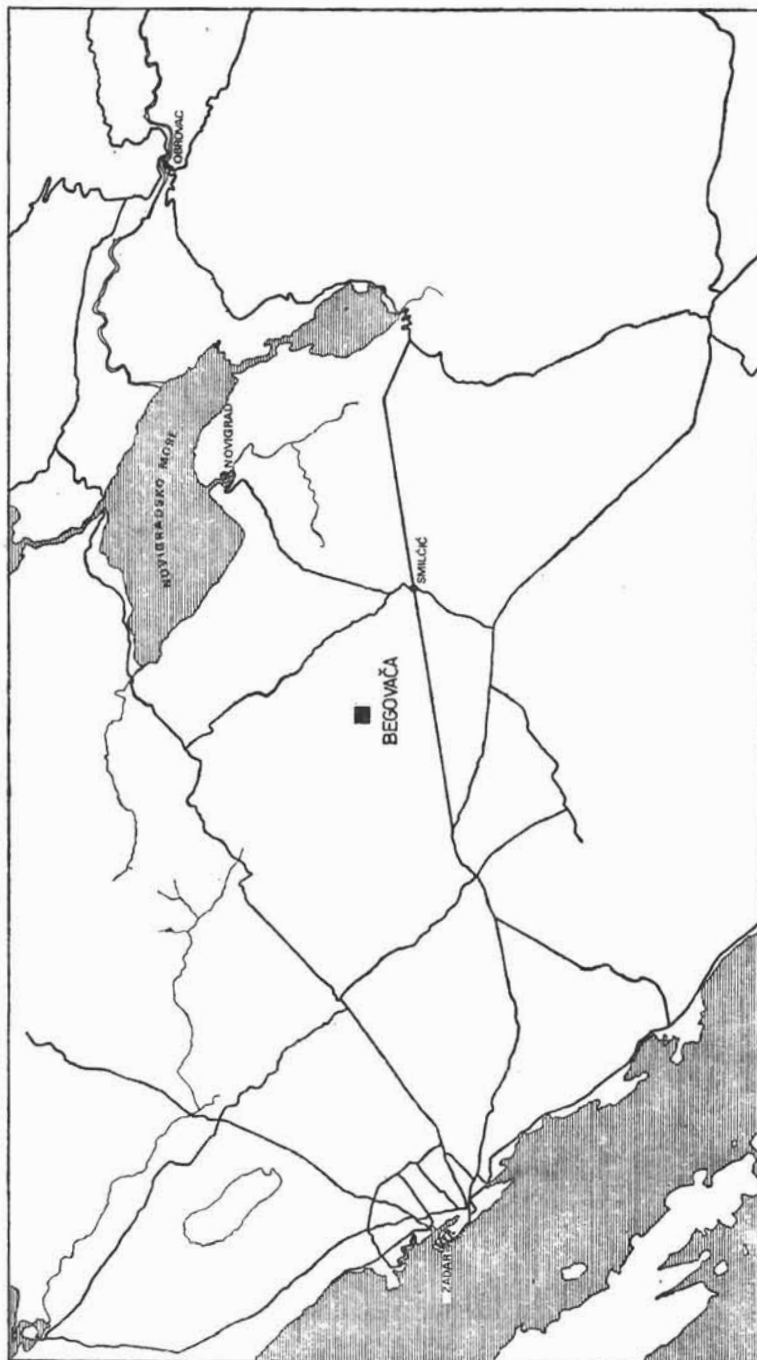
² *D. Jelovina*, Istraživanja Instituta za nacionalnu arheologiju u Splitu, Arheološki pregled, sv. 1, Beograd 1959, 183; *D. Vrsalović*, Rezultati arheoloških istraživanja u Kašiću, Slobodna Dalmacija, br. 4545, Split, 3. X 1959; *S. Gunjača*, Trogodišnji rad Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika (1955, 1956. i 1957), SHP, III. ser., sv. 7, Zagreb 1960, 270—272 i 279.

Od navedenih arheoloških nalazišta već su obrađene i objavljene nekropole na »Razbojinama« i na »Gredama«. Vidi o tome: *D. Jelovina*, Ranosrednjovjekovna nekropola na »Razbojinama« u selu Kašiću kod Zadra, SHP, III. ser., sv. 10, Zagreb 1968; *D. Vrsalović*, Srednjovjekovno groblje na »Gredama« u selu Kašiću kod Zadra, SHP, III. ser., sv. 10, Zagreb 1968.

³ *S. Gunjača*, Trogodišnji rad Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika, SHP, III. ser., sv. 7, Zagreb 1960, 279.

⁴ *D. Vrsalović*, Cetverogodišnji rad Instituta za nacionalnu arheologiju i Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu, SHP, III. ser., sv. 8—9, Zagreb 1963, 274 i 278; *D. Jelovina*, Izveštaj o arheološkom istraživanju na »Begovači« u selu Biljanima Donjim kod Zadra, Ljetopis JAZU, knj. 68, Zagreb 1963, 243—246.

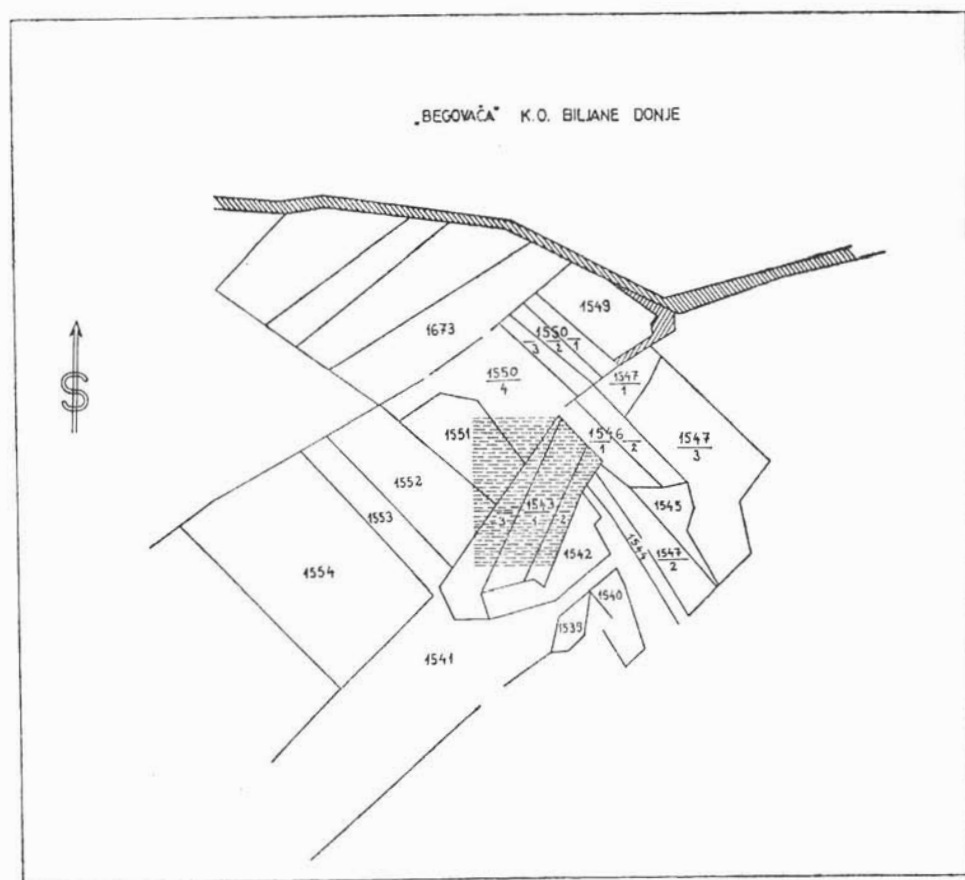
KARTA I. GEOGRAFSKA SITUACIJA BEGOVAČA

begovski posjed, po kojemu i nosi ime sva uža okolica, neiscrpan je izvor žive vode kojom seljani natapaju svoje povrtlarske kulture (sl. 2). Južno od bunara, cca 100 m, nalaze se njive vlasnika Drča i Drača, i to: Drče Šime, pok. Petra (kat. čest. br. 1543/1 i 1543/2), Stevana, pok. Stevana (kat. čest. br. 1543/3), Vase, pok. Stevana (kat. čest. br. 1551) i Drača Gliše, pok. Dmitra (kat. čest. br. 1550/4), na kojima se nalazila obrasla gomila zvana »Crkvina« i po slučajnim nalazima otkriveno groblje, pa su na spomenutim česticama i obavljena arheološka istraživanja (sl. 3, 4).

Budući da vrelo Begovača ujedno služi i kao katastarsko razgraničenje posjeda između sela Kašića i Biljana Donjih, to lokalitet »Crkvina« i groblje uokolo nje spadaju pod selo Biljane Donje (vidi izvod iz katastarskog plana Benkovac, R. 1 : 2904).

Iskopavanja na Begovači izvršena su u četiri etape. Prva etapa otpočela je 27. srpnja i trajala do 21. kolovoza 1959. godine, druga od 20. srpnja do 18. kolovoza 1960. godine, treća od 19. srpnja do 17. kolovoza 1961. godine i četvrta etapa od 19. srpnja do 28. kolovoza 1962. godine.

Radovima prve dvije godine rukovodio je direktor Instituta dr Stjepan Gunjača u suradnji s kustosom D. Jelovinom, a zatim je istraživanja prepustio kustosima Dušanu Jelovini i Dasenu Vrsaloviću. Tehničku dokumentaciju izvodili su akad. slikari Bartul Petrić i Vinko Bakulić. Fotosnimanja na terenu obavljali su sami članovi ekipe, ostale fotosnimke arheoloških nalaza za objavu izradio je Josip Horkić, fotograf Arheološkog muzeja u Splitu. Konzervaciju arheoloških predmeta obavio je Fabjan Bakulić, preparator u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika.

KRONOLOGIJA ISKOPAVANJA

Prije početka arheoloških iskopavanja čitav teren je stavljen pod koordinatni mrežni sistem s koordinatama 5×5 m radi što bolje preglednosti signiranja nalaza u blokovima. Nakon terenske premjere koordinatna mreža se je prenijela na situacijski plan u mjerilu 1 : 50. Ova dokumentacija upotpunjena je grobnim formularima, dnevnikom iskopavanja, skicama, crtežima i foto-snimcima, od kojih neke donosimo u ovom radu.

Sastav terena bio je različit. Gornji slojevi oko antičkih i srednjovjekovnih zdanja sastojali su se od nasipa obrušene arhitekture s primjesama maltera i sitnog građevnog materijala. Donji pak slojevi sastojali su se od pjeskovite zemlje crvenice pomiješane sa sitnim oblucima šljunka. Periferni dijelovi zbog uzgajanja poljoprivrednih kultura sastojali su se od sipke zemlje crnice, dok se na dubini ispod 80 do 100 cm nailazilo na nepropusni sloj ilovače zbog koje su skeleti u dublje lociranim grobovima u priličnoj mjeri istrunuli.

Prva etapa (1959. godina)

Najprije se pristupilo kopanju probnih profila na južnom i jugozapadnom dijelu kompleksa, na neobrađenom zemljištu Šime i Stevana Drče, kako bi se prethodno istražio prostor na koji bi se mogla naslanjati prekopana zemlja i sitnije kamenje. Međutim, tek što se otpočelo kopanjem profila, naišlo se na mrežu antičkih zidova, pa je rad bio znatno otežan. Moralo se, naime, zaprežnim kolima odvoziti zemlju i kamenje po okolnim putevima, najviše na seoski put koji vodi u selo Suhovare, udaljen od nalazišta za oko 400 metara.

Iskopavanja su započeta na istočnom i jugoistočnom dijelu slobodnog kompleksa blago uzdignutog humka, spuštajući se po svoj površini otkopa u dubinu. Pri tome se prvenstveno nastojalo otkriti konture i istražiti crkvenu arhitekturu, slučajno pronađenu 1958. godine. Čišćenjem crkvene unutrašnjosti pokazalo se da je gornja površina blago uzdignutog humka izrasla nabačenom škaljom prilikom pročišćavanja okolnih bašča, dok su se donji slojevi sastojali od urušenog manjeg i većeg obrađenog i poluobrađenog građevnog kamenja pomiješana s malternom žbukom.

U slijedećim etapama rada crkva je potpuno istražena i konzervirana, a tlo-risna osnova ukazuje da se tu radi o vrlo interesantnom obliku jednog tipa trobrodne starohrvatske crkve. Kameni ukrasni fragmenti crkvenog namještaja su predromaničkog stila, pa to još više ukazuje na važnost te sakralne arhitekture.⁵

⁵ Starohrvatsku crkvu na »Begovači« objavit će dr. Stjepan Gunjača, pa se u ovom radu na nju nećemo osvrtni.

Šireći i produbljavajući otkop uokolo crkve, naišlo se na temelje antičkih zdanja, unutar kojih se pronašlo dosta ulomaka kolona, baza i kapitela, te raznih profilacija, ulomaka keramičkih proizvoda — amfora, pithosa i tegula, stakla, kockica mozaika i nekoliko brončanih primjeraka rimskog carskog novca.

Po čitavoj površini otkopa nailazilo se na grobove koji su ležali u dva sloja. Naime, gornji slojevi grobova, bez izrazite orijentacije, mjestimično su gusto isprepleteni, dosta su zbog plitkoće terena oštećeni, a kosturi nekih grobova dislocirani i razbacani ranijom obradom zemljišta. Većina tih grobova nalazila se u nasipu obrušene arhitekture, tako da su često puta ostatke tih zidova koristili kao obložnice tih grobova, ili su, što je češći slučaj, pojedini grobovi načinjeni od građevnog materijala porušene starohrvatske crkve. Nedostatak nalaza u tim grobovima, pogotovo onih karakterističnih za starohrvatsku materijalnu kulturu, jasno ukazuju na činjenicu da ovi grobovi potječu iz dosta kasnijeg razdoblja. Najbolja potvrda za to je nalaz mletačkog novca u tim grobovima kovan u XV. i XVI. stoljeću. Donji sloj grobova bio je bolje sačuvan. Tu se zapaža izvjestan red u orijentaciji, iako se i on remeti kod grobova koji su locirani bliže crkvi. Grobovi su građeni ili kamenim pločama postavljenim vertikalno (»na nož«), ili su obzidani uslojenim kamenjem. U ovakvim grobovima prilozi su mnogo češći (sl. 18—22). U prvoj etapi otkriveno je i istraženo 79 grobova.

Druga etapa (1960. godina)

Nastavilo se istraživanjem platoa s južne i jugozapadne strane crkve, na česticama Šime i Stevana Drče. Potom se prišlo sondažnom istraživanju susjedne čestice na jugoistočnoj i istočnoj strani crkve, gdje se naišlo na gusti slijed grobova, nakon čega se pristupilo sustavnom iskopavanju.

Na ovom segmentu ponavlja se prošlogodišnja situacija: temelji antičke arhitekture i dalje se otkrivaju, a unutar njih nailazi se na keramičke ulomke i na komade bojane žbuke.

I ovo je područje ispunjeno grobovima u dva sloja. Zbog svoje gustoće neki se grobovi uvlače jedan u drugi, a neki koriste obložnice, uzglavnice ili donožnice susjednih grobova. Sjeveroistočni dio čestice vlasništva Šime Drče davno je bio prekrčen, pa su grobovi gornjeg sloja dosta oštećeni, a u slobodnoj zemlji se nailazilo na razbacane česti ljudskih kostiju (sl. 7 i 8). U drugoj etapi otkriveno je i istraženo još 146 grobova.

Treća etapa (1961. godina)

Iskopavanja u 1961. godini bila su otežana jer je veći dio planiranog područja za istraživanje bio pod kulturom, pa se najprije pristupilo kopanju onih dijelova čestice s kojih se već obrala plodina. Međutim, i ti radovi odvijali su se užurbano budući da je vlasnik zahtijevao sadnju drugih poljoprivrednih kultura. Zbog toga se je rad izvodio na više mjesta, uglavnom sjeverozapadno i istočno od crkve u baščama već spomenutih vlasnika.

Sjeverozapadno od crkve nastavlja se razgranata mreža antičkih zidova, među kojima je potrebno istaknuti velikim dijelom uništeni mozaik s ukomponiranim geometrijskim ornamentom (sustav ukrštenih krugova) od crno-bijelih kockica, kameni postamenti kolonada, profilirani ulomci, keramički proizvodi i dr. Tu je pronađen i ulomak skulpture, tj. donji dio ruke (šaka) jedne mramorne skulpture koja je predstavljala mlađu osobu.

Blizu crkvenih apsida, kao i nešto sjeveroistočnije od njih, grobovi se također isprepleću u različitoj orijentaciji, često se međusobno dodiruju ili zadiru jedan u drugi. Opaža se također da su neki grobovi grupirani u skupine iako je bilo slobodnih površina (sl. 9 i 10).

Na tom dijelu terena pronađena su i dva groba (grobovi br. 253 i 258) na dubini od 160 do 182 cm. Kod jednog groba obložnice je sačinjavala po jedna velika obrađena kamena ploča, dok su kod drugog umjesto ploča postavljene kolone antičke provenijencije. Poklopnice su se sastojale također od jedne pravilno klesane kamene ploče, a spojevi oblijepljeni malterom. U oba groba pronađene su ostruge karolinškog tipa, noževi i kresiva, a po svom karakteru i strukturi gradnje, te naročito po nalazima, pripadaju najstarijoj fazi ukapanja na ovom groblju.

Istočno od crkve radilo se sustavom rova budući da je vlasnik zemljišta zahtijevao da mu se sav istražen teren ponovno i brzo vrati u prvobitno stanje. I ovdje se naišlo na gusto poredane grobove, također u dva sloja. Grobovi donjeg horizonta bili su na dubini od 100 do 140 cm, vrlo su precizno građeni uslojenim kamenjem, oblijepljeni su ilovačom i bogatiji su s prilozima. Grobovi u gornjem horizontu su također građeni uslojenim kamenjem, ali u suho. Lako se dade konstatirati da su graditelji grobova, s uslojenim obložnicama a ponekad i uzglavnicama, koristili poluobrađeno kamenje s ostataka antičkih i srednjovjekovnih zidova. U ovoj etapi otkriveno je i istraženo 157 grobova.

Četvrta etapa (1962. godina)

Iskopavanja su obavljena na zemljištu vlasnika Gliša Drače, a nastavila su se i završila južno i jugozapadno od crkve, te istočno u baščama Steve i Vase Drče.

Oko crkve otkopi su se radijalno širili, a postepeno se zalazilo i u dubinu, gdje su se i nadalje otkrivali ostaci antičke arhitekture. U tom sklopu na zapadnoj strani crkve pronađene su cele s ostacima svodovnih konstrukcija sagrađenih od cigle. Južno od crkve pronađena je eksedra s ostacima mozaika i neistraženi dio svodovne konstrukcije (vjerojatno piscine), istočno pak vodovodne instalacije, olovne cijevi i seksagonalna podloga vodoskoka. Te objekte, antičke pripadnosti, nekoliko dana istraživao je dr Mate Suić, tadašnji direktor Arheološkog muzeja u Zadru.

Radovi na njivi Gliša Drače također su se izvodili sustavom rova, dužine 23 m, budući da je bilo ugovoreno da se sav istražen teren ponovno vrati u prvobitno stanje. I na tom segmentu grobovi su se nalazili u dva sloja, tj. jedan iznad drugoga, ali su bili dosta rijetki. Svojim građevnim karakteristikama dosta se razlikuju od prije već spomenutih. Naime, obložnice im u većini slučajeva tvore kamene ploče ili poluobrađeno kamenje postavljeno »na nož«, a samo u rijetkim slučajevima nailazilo se na zidane obložnice. U ovim grobovima nalazi su bili dosta rijetki (sl. 17, 18).

Na tom predjelu pronađen je kameni sarkofag koji je ležao u dubini od 122 cm, načinjen od sitnozrnatog vapnenca. Iako je sarkofag bio dobro zatvoren i na rubovima oblijepljen malterom, kostur se našao skupljen na hrpu po sredini grobnice. Pretpostavljamo da je sarkofag vjerojatno preupotrebljen, tj. da su kosti nekadašnjeg pokojnika izbačene, a na njegovo mjesto sasute kosti drugog pokojnika. Od priloga u sarkofagu među izmiješanim kostima nađeni su fragmenti triju željeznih noževa.

Zapadno od crkve otkrivena je grupa grobova nad kojima su bile postavljene veće kamene ploče, poput stećaka, a tek ispod ploče na dubini od 60 do 80 cm, nalazio se grob. Na ovom istom prostoru otkriveno je nekoliko grobova koji su na površini imali kameni vijenac umjesto grobne ploče (sl. 15, 16). U ovoj četvrtoj etapi otkrivena su i istražena 222 groba.

Radi temeljitosti istraživao se i periferni prostor sustavom sonda radi određivanja granice rasprostranjenosti groblja, pa se može smatrati, izuzimajući veće razdaljine i neistražene okolne bašče južno i sjeverozapadno od bunara Begovače, u kojima se ne isključuje mogućnost postojanja još nekih grobova, da je na ovom prostoru groblje u cijelosti istraženo.

Moramo spomenuti da je tijekom radova s vlasnicima okolnog zemljišta dolazilo do čestih sporova u pogledu prolaza i odvoza otkopanog materijala zaprežnim kolima. Tako je jednom na inicijativu Konzervatorskog zavoda iz Zadra, odnosno njegova direktora, pok. Grge Oštrića, intervenirala i narodna milicija, koju je SUP iz Zadra poslao na radilište da bi se moglo nesmetano raditi i da bi se zaštitili spomenički nalazi.

Po završetku istraživanja teren uokolo crkve, koji nije obrađivan po želji vlasnika, je uređen, a pojedini građevni elementi, kao npr. antičke kolone i keramički ulomci, pohranjeni su na samom radilištu, pošto su prethodno fotografirani i opisani.

Sintetizirajući tijek iskopavanja može se konstatirati da je na Begovači postojao kompleks bogate antičke gospodarske zgrade — *villae rusticae* — za koju dovoljno govore pojedini građevni elementi koje smo već spominjali. Svakako da je taj građevni kompleks, koji je otkriven istraživanjem srednjovjekovne faze, ukazao na nužnost daljih istraživanja i konzervacije, budući da se još mnogi elementi te građevine ovom prigodom nisu otkrili, a neki su samo djelomično istraženi, kao npr. piscine i cele s ostacima svodovnih konstrukcija.

Nad ostacima antičke arhitekture sagrađena je u srednjem vijeku starohrvatska crkva, koja svojim građevnim karakteristikama predstavlja prvi do sada otkriveni primjerak jednog tipa trobrodne crkvene arhitekture, a uokolo nje formiralo se groblje.

Ukupno su otkrivena i istražena 604 groba, koja ćemo u nastavku podrobnije obraditi. Po svom rasporedu, po načinu ukapanja, nadasve po prilozima koji su se našli uz kosture, ovi grobovi pružaju značajnu znanstvenu građu, koja će u mnogome potvrditi dosadašnja saznanja, a dijelom ih i upotpuniti u općoj karakteristici starohrvatskih nekropola na centralnom području stare hrvatske države (vidi: situacijski plan groblja na Begovači).

OPĆA KARAKTERISTIKA GROBLJA

Groblje na Begovači prostire se u dužini (u pravcu SI—JZ) 70 m, a u širini (u pravcu SZ—JI) 55 m, te zahvaća površinu od cca 3.200 m².

Analizirajući groblje u cjelini, grupirat ćemo njegove glavne karakteristike i razmotriti: 1. orijentaciju grobova, 2. njihovu dubinu, 3. dimenzije, 4. oštećenja, 5. građevni materijal, 6. tipologiju i način gradnje, te 7. posebne vrste grobova. Nadalje, obradit ćemo: 8. osteološke ostatke u grobovima, tj. broj skeleta, njihov položaj, sačuvanost, spol, pojedine slučajeve skeletnih oštećenja i 9. slojeve grobova po njihovoj starosti (stratigrafiju grobova).

1. ORIJENTACIJA GROBOVA

Gledajući plan grobova na Begovači, odmah se može konstatirati da ne postoji neki izrazitiji red ukopavanja. Pogotovo to vrijedi za grobove koji su locirani bliže crkvi. Tu se, naime, pojedini grobovi devastiraju zadiranjem jednih u druge, koriste se i obzide susjednih grobova, prisanjaju se uz zidove antičke arhitekture i tome slično, a u nastojanju da se što više približe sakralnom objektu. To, doduše, ima svoju svrhu i značenje u religijskom smislu, što potječe još od starokršćanskih vremena.

Veće površine groblja, naročito periferni dijelovi, manje-više zadržavaju izvjesnu orijentaciju, pogotovu one grupacije grobova na jugoistočnoj i sjeveroistočnoj strani crkve koji se donekle mogu okarakterizirati kao grobovi na redove. Nekim grobovima položaj su diktirale stijenke antičkih zidova, koje su često korištene kao grobne obložnice.

Ako analiziramo orijentaciju svakog pojedinog groba, dobit ćemo slijedeću sliku: od 604 groba najviše je grobova orijentirano u pravcu sjeverozapad — jugoistok, i to 289 grobova, što iznosi 48%. U pravcu jugozapad — sjeveroistok bio je orijentiran 141 grob, odnosno 23,2% pri čemu se opažaju pojedine grupacije u toj orijentaciji (npr. grobovi 82—98, 126—132, 141—158, 503—516) naravno s iznimkom pojedinih grobova, a negdje se u toj orijentaciji javljaju unutar skupina sa sasvim drugim položajem ukopa. U pravcu istok — zapad bilo je okrenuto 148 grobova, odnosno 24,5%. I tu se opažaju pojedine grupe (npr. grobovi 3—15, 326—337, 361—384, 392—408, 413—422) naravno uvijek s iznimkom pojedinih grobova, dok su opet neki od takvih grobova usamljeni slučajevi među grobovima druge orijentacije. Samo nekoliko ih je bilo okrenuto u pravcu sjever — jug, i to 26 grobova, odnosno 4,3%.

Prema tome na Begovači ne vidimo jednu ustaljenu orijentaciju, odnosno određeni sustav ukapanja kao kod većine poznatih starohrvatskih nekropola u Dalmaciji, koje su zadržavale manje-više svoj uobičajeni smjer istok — zapad, doduše vrlo često s manjim ili većim otklonima.

Sličan slučaj neobičajenih orijentacija grobova imamo i na drugim nalazištima ovog područja, pri čemu je položaj ukapanja više diktirala konfiguracija i struktura tla, nego strogo uzevši ritus ukapanja. Tako npr. na »Mastirinama« i »Gredama« u Kašiću ukop je diktirala kamenita kosa sa svojim pristrancima na kojoj su bili locirani grobovi. Pojavu okupljanja, odnosno zbijanja grobova oko sakralnih objekata, nalazimo gotovo na svim arheološkim lokalitetima koji su se otkrili u poratnim godinama na ovom području. Većina ovih grobova nije mogla zadržavati pravilnu orijentaciju (I—Z), jer se u nastojanju da se bude što bliže crkvi koristio i najmanji slobodni prostor za grob. To je prozročilo da su grobovi smješteni u neposrednoj blizini crkve skoro uvijek orijentirani u raznim pravcima. Ostali grobovi locirani podalje od sakralnog objekta kod većine starohrvatskih groblja manje-više su pravilno orijentirani i manifestiraju se kao groblja na redove, osim onih slučajeva gdje je pri gradnji grobova diktirala konfiguracija i struktura samog tla.

2. DUBINA GROBOVA

Grobovi na Begovači nalazili su se na različitim dubinama. Općenito uzevši površina na kojoj se prostiralo groblje nije bila ravna, i to ne samo zbog prirodne neujednačene konfiguracije tla nego i zbog drugih faktora, najčešće zbog

obrადivosti većih površina. Tako su neke površine bile uzdignute, a neke opet spuštene, a ponegdje su nanosi ili mjesta predviđena za nabacivanje školja pri čišćenju zemljišta izdizala prvotni nivo stvarajući tako oniže humke i neravnine, pa je dubina ukapanja oscilirala od 30 do 182 cm.

Najplići grobovi bili su od 30 do 60 cm dubine. Takvih je bilo 124 groba (od toga su najplići br. 65, 119, 182, 535 i 602). Najviše grobova pronašlo se na dubini od 60 do 100 cm, i to 305 grobova. Nadalje, pronađena su 83 groba na dubini od 100 do 120 cm, a 49 grobova na dubini od 120 do 150 cm. U najvećoj dubini od 150 do 180 cm bilo je 7 grobova (br. 73, 80, 149, 156, 258, 443 i 444) i 2 groba (br. 251 i 253) na dubini od 182 cm. Uslijed poremećenog tla dubina grobova nije se mogla odrediti kod 34 groba. Uzevši u cjelini, dubina grobova najviše se kretala od 55 do 120 cm.

3. DIMENZIJE GROBOVA

Dimenzije grobova bile su različite, a one su ovisile o uzrastu pokojnika.

U grupi grobova koji su pripadali novorođenčadima bilo je 23 groba. Najmanji je br. 404 s dužinom od 60 cm, a širine 18 cm. Inače prosjek grobova novorođenčadi se kretao u dužini od 60 do 85 cm, a širina od 17 do 35 cm. Odnos dužina i širina nije nikada konstantan. Tako npr. imamo odnose 60 : 18, 65 : 35, 78 : 17, 85 : 20 itd.

Ostalih dječjih grobova pronašlo se 128 s odnosima dimenzija 80 : 30, 85 : 25, 90 : 25, 95 : 30, 100 : 30, 120 : 30, 120 : 35, 130 : 22, 140 : 42 itd.

Najveći grobovi odraslih osoba kretali su se u razmjerama: 225 : 41 (grob 355), 230 : 70 (grob 500), 235 : 38 (grob 46), 240 : 42 (grob 248), 240 : 55 (grob 47 i 510), 245 : 41 (grob 70) i 245 : 50 (grob 528).

Inače prosječni odnosi dužina i širina grobova odraslih osoba unutar kojih su se kretali i ostali grobovi su slijedeći: 150 : 40, 170 : 35, 175 : 55, 180 : 40, 185 : 56, 190 : 45, 195 : 50, 200 : 45, 200 : 65, 210 : 45, 225 : 65 itd.

Moramo naglasiti da su odnosi dužina i širina često puta bili uvjetovani i tipologijom grobova (razlike od običnih i izduženih ovalnih, pačetvorinastih ili trapezoidnih grobova), no o tome će biti kasnije riječi.

4. OŠTEĆENJA GROBOVA

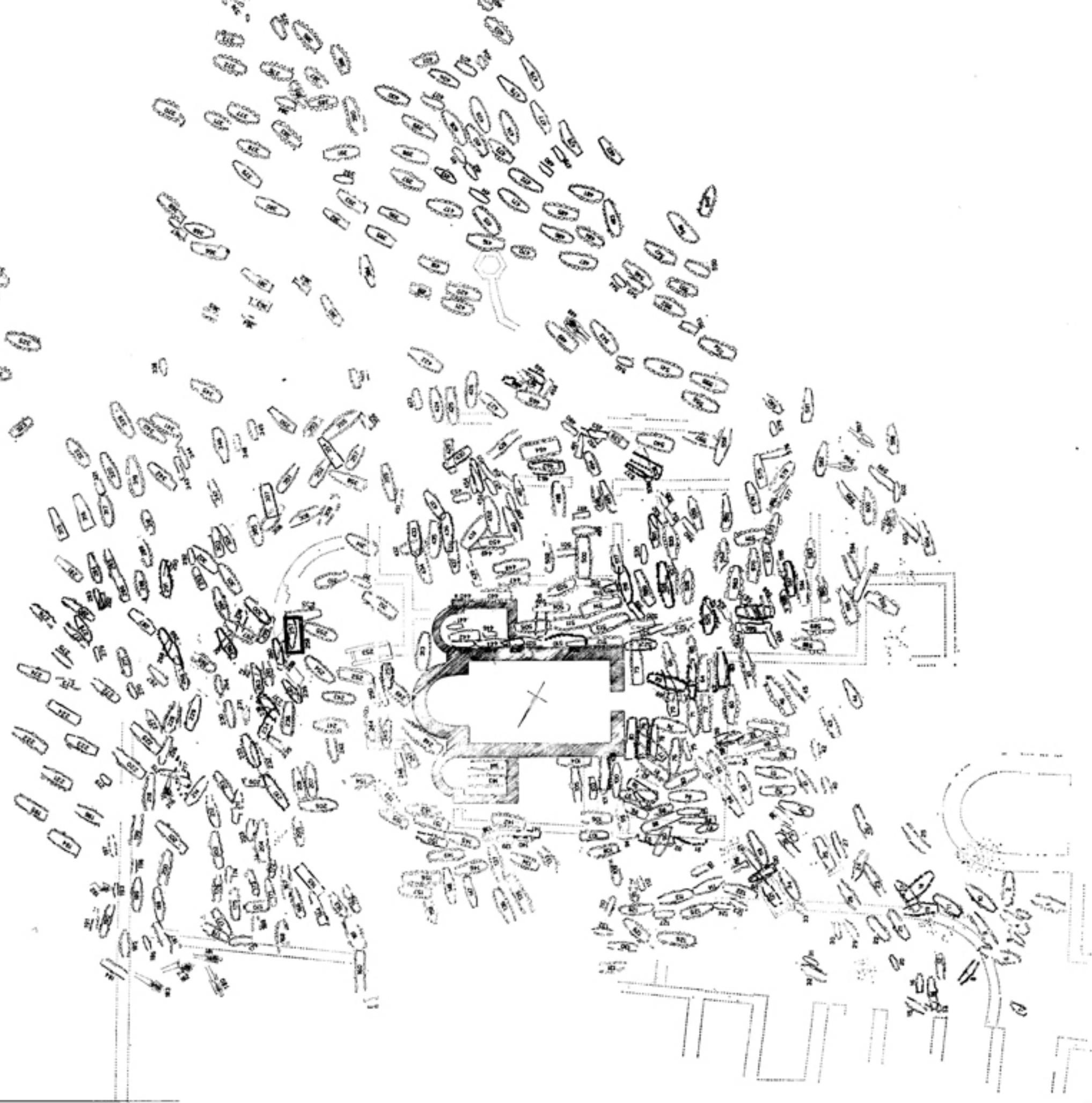
Grobna arhitektura na Begovači relativno je dosta oštećena. Najveća oštećenja doživjeli su grobovi u gornjem sloju, kojima su krčenjem zemljišta i sadnjom poljoprivrednih kultura povraćeni mnogi elementi, ponegdje pak čitave poklopnice, a djelomično obložnice, uzglavnice ili donožnice.

Drugi su primjeri oštećenja dolazili pri naknadnim ukopima, kada su se za gradnju koristile već postojeće kamene ploče ili grubo obrađeno kamenje starijih grobova. To se može zapaziti kod onih grobova u koje su se, koristeći prostor, uvukli novo locirani susjedni grobovi. Imamo napokon i takvih oštećenja koja su nastala uslijed pritiska zemlje na bočne stijenke grobnih obzida, pa su se ploče obložnice postavljene na »na nož« jednostavno urušile u grobnu raku, a uslojeno kamenje rastreslo i usulo se na kostur pokojnika. Naravno da je pri takvim pomicanjem grobnih obzida nastala i deformacija oblika grobova.

Analizirajući grobna oštećenja, dolazimo do slijedećih spoznaja: od 604 otkrivena groba oštećenja su se zapazila na 287 grobova. Poklopnice su nedosta-

STAROHRVATSKA NEKROPOLA
NA BEGOVACI

Plan 1:50

jale kod 57 grobova. U većini slučajeva radilo se o djelomičnom nedostatku grobnih ploča, a kod 18 grobova potpuno su nedostajale, što se moglo uočiti prema ostacima vezivnog sloja ilovače na površini obložnica, ili pak po nabitaj sipkastoj zemlji koja se u grobovima nataložila kroz površinske pukotine, a ostavljala je tragove grobnih poklopnica. Doduše, ne isključuje se mogućnost da poneki grobovi i nisu bili pokriveni kamenim pločama, ali s obzirom na opću karakteristiku groblja u kojoj su manje-više svi grobovi bili prekriveni pločama, takve se mogućnosti mogu i apstrahirati.

Urušenja uslijed tlačnog pritiska na bočne stijenke obzida, pri čemu je nužno dolazilo i do deformacije grobova, zapazila su se kod 13 grobova: (br. 25, 59, 121, 152, 179, 187, 204, 211, 451, 458, 521, 524, 595). Oštećenja zbog naknadno lociranih grobova, pri čemu su povadene obložnice, uzglavnice ili donožnice, utvrdilo se kod 11 grobova: (br. 6, 23, 50, 55, 96, 177, 226, 277, 438, 527, 558). Polovično sačuvanih bilo je 10 grobova: (br. 3, 138, 154, 256, 281, 329, 331, 353, 532, 559). Najviše oštećenih grobova odrazilo se u nedostatku uzglavnica (48 grobova), donožnica (74 groba), zatim kod grobova kojima nisu bile sačuvane ni uzglavnice ni donožnice (41 grob), a djelomično su ili potpuno nedostajale obložnice kod 21 groba. Samo djelomično sačuvane obložnice bez uzglavnica i donožnica naišlo se kod 12 grobova: (br. 43, 45, 54, 94, 133, 159, 191, 298, 331, 364, 374, 527).

5. MATERIJAL ZA GRADNJU GROBOVA

Istražujući vrstu i podrijetlo kamenih ploča s kojima je građena grobna arhitektura na Begovači, doznalo se od radnika i okolnih mještana da su te vapnenaste ploče po karakteru iste kao ploče kojima i danas seljaci pokrivaju svoje kuće. One potječu s kamenoloma zvanog »Pločište«, blizu sela Pridrage i iz Karina, a nazivlju ih »brušnjak«. To je isti materijal s kojim su građeni i ostali grobovi starohrvatskih nekropola otkriveni na ovom području. Po strukturi te ploče su lomljive po slojevima, žučkaste su boje, pa ih nazivaju i »žuti kamen«.

Uz kamene ploče kao građevni materijal za obzidu grobova upotrijebljivao se i grubo obrađeni kamen koji se vadio s okolnih zidova antičke i srednjovjekovne arhitekture, budući da su se na njemu još uvijek primjećivali ostaci malterne smjese. Koristeći tako u sekundarne svrhe postojeći građevni materijal antičke i srednjovjekovne faze, nije ni čudo da se u grobnim obzidama pronašlo antičkih dekorativnih kamenih i mramornih ulomaka kao i keramičkih, a u kasnijim grobovima i ulomaka kamenog namještaja starohrvatskog crkvenog graditeljstva.

Tako su se npr. antičke opeke (tegule) koristile za uzglavnice grobova: (br. 52, 56, 62, 327 i 343), za donožnice: (grobovi br. 179, 370 i 388), za obložnice: (grobovi br. 327, 520 i 552), a djelomično i za poklopnice (grob 580). Ulomci amfora i pithosa postavljali su se vertikalno (»na nož«) i koristili za obložnice (grobovi br. 232 i 594), antičke mramorne profilirane ploče kao uzglavnice (grobovi br. 345 i 484), a ulomak natpisa bio je ugrađen u lijevoj obložnici groba 205.

Starohrvatski kameni namještaj koji je pripadao crkvi na Begovači upotrijebljen je kao građevni materijal kod mlađih grobova. Tako je npr. ulomak stupa s kapitelom oltarne pregrade nađen pri donožnici groba 163, i to kao

učelak, ulomak kamenice u obložnici groba 423, a ulomak grede oltarne pregrade, ukrašen kukama u gornjem i ostatkom natpisa *OISCL* u donjem polju, pronašao se u funkciji uzglavnice kod groba 543.

Već smo spomenuli da su se za obzidu grobova koristili i postojeći antički zidovi, te zidovi starohrvatske crkve i do njih prislanjale uzglavnice, donožnice, a naročito obložnice. Na taj način grobovi su dobijali poluovalne ili deformirane oblike. To su npr. grobovi: 91, 92, 93, 94, 102, 104, 122, 257, 507 i 510.

Kao vezivno sredstvo upotrijebljavao se malter i ilovača, i to pojedinačno ili u kombinacijama. Negdje je to vezivno sredstvo bolje, a negdje znatno lošije kvalitete.

6. TIPOVI I NAČIN GRADNJE GROBOVA

Na Begovači susrećemo tri tipa grobova, i to: ovalne, pačetrovinaste i trapezoidne.

Prvi tip je najbrojniji, i to 460 grobova, tj. 76,2%. Unutar toga tipa možemo razlikovati široko ovalne i izduženo ovalne grobove. Razlika se ispoljava u odnosima širina i dužina. Tako se npr. dimenzije široko ovalnih grobova kreću u odnosima 1 : 3 — 1 : 3,5 (178 : 56 cm, 195 : 68 cm, 230 : 70 cm), a dimenzije izduženo ovalnih grobova u odnosima 1 : 5 — 1 : 6,5 (160 : 30 cm, 225 : 40 cm, 190 : 30 cm, itd.).

Po načinu gradnje ovalne grobove možemo svrstati u tri vrste, i to:

a) Ovalni grobovi kojima su uzglavnice, donožnice i obložnice građene od tankih ili debelih nepravilnih kamenih ploča postavljenih vertikalno (»na nož«), ili u kombinacijama, pri čemu bi se gornja površina grobne obzide izravnavala sitnijim pločicama, kako bi poklopnice što bolje nalegle uz grob. Takvih se pronašlo 216 grobova (sl. 21).

b) Ovalni grobovi kojima su uzglavnice i donožnice načinjene od debelih kamenih ploča ili od grubo obrađena kamena, a obložnice su zidane u dva, tri ili četiri sloja nepravilna ili grubo obrađena kamena, što ovisi o visini grobne obzide. Negdje su se horizontalno položene kamene pločice slagale i u pet i šest slojeva. Međusobno je to kamenje poslagano u suho ili oblijepljeno ilovačom. Grobovi oblijepljeni ilovačom uglavnom su zastupani u starijoj fazi ukapanja, a locirani su u većim dubinama (iznad 100 cm dubine). Takvih se pronašlo 186 grobova (sl. 18—20).

c) Ovalni grobovi s obložnicama u kombinaciji nepravilnih ploča postavljenih vertikalno i uslojena kamenja, najčešće u dva i tri sloja. Pri tome imamo slučajeve da je jedna od obložnica načinjena od kamenih ploča, a druga od uslojena kamenja. Uzglavnice su bile ili od uslojena poluobrađena kamenja, a donožnice od tanke ili debele kamene ploče, ili su i uzglavnica i donožnica građene debelim kamenim pločama, pri čemu su samo u vrlo rijetkim slučajevima donožnice građene uslojenim grubo obrađenim kamenjem. Takvih se pronašlo 58 grobova (sl. 21 i 22).

Drugi tip sačinjavaju grobovi pačetrovinastog oblika, a na Begovači ih je bilo 72 groba, odnosno s 12%. I tu imamo uskih i jako izduženih (npr. grob br. 323 s dimenzijama 117 : 19 cm, grob 280 s dimenzijama 182 : 28 cm, grob 8 s dimenzijama 154 : 24, ili grob 78 s dimenzijama 190 : 32 cm), ili pak širokih s dimenzijama 164 : 67 (grob 287), 204 : 64 (grob 464), 185 : 62 (grob 538).

I ovaj tip možemo razvrstati u nekoliko varijanata:

a) Pačetvorinaste grobove kojima su obložnice načinjene od tankih ili debljih nepravilnih kamenih ploča, a nepravilnosti su ispunjene s manjim pločicama.

b) Pačetvorinasti grobovi s grubo obrađenim tankim pločama koje se relativno vrlo dobro prislanjaju jedna uz drugu. Obložne stijenke činile su jedna, dvije ili tri vertikalno postavljene ploče. Većina tih grobova zidana je u suho, dok su samo neki bili oblijepljeni ilovačom (sl. 17).

c) Pačetvorinasti grobovi kojima su obzide načinjene od uslojena kamenja, neobrađena ili poluobrađena u dva, tri i više slojeva, zidani u suho ili oblijepljeni ilovačom.

d) Pačetvorinasti grobovi građeni kombinacijom uslojenog kamenja i nepravilnih ploča postavljenih »na nož« (sl. 26).

Treći tip čine trapezoidni grobovi. Takvih se našlo 46 grobova, odnosno 7,6%. Po načinu gradnje i ovaj tip možemo svrstati u nekoliko podvrsta:

a) Grobovi vrlo pažljivo građeni kamenjem na kojemu se ponegdje naziru tragovi grubog klesanja i dotjerivanja, kako bi tanke kamene ploče postavljene vertikalno što bolje prijanjale jedna drugoj. Unutar takvih grobova imamo pojedine primjere kojima su uzglavnice, donožnice ili dijelovi obložnica načinjeni od pojedinih debljih ili pak od većih grubo obrađenih kamenova. Na takvim grobovima, vjerojatno zbog relativno bolje i preciznije izradbe, nije se nailazilo na tragove lijepa kao spojne smjese. Takvih se pronašlo 36 grobova.

b) Grobovi kojima su obložnice, a ponekad i uzglavnice, rjeđe donožnice, građene od nepravilna ili grubo klesana kamenja, uslojena u dva, tri ili četiri sloja. Takvi su grobovi češće oblijepljeni ilovačom, naročito gornja površina na koju se prislanjala poklopnica. Toj grupi pripada 4 groba.

c) Grobovi građeni u kombinaciji tankih ili debljih kamenih ploča koje su postavljene vertikalno i uslojena nepravilna odnosno grubo obrađena kamena. Takvih se pronašlo 6 grobova.

Dno grobova kod svih tipova je različito tretirano. Najviše njih nije bilo popločano, odnosno dno groba je činila gola zemlja, takvih grobova bilo je 433 u postocima cca 72%, pri čemu moramo imati u vidu da se najveći postotak nedostatka popločenja odnosi na grobove smještene u gornjem sloju. Inače grobovi su popločani nepravilnim kamenim pločama po svojoj površini, i to s dvije, tri ili četiri tanje kamene ploče. Takvih grobova ukupno se pronašlo 105 (sl. 20 i 26). Kod 17 grobova popločenje je samo bilo djelomično, i to najčešće u gornjem dijelu od sredine do uzglavnice. Kod 8 grobova nalazila se kamena ploča samo ispod glave, a kod groba 333 popločenje ispod glave izvedeno je sitnim fino poslaganim kamenim pločicama. Moramo još spomenuti da je dno u 14 grobova činila jedna grubo obrađena kamena ploča. Svi su ovi grobovi brižno i pažljivo građeni, oblijepljeni ilovačom i locirani u većim dubinama. Međutim, kako su na Begovači konstatirana dva sloja ukapanja, to su popločana dna kod nekih gornjih grobova činile poklopnice grobova donjeg sloja (sl. 24). Takvih slučajeva imamo kod 13 grobova: (grobovi br. 69, 77, 119, 120, 239, 259, 268, 290, 295, 336, 462, 527 i 536). Neki grobovi su smješteni na temeljene ostatke antičke arhitekture, pa su im ti zidovi služili kao dno groba, a ispod glave groba br. 604 korištena je mozaična površina dijela antičke prostorije.

Svi tipovi grobova imali su poklopnice načinjene od nepravilnih kamenih ploča. Uglavnom su to dvije, tri ili više kamenih ploča koje se međusobno do-diruju, a pukotine na rubovima ispunjene su manjim pločicama, ili oveće plo-če čiji obodi se naslanjaju jedna na drugu (sl. 23, 24. i 25). Takve poklopnice imalo je 465 grobova, odnosno cca 77%. Po jednu kamenu ploču kao poklop-nicu imalo je 23 groba, ne uzimajući pri tome u obzir dječje grobove nego samo grobove odraslih. Među njima bilo je grobova s velikim dimenzijama, kao npr. grob 452 (dužina 200 cm), ili grob 487 (dužina 204 cm). U većini slu-čajeva ovakvi grobovi nalazili su se u većim dubinama, vrlo brižno su rađeni i često oblijepljeni glinom. Može se pretpostaviti da je kod nekih grobova po-klopnica krčenjem ili oštećena ili potpuno izvađena. Oštećenih poklopnica bilo je kod 22 groba, a nedostajale su kod 40 grobova. Imamo i nekoliko specifičnih slučajeva. Tako npr. 16 grobova bilo je pokriveno nabacanim kamenjem ili manjim kamenim pločicama, dok su 4 groba takvo kamenje ili manje pločice imali samo iznad glave. Nekoliko grobova za svoje poklopnice koristilo je fino obrađene antičke kamene ploče, neke su i profilirane, upotrijebljene u sekun-darne svrhe s okolnih terena. Grobovi s takvim spolijama su slijedeći: br. 161, 172, 233, 302, 437, a grob 580 bio je pokriven ulomcima rimskih tegula. Bilo je i nekoliko slučajeva da su grobne ploče pokrivale i po dva groba. To su zapravo dječji grobovi (uglavnom novorođenčadi), smješteni neposredno je-dan uz drugoga.

U svim dosad opisanim grobovima nigdje se nije naišlo na tragove karboni-ziranog drveta, dasaka ili drvenih sanduka (lijesa) ili pak željeznih čavala ko-jima bi se zakivale daske mrtvačkih sanduka, što nam nesumnjivo govori da su se mrtvacu na ovoj nekropoli ukopavali bez ikakvih drvenih pokrivala ili lijesova.

Na begovačkoj nekropoli otkriveno je i 10 grobova u kojima je pokojnik ležao u običnoj zemljanoj raci bez ikakve grobne obzide. Nisu primijećeni ni-kakvi tragovi koji bi možda indicirali da su grobovi ranije devastirani, napro-tiv sve je ukazivalo da su se pokojnici na taj način i pokopali. To su grobovi: br. 180, 181, 182, 183, 192, 231, 330, 488, 596 i 597. U grobu br. 488 pronađena su dva kostura — odraslog muškarca i žene.

7. POSEBNE VRSTE GROBOVA

a) Kameni sarkofag (grob 165, sl. 27 i 28) nađen je sjeveroistočno od crkve na dubini od 122 cm, načinjen od sitnozrnatog vapnenca. Orijentiran je u pravcu istok—zapad.⁶ Dužina sarkofaga iznosi 200 cm, širina 72, a visina 48 cm. Debljina stijenki 8 cm. Poklopac je s gornje strane blago ovalan i obrađen zubačom, s unutarne strane mnogo je grublje obrađen. Rubovi poklopca na ležištu zasječene su i užljebljene kako bi što bolje prijanjao na sarkofag.

Strane sarkofaga grubo su obrađene (prednja nešto sitnijom zubačom). Na njemu nema natpisa a ni nekih drugih oznaka. Rubovi gornje površine fino su obrađeni i također užljebljeni kako bi poklopac što bolje nalegao, a sve skupa je bilo oblijepljeno malterom.

Kostur muškarca koji se u njemu našao nije ležao *in situ*, već je bio skup-ljen na hrpi po sredini grobnice, o čemu je već bilo riječi. Između kostiju pronađeni su fragmenti triju željeznih noževa koji su uslijed oksidacije dosta nagriženi i oštećeni.

⁶ Sarkofag se nalazi u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika.

b) Grobovi načinjeni od pojedinih elemenata antičke arhitekture, a to su:

— Grob br. 253 (sl. 29), otkriven s istočne strane crkve nedaleko centralne apside, na dubini od 182 cm. Pačetvorinastog je oblika, a orijentiran je (zbog blizine crkve) u pravcu sjeveroistok—jugozapad. Dužina groba je 182 cm, širina 58, a visina 50 cm.

Poklopnicu je načinjena od pačetvorinaste kamene ploče antičke provenijencije, obrađena je grubim klesanjem i po rubovima pravilno zasječena, kako bi što bolje prijanjala uz grob, dok su obrubi grubo okresivani kako bi se ploča adaptirala dimenzijama groba. Obložnice čine dvije antičke kolone, promjera 32 cm, uzglavnica je od tanke obrađene kamene ploče, a donožnica od fino klesanog bloka (vjerojatno postamenta antičkih kolonada). Čitava obzida i poklopnicu međusobno su bile vezane malternom smjesom, čime su bile oblijepljene i fino složene kamene ploče kojima je popločano dno groba.

U grobu su nađena dva kostura, od kojih *in situ* skelet muškarca, kojemu su do nogu pronađeni fragmenti karolinških ostruga s priborom za zakopčavanje.

— Grob br. 258 također pronađen u neposrednoj blizini istočno od crkvenih apside, na dubini od 160 cm. Pačetvorinastog je oblika, a orijentiran je u pravcu jugoistok—sjeverozapad, skoro okomito s obzirom na položaj prije opisanog groba. Dužina mu iznosi 175 cm, širina 72, a visina 40 cm. Poklopnicu je načinjena od pačetvorinaste kamene ploče antičke provenijencije s obrubnim žlijebom na jednoj strani, dok su na ostalim stranama žljebovi naknadno urezani mnogo grubljom tehnikom klesanja. Uzglavnica i donožnica načinjene su od fino klesanih ploča debljine 14 i 16 cm, očito preuzete s antičke arhitekture. Obložnice čine antički kameni blokovi — pragovi, dužine 170 cm, širine 18,5 i 25 cm. Dno groba je popločano dvjema fino obrađenim kamenim pločama, a čitava grobna obzida je međusobno povezana malternom žbukom.

U grobu su nađena dva kostura oba *in situ*, položeni jedan do drugoga. Do nogu desnog muškog skeleta nađen je par karolinških ostruga s priborom za zakopčavanje, dva noža, kremen i kresivo sa strane kukovlja. Svi ti nalazi su uslijed vlažnosti oksidacijom nagriženi i jako oštećeni.

c) Grobovi s debljim pločama u obliku stećaka i elipsastim kamenim vijencem. Zapadno i sjeverozapadno od crkve otkriveno je 5 takvih grobova, a to su: br. 11, 17, 35, 36, 121 (sl. 15 i 16).

— Grob 11, ovalnog je oblika i orijentiran u pravcu sjeverozapad—jugoistok. Građen je od nepravilnih kamenih ploča postavljenih »na nož« (vertikalno). Konstrukcija grobne arhitekture ista je kao i kod ostalih starohrvatskih grobova, ali bez pokrova. Velika nepravilna kamena ploča dužine 200 cm, a širine 88 cm nije služila kao poklopnicu groba, već je bila postavljena iznad groba u visini od 80 cm, a ležala je na elipsastom kamenom vijencu koji se sastojao od nekoliko poredanih amorfnih kamenova.

— Grob 17, ovalnog je oblika, a orijentiran je sjeverozapad—jugoistok. Građen je u kombinaciji nepravilnih kamenih ploča postavljenih »na nož« i uslojena grubo obrađena kamenja. Grob je bio bez pokrova. Iznad groba u visini od 60 cm bila je jedna veća nepravilna napuknuta kamena ploča postavljena na elipsastom kamenom vijencu, što su ga sačinjavali poredani amorfni kamenovi.

— Grob 36, izdužno ovalnog je oblika, orijentiran sjeverozapad—jugoistok. Također je načinjen od nepravilnih kamenih ploča postavljenih vertikalno. Po-

klopnica se sastojala od nepravilnih kamenih ploča. Iznad groba u visini od 80 cm, kao i kod prethodnih, nalazila se grubo obrađena debela kamena ploča poput stečka pokrivena zemljom.

— Grob 35, izdužno ovalnog je oblika, orijentiran sjeverozapad—jugoistok, građen je od grubo obrađena kamenja i nepravilnih vertikalno postavljenih ploča. Pokrov groba činilo je nekoliko takvih ploča. Nad grobom u visini od 20 cm postavljen je kameni okvir od fino obrađenih pragova i nadvratnika antičke arhitekture, dužine 35, a širine 16 cm, na kojima se vide žljebovi i utori te rupe za zasun.

— Grob 121, građen je istom tehnikom kao i gore opisani, a nad grobom u visini od 40 cm postavljena je fino obrađena kamena ploča pačetvorinasta oblika s obrubnom profilacijom, također antičke provenijencije.

U osnovi građevne karakteristike opisanih grobova ukazuju na postojanje dviju varijanata: na grobove koji su imali poklopnice načinjene od nepravilnih kamenih ploča, ali nisu imali kamene vijence u obliku elipse na kojima se polagala monolitna kamena ploča u vidu stečka, te na grobove koji nisu imali poklopnica, a iznad kojih je postavljena monolitna kamena ploča-stečak, oslanjajući se na elipsasti vijenac načinjen od poredanih nepravilnih kamenova.

d) Grobovi s nadzemnim oznakama. Takvih grobova nije se mnogo našlo. Ukupno su na Begovači pronađena tri groba koja su nad zemljom imali oznaku — učelak, a to su grobovi: br. 163, 577 i 582. Učelak se nalazio ili nad uzglavnicom (grobovi 577, 582) ili pak nad donožnicom (grob 163).

Grobna oznaka (učelak) je obično izrađena od izdužena poluobrađena kamena koji bi se zasadio nad grobom, kako smo to gore spomenuli. Ima slučajeva gdje su se koristili i građevni elementi antičkog, odnosno srednjovjekovnog kamenog namještaja. Takav je slučaj bio kod groba 163, gdje se za učelak upotrijebio ulomak stupa s kapitelom oltarne pregrade koji je pripadao starohrvatskoj crkvi na Begovači, što nam nesumnjivo govori da ovaj grob potječe iz kasnijeg razdoblja, tj. nakon rušenja crkve, odnosno uklanjanja (zamjene) crkvenog namještaja.

8. OSTEOLŠKI OSTACI U GROBOVIMA

Groblje na Begovači pruža prilično jasnu sliku osteoloških ostataka, pa će se analizirati: broj kostura u grobovima, njihov položaj i sačuvanost, spol i posebni slučajevi sakaćenja, odnosno deformacija.

a) Broj skeleta u grobovima:

Od 604 groba, koliko ih se pronašlo na Begovači, svi su imali kosture osim u četiri groba: (br. 173, 224, 251 i 354). U najvećem broju grobova pronađen je po jedan skelet (502 groba), dva kostura pronađena su u 51 grobu, tri u 20 grobova, četiri u 9 grobova, a pet skeleta pronađeno je u 5 grobova. U nekoliko grobova našlo se i po više od pet kostura. Tako npr. šest skeleta našlo se u 5 grobova: (br. 1, 35, 93, 160, 204), sedam skeleta u grobu br. 136, osam u grobovima 105 i 135 i devet skeleta u grobu br. 500. Među tim grobovima bile su i četiri kosturnice sa ispremiješanim odnosno nabacanim kostima. To su grobovi: 78, 449 i 592, a u grobu-kosturnici br. 102 bilo je među kostima 11 lubanja.

b) Položaj kostura u grobovima:

Analizirajući položaj kostura u grobovima, moglo se zaključiti da su se pokojnici ukapali u ispruženom stavu položeni na leđa. Samo u grobu 192, koji se nalazio u običnoj zemlji bez ikakve grobne obzide, pokojnik je bio položen na bok sa skupljenim nogama.

U većini slučajeva kostur je bio *in situ*. Kod grobova gdje polaganje mrtvaca nije bilo istovremeno, redovno su se nakon otvaranja rake kosti nekadašnjeg ukopa povadile i nakon novog ukopa usule bi se do nogu ili sa strane, rjeđe po sredini na grudima, odnosno na trbuhu novoukopanog pokojnika. Lubanja ranije umrlog je u većini slučajeva položena pored glave novog pokojnika. Takav postupak je bio i kada se eventualno polagao treći, četvrti ili daljnji pokojnik u istu grobnu raku.

Nekoliko grobova imalo je uz obložnice ili donožnice dograđene omanje prostore (depot) od kamenih ploča također vertikalno postavljenih, u kojima su se pohranjivale kosti nekadašnjih pokojnika. Naročito grob 179 ima brižno dograđen prostor trokutastog oblika uz obložnicu pri nogama.

Po dva kostura *in situ*, položena jedan pored drugoga, imala su samo četiri groba (35, 170, 258 i 488). Nije bilo slučajeva da je novi pokojnik bio iznad prije ukopanog.

U 20 grobova kosti su bile ispremiježane, a u 16 grobova kosturi su sačuvani samo djelomično.

Položaj ruku bio je raznolik. U najviše slučajeva ruke su bile ispružene niz tijelo, i to u 382 groba. Kod 65 grobova ruke su bile prekrížene na prsima, a kod 36 grobova položene na trbuhu. Međutim, bilo je slučajeva da su ruke bile polagane i u raznim drugim kombinacijama za koje se ne može utvrditi jesu li slučajne ili namjerne. Tako je npr. lijeva ruka ispružena niz tijelo, a desna položena na trbuhu (grob 66), ili obratno, desna je ruka ispružena niz tijelo, a lijeva položena na trbuhu (grobovi 175, 184, 190, 581 i 600), ili je pak desna ruka ispružena, a lijeva položena na prsima (grobovi 271, 303, 351, 444 i 447), odnosno lijeva je ruka ispružena, a desna položena na prsima, itd.

U dva groba (35 i 258) ukopani su muškarac i žena, jedan pokraj drugoga, oba *in situ*. Kod oba groba muškarac je ruke imao ispružene niz tijelo, a kod prvoga žena ih je imala prekrížene na trbuhu, a kod drugoga na prsima. Kod 102 groba položaj ruku se nije mogao odrediti.

Glava je redovito položena na zatiljku, ali u vrlo često slučajeva znala se okrenuti i licem pasti na lijevu odnosno desnu stranu. Do toga je dolazilo nakon truljenja vratne žile.

c) Spol:

Prema osteološkim ostacima spol se mogao odrediti kod 382 kostura, od kojih je bilo 207 muških (54,2%), a 175 ženskih (45,8%). Kod 74 kostura, uslijed djelomičnih ostataka, dislociranosti i loše sačuvanosti, spol se nije mogao raspoznati. U ostalim grobovima bila su ukopana djeca, a takvih je bilo 128 grobova (25%), a u 23 groba bila je ukopana novorođenčad.

d) Sačuvanost kostura u grobovima:

Gledajući u cjelini, kosturi su u grobovima bili dobro sačuvani. U grobovima s jednim ili s više kostura, u kojima je uvijek jedan bio *in situ*, imamo i oštećenja, pri čemu izuzimamo ona koja su nastala obradom zemljišta, što se može donekle izdiferencirati prema oštećenjima grobne arhitekture. Tako npr.

u 25 grobova kosturi su bili potpuno ili djelomično ispreturani, a djelomično sačuvani u 23 groba. Mehaničkih oštećenja tu nije bilo budući da su bili pokriveni intaktnim kamenim poklopnicama. Takvi slučajevi mogli bi se pripisati krtičenju divljih životinja, što nam najbolje objašnjava (potvrđuje) nalaz u grobu 217, gdje se uz djelomično sačuvani i ispreturani skelet našao i kostur krtice. To potvrđuju i tri otkrivene rupe u nekim grobovima između obložnica, odnosno procjepi na uglovima gdje se spajaju obložnice s uzglavnicama ili dožnicama, koje su uskim podzemnim kanalima međusobno bili povezani.

Kod 18 grobova, nešto slabije građevne konstrukcije, u kojima su bile ukopane odrasle osobe, zadržavala se voda, pa su više ili manje skeleti istrunuli. Kod dječjih grobova, naročito kod grobova novorođenčadi, to je bio veoma čest slučaj, što je i razumljivo s obzirom na krhkost i slabu otpornost skeleta.

Oštećenja kostura nastajala su i zbog urušavanja grobne obzide (kod 13 grobova), ili zbog naknadno građenih grobova pri čemu su oni raniji, ukoliko su smetali novom ukopu, većim dijelom devastirani (kod 21 groba). Dio otklonjenog skeleta nabacio bi se u preostali dio groba ili nad nedirnutim ostatkom skeleta. U grobovima npr. 94, 154 i 231 sačuvao se potpuno intaktan kostur samo od glave do kukovlja, a u grobu 456 od kukovlja do stopala. U dva groba (157 i 513) sačuvala se samo lubanja, a u četiri groba (8, 466, 511 i 521) kosturi su nađeni bez lubanja. U grobu 101 pronađen je masakrirani kostur muškarca, kojemu je lubanja preko tjemena bila nekim oštrim željeznim predmetom rasječena. Na nekoliko skeleta zapažene su razne deformacije uđova.

9. SMJEŠTAJ GROBOVA PO SLOJEVIMA

Ako analiziramo stratigrafsku strukturu grobova, njihov raspored i dubinu ukapanja, na Begovači se mogu konstatirati tri sloja grobova. Doduše, u toj slojevitosti ne mogu se točno, već samo približno, fiksirati apsolutne dubine ukapanja, budući da se površina terena iz raznoraznih razloga često puta mijenjala, pa su tako neki grobovi u manjim dubinama stariji od nekih grobova u većim dubinama. Međutim, njihov međusobni visinski odnos i relativne dubine, arheološki nalazi u njima, postotak tih nalaza, način i struktura gradnje grobova, mogu nam nešto više objasniti nesigurnu stratigrafiju i bar približno pokazati prostornu sliku rasporeda. Prema tome stratigrafija grobova mogla bi izgledati ovako:

Najstariji otkriveni grobovi na Begovači nalazili su se sjeveroistočno od crkve, a ujedno su se nalazili u najvećoj dubini. Karakteristični arheološki nalazi koji su pronađeni u tim grobovima mogu nam samo potvrditi navedenu konstataciju. To su grobovi: br. 165, 253, 258.

U gornjem sloju nalazili su se grobovi koji su i po vremenskoj pripadnosti kasniji. To su kasnosrednjovjekovni i novovjekovni grobovi, a navest ćemo ih po redosljedu: grobovi br. 11, 13, 17, 35, 36, 48, 49, 58, 60, 62, 65, 69, 72, 77, 81, 85, 86, 87, 89, 90, 92, 95, 98, 99, 101, 103, 104, 105, 119, 120, 121, 140, 142, 143, 144, 160, 163, 164, 166—172, 180—187, 191—193, 208, 210, 214, 215, 231, 233, 234, 237, 239, 248, 250, 251, 261, 262, 266, 268, 277, 280, 282, 291, 295, 298, 299, 306, 313, 336, 351, 352, 353, 355, 423, 429, 431, 432, 434, 440, 440a, 441, 442, 443, 446, 450, 453, 454, 455, 457, 458, 459, 462, 467, 468, 490, 491, 492, 501, 502, 503, 504, 505, 507, 508, 509, 512, 514, 515, 517, 520, 521, 524, 527, 532, 535, 536, 545, 566, 569, 573, 577, 578, 582 i 585.

Dakle, gornjem, najmlađem sloju, pripadalo je 137 grobova, od kojih je bilo 18 grobova s arheološkim nalazima, tj. 13,2%.

Najveći broj grobova sačinjavalo je srednji sloj. U njemu je pronađeno 463 groba od kojih je 149 sadržavalo arheološke nalaze, tj. 32,2%. Ovaj horizont grobova odlikuje se brojnim nalazima kulturnih priloga, u prosjeku svaki treći grob.

NALAZI U GROBOVIMA

Od 604 groba, koliko ih se pronašlo na Begovači, 172 je sadržavalo kulturne priloge, dakle 28,5%. U nastavku opisujemo te nalaze po slijedu grobova:

Grob br. 2. — Srebrna karičica s tri koljenca i obična bakrena karičica, nađene sa strane glave. Gornji dio karičice s koljencima je neznatno prignječen, tako da ima eliptičan oblik. Koljenca su načinjena od granuliranih zrnaca u obliku peterokrake zvijezde. Svaki krak imao je pet malih zrnaca. Promjer duže osi karičice iznosi 1,5 cm, a kraće 1,1 cm. Bakrena karičica je deformirana s dosta rastavljenim krajevima. Promjer duže joj osi iznosi 1,8 cm, a kraće 1,5 cm. Rastvor krajeva 0,6 cm (Tab. I, 2).

Grob br. 4. — Bakreni prsten tamnozelenkaste patine nađen je na desnoj ruci pokojnika. Iznutra je ravan, a duž vanjske površine urezana su mu dva žljebića. Promjer prstena iznosi 1,7 cm. Među ispremiješanim kostima prije umrlih nađen je još jedan prsten tamne patine. Iznutra i izvana je blago konveksan. Dosta je tanak i uzak, promjera je 1,8 cm (Tab. I, 4).

Grob br. 5. — Željezna pređica, oksidacijom jako nagrižena i oštećena, nađena na položaju trbuha dječjeg kostura. Pređica je trapezoidnog oblika. Stražnja dulja strana, gdje joj je bio pričvršćen remen, okruglog je presjeka, dok su ostale tri strane četverokutnog. Igla je otpala i polomljena u nekoliko fragmenata. Dužina dulje strane iznosi 5,6 cm, kraće 4,7 cm, a široka je 3,1 cm (Tab. I, 5).

Grob br. 6. — Par srebrenih naušnica s tri koljenca (tzv. naroskani tip), nađene sa strane glave dobro sačuvanog ženskog kostura. Osim što su im koljenca malko prignječena i jedna karičica deformirana dosta dobro su sačuvane. Koljenca su načinjena od granuliranih zrnaca u obliku peterokrake zvijezde. Dijelovi karičica među koljencima ispunjeni su s četiri niza granuliranih zrnaca. Promjer karičice iznosi 1,6 cm (Tab. I, 6).

Grob br. 14. — Par srebrenih naušnica s tri koljenca, nađene sa strane glave dobro sačuvanog ženskog kostura. Naušnice su dobro sačuvane. Koljenca su načinjena od granuliranih zrnaca u obliku peterokrake zvijezde. Promjer karičica iznosi 1,6 cm (Tab. I, 14).

Grob br. 15. — Srebrna naušnica s tri jagode, nađena s desne strane dobro sačuvanog ženskog kostura. Na naušnici su sačuvani tragovi pozlate. Na donjem dijelu okrugle karičice čvrsto su pričvršćene tri jagode kuglastog oblika. Površina jagoda je razdijeljena u tri kružne površine obrubljene filigranskom žicom. Svaka je kružnica opet razdijeljena u pet polja koja su načinjena od tanke niti oblika cvijetnih latica, a u sastajalištu prelaze u ispupčenu bradavicu. Između krajeva tih latica i kružnog oboda umetnuto je po jedno sitno granulirano zrnce. Dijelovi karičice među jagodama ispunjeni su s četiri niza granuliranih zrnaca. Jedan kraj karičice završava uškom, a drugi s petljicom. Promjer karičica iznosi 1,9 cm (Tab. I, 15).

Grob br. 22. — Par srebrenih naušnica s tri jagode, nađene sa strane glave dobro sačuvanog ženskog kostura. Uščuvanost im je dobra, izuzevši neznatnih oštećenja jagoda. Čitava površina jagoda ispunjena je s osam malih kružnica od dvostruko uvijene filigranske žice. Po sredini svake kružnice i na slobodnom prostoru između njih zalemljeno je po jedno zrno. Dijelovi karičica između jagoda ispunjeni su s četiri niza granuliranih zrnaca. Promjer karičica iznosi 1,6 cm (Tab. I, 22).

Grob br. 23. — Par srebrenih naušnica s tri jagode, nađene sa strane glave dobro sačuvanog ženskog kostura. Jednoj je naušnici otpao zavrnuti vrh petljice, a drugoj je nagrižena i oštećena srednja jagoda. Karičice su načinjene od tordirane srebrene žice (dviije deblje i jedna tanja). Na jednom su kraju završavale uškom, a na drugom malom petljicom. Na donjem dijelu karičica pričvršćene su tri kuglaste jagode načinjene od dvije spojene polutke. Na tom spoju optočene su tankom filigranskom žicom. Čitave površine polutki ukrašene su apliciranom granulacijom u obliku malih trokuta. Promjer karičica iznosi 1,8 cm (Tab. I, 23).

Grob br. 26. — Par srebrenih običnih karičica, nađene sa strane glave dobro sačuvanog ženskog kostura. Obje su karičice dobro sačuvane. Promjer im iznosi 1,3 cm (Tab. II, 26).

Grob br. 28. — Srebrna naušnica s tri jagode, nađena s lijeve strane glave dobro sačuvanog ženskog kostura. Iako je dosta slabo sačuvana, na njoj se opažaju tragovi pozlate. Karičica joj je na dva mjesta prelomljena. Kuglaste jagode načinjene su od dvije spojene polutke u obliku četverolatičnog cvijeta, koji se prema sredini širi, a na sastajalištu i križanju tih latica umetnuto je po jedno zrno. Promjer karičica je iznosio oko 1,6 cm (Tab. II, 28).

Grob br. 34. — Na prstima lijeve ruke dobro sačuvanog ženskog kostura nađeno je sedam prstenova.

a) Bakreni prsten tamne patine. S unutarnje strane je ravan, a duž vanjske površine urezana su dva žljebića. Malko je deformiran, tako da mu promjer duže osi iznosi 2,3 cm, a kraće 2 cm.

b) Bakreni prsten potpuno sličan opisanom. Također je deformiran. Promjer mu iznosi 2 cm.

c) Bakreni prsten potpuno sličan gore opisanim. Promjer mu iznosi 2 cm.

d) Bakreni prsten također sličan opisanim. Promjer 2 cm.

e) Bakreni prsten, tamne patine, sličan opisanim. Promjer 1,8 cm.

f) Bakreni prsten, tamne patine, sličan opisanim. Promjer 1,6 cm.

g) Bakreni prsten tamnozelenkaste patine. Iznutra je ravan, a izvana blago zaobljen. Duž vanjske površine uz rubove urezana su dva uska žljebića. Promjer mu iznosi 1,7 cm (Tab. II, 34).

Grob br. 36. — Par srebrenih naušnica s tri koljenca, nađene sa strane glave dobro sačuvanog ženskog kostura. Uščuvanost naušnica je dobra, osim što je jednoj gornji dio karičice malko prignječen. Koljenca su načinjena od niza granuliranih zrnaca kružna presjeka. Promjer im iznosi 1,4 cm (Tab. II, 36).

Grob br. 37. — Par običnih bakrenih karičica, nađene sa strane glave dobro sačuvanog dječjeg kostura. Karičice su tamne patine. Krajevi karičica su zašiljeni. Dobro su sačuvane. Promjer im iznosi 1,2 cm (Tab. II, 37).

Grob br. 38. — Par srebrenih naušnica s tri jagode, nađene sa strane glave dobro sačuvanog ženskog kostura. Jedna je dobro sačuvana, a kod druge su dvije krajnje jagode nagrižene i oštećene. Jagode su okruglog oblika, a površina im je ukrašena s tri kružna polja optočena filigranskom žicom. Svaka je

kružnica opet razdijeljena u pet manjih polja koja su načinjena od tanke niti u obliku cvijetnih latica. Na sastajalištu tih latica prelaze u ispučenu bradavicu. Između krajeva latica i kružnog oboda umetnuto je po jedno zrnce. Dijelovi karičica između jagoda ispunjeni su s četiri reda granuliranih zrnaca. Promjer karičica iznosi 1,6 cm, a visina s jagodama 2,2 cm (Tab. II, 38).

Grob br. 46. — Bakreni prsten tamne patine, nađen na desnoj ruci dobro sačuvanog muškog kostura. Iznutra je ravan, a duž vanjske površine urezana su dva žljebića. Promjer mu iznosi 1,9 cm (Tab. II, 46).

Grob br. 50. — Bakreni prsten tamne patine, nađen na lijevoj ruci dobro sačuvanog ženskog kostura. Iznutra je ravan, a duž vanjske površine urezana su dva žljebića. Promjer mu iznosi 1,9 cm (Tab. II, 50).

Grob br. 53. — Bakreni prsten tamne patine, nađen na desnoj ruci dobro sačuvanog muškog kostura. Iznutra je ravan, a duž vanjske površine urezana su dva žljebića. Neznatno je deformiran, pa mu promjer duže osi iznosi 2,1 cm a kraće 1,9 cm (Tab. III, 53).

Grob br. 54. — Pozlaćeni prsten, nađen u ispremiješanoj zemlji uz desnu grobnu obložnicu, većim dijelom istrunulog dječjeg kostura. Prsten je iznutra ravan, a duž vanjske površine, koja se na prednjoj strani znatno proširuje, urezana su dva žljebića. Na proširenom dijelu je zalemljena osmerokutna ćelija u koju je umetnuta staklena pločica bijele boje. Promjer mu iznosi 2 cm, proširenje na prednjoj strani 1,3 cm, a visina ćelije 0,6 cm (Tab. III, 54).

Grob br. 55. — Bakreni prsten tamnozeleno patine, nađen je po sredini groba s lijeve strane među ispremiješanim kostima. Iznutra i izvana je ravan, a načinjen je od dosta tankog i uskog lima. Na jednom je kraju pukao, od čega mu nedostaje djelić. Promjer mu iznosi 1,8 cm (Tab. III, 55).

Grob br. 56. — Naroskana naušnica s tri koljenca, nađena u sredini groba među nabacanim kostima ranije umrlog mrtvaca. Karičica je od srebra s pozlatom, a koljenca su načinjena od granuliranih zrnaca u obliku peterokrake zvijezde. Između koljenaca karika je ispunjena granuliranim zrcima. Promjer joj iznosi 2 cm (Tab. III, 56).

Grob br. 59. — Bakreni prsten tamnosive patine, nađen na položaju lijeve ruke djelomično sačuvanog i ispremiješanog muškog kostura. Iznutra je ravan, a duž vanjske površine urezana su dva žljebića. Promjer mu iznosi 1,7 cm (Tab. III, 59).

Grob br. 60. — Dva prstena, nađena na desnoj i lijevoj ruci dobro sačuvanog ženskog kostura.

Na desnoj se ruci nalazio brončani prsten žućkaste patine, koji je iznutra ravan, a s vanjske strane blago zaobljen. Na prednjem ojačanom dijelu je okrugla udubina u kojoj se nalazilo stakleno zrno. Sa strane udubine prsten je ukrašen s dva reda koso urezanih crtica u obliku riblje kosti, a pri vrhu se nalazi mali romb ispunjen točkicama. Prsten je lijevan. Promjer mu iznosi 1,9 cm (Tab. III, 60).

Na lijevoj ruci je bio bakreni prsten. Iznutra je ravan, a duž vanjske površine urezana su mu dva žljebića. Promjer mu iznosi 1,6 cm (Tab. III, 60).

Grob br. 61. — Bakreni prsten tamne patine, nađen na desnoj ruci dobro sačuvanog muškog kostura kojemu su ruke bile prekrížene na prsima. Iznutra je ravan, a duž vanjske površine urezana su mu dva žljebića. Promjer mu iznosi 1,9 cm (Tab. III, 61).

Grob br. 64. — Dva prstena, nađena na lijevoj i desnoj ruci dobro sačuvanog muškog kostura kojemu su ruke bile ispružene niz tijelo.

Na lijevoj ruci se nalazio bakreni prsten. Iznutra je ravan, a duž vanjske površine urezana su mu dva žljebića. Promjer mu iznosi 2,1 cm.

Na desnoj ruci je bio bakreni prsten nešto manjeg promjera. Iznutra je ravan, a vanjska površina mu je blago zaobljena. Uz sam rub urezana su dva vrlo plitka i uska žljebića. Promjer mu iznosi 1,9 cm (Tab. III, 64).

Grob br. 65. — Bakreni prsten tamne patine, nađen na desnoj ruci dobro sačuvanog muškog kostura kojemu su ruke bile ispružene niz tijelo. Iznutra je ravan, a duž vanjske površine su mu urezana dva žljebića. Promjer mu iznosi 2,1 cm (Tab. III, 65).

Grob br. 73. — Bakreni prsten tamnozeleno patine, nađen među nabacanim kostima do stopala muškog kostura. Prelomljen je i dijelom prignječen. Iznutra je ravan, a duž vanjske površine urezana su dva žljebića. Promjer mu iznosi 1,8 cm (Tab. III, 73).

Grob br. 74. — Par srebrenih karičica i jedan prsten. Karičice nađene sa strane glave, a prsten na desnoj ruci dobro sačuvanog ženskog kostura. Jedna je karičica po sredini pukla. Prsten je iznutra i izvana ravan, dosta deformiran, a na mjestu gdje su mu krajevi bili zalemljeni pukao je. Promjer karičica iznosi 2,2 cm, promjer prstena oko 2 cm (Tab. IV, 74).

Grob br. 88. — Srebreni novčić — denar, venecijanskog dužda Oria Malipiera (1178—1192. g.), nađen s lijeve strane boka dobro sačuvanog muškog kostura.

Av: + *AVRIO DUX* — križ u krugu

Rv: — *MARCV* — križ u krugu⁷ (Tab. IV, 88).

Grob br. 90. — Dva fragmenta srebrenih dugmeta, nađena na grudnom košu dobro sačuvanog ženskog kostura. Oba fragmenta pripadaju donjem dijelu dugmeta koji na završetku imaju kao ukras četiri mala zrnca u obliku piramide. Dugmad je bila načinjena od dvije glatke spojene kalote, od kojih je gornja imala ušku (Tab. IV, 90).

Grob br. 97. — Obična bakrena karičica tamnozeleno patine, nađena je s lijeve strane glave dobro sačuvanog ženskog kostura. Malo je deformirana, tako da su joj krajevi rastvoreni. Promjer joj iznosi 2,7 cm. Na desnoj ruci nađen je bakreni prsten, ponešto oštećen i na sredini probušen. Iznutra je ravan, a duž vanjske površine urezana su dva žljebića. Promjer mu iznosi 2 cm (Tab. IV, 97).

Grob br. 100. — Obična bakrena karičica tamnozeleno patine, nađena po sredini groba među ispremiješanim kostima. Dosta je deformirana, tako da joj krajevi prelaze jedan preko drugog. Promjer joj iznosi 1,4 cm (Tab. IV, 97).

Grob br. 105. — Tri bakrena i jedan srebreni prsten, nađeni među ispremiješanim kostima po sredini groba, pod kojima se nalazio dobro sačuvani ženski kostur.

Sva tri bakrena prstena su deformirana. Jedan od njih dosta je širi. Iznutra je ravan, a s vanjske strane konkavan. Odebljani rubovi ukrašeni su s po dva reda sitnih točkica. Promjer mu iznosi 2,2 cm. Druga dva prstena iznutra su ravna, a duž vanjske površine urezana su dva žljebića. Promjer jednog iznosi 2,1 cm, a drugog 2 cm. Srebreni prsten, na kome su sačuvani tragovi pozlate, načinjen je tehnikom lijevanja. Iznutra i izvana je blago zaobljen. Na prednjoj

⁷ *Papadopoli, Le monete di Venezia, tom I, str. 78, br. 3, tab. V/3.*

strani ukrašen je izduženim ornamentom u obliku životinjskih glava, na kome je zalemljena pačetvorinasta ćelija skresanih uglova. U ćeliji se nalazi stakleno zrno. Promjer mu iznosi 2 cm, visina ćelije 1 cm (Tab. IV, 105).

Grob br. 106. — Željezna alka, nađena na položaju trbuha dobro sačuvanog muškog kostura. Oksidacijom je jako nagrižena i oštećena. Promjer joj s unutarnje strane iznosi 2,1 cm, a s vanjske 2,8 cm (Tab. V, 106).

Grob br. 108. — Bakreni prsten i željezna predica, nađeni kod dobro sačuvanog muškog kostura.

Prsten tamnozelenke patine je bio na desnoj ruci pokojnika. Iznutra je ravan, a duž vanjske površine urezana su mu dva žljebića. Promjer mu iznosi 1,9 cm.

Predica je nađena kod glave. Od rđe je dosta oštećena. Prednja strana joj je znatno deblja i polukružna oblika, dok je stražnja strana, na kojoj se okretala igla, ravna. Vrh igle je otpao, a ostali je dio nepokretan. Dužina joj iznosi 2 cm, širina 2 cm (Tab. V, 108).

Grob br. 112. — Ulomak željezna noža, nađen ispod glave istrunulog dječjeg kostura. To je zapravo donji dio oštrice noža s drškom koji također nije čitav. Ulomak je oksidacijom jako nagrižen. Dužina sačuvanog dijela oštrice iznosi 2,1 cm, drška 2,8 cm, a širina oštrice 1,3 cm (Tab. V, 112).

Grob br. 113. — Pet bakrenih prstena, nađeni su na desnoj ruci dobro sačuvanog ženskog kostura kojemu su ruke bile prekrížene na prsima. Svi prsteni istog su tipa, samo različitih dimenzija. Iznutra su ravni, a duž vanjske površine urezana su im po dva žljebića. Najveći ima promjer 2 cm, ali je pukao u nekoliko fragmenata. Ostalima se promjer kreće od 1,8 do 1,5 cm (Tab. V, 113).

Grob br. 114. — Dva prstena, nađena na lijevoj ruci dobro sačuvanog ženskog kostura kojemu su ruke bile prekrížene na prsima. Jedan prsten je od bakra, a drugi je od srebra.

Bakreni prsten je tamnozelenkaste patine. Iznutra je ravan a duž vanjske površine urezana su mu dva žljebića. Malko je prignječen, tako da mu promjer duže osi iznosi 2,1 cm a kraće 1,6 cm. Srebreni prsten je iznutra i izvana blago zaobljen. Na prednjoj strani nešto je širi i deblji, a ukrašen je motivom rukovanja (pozdrav stisnutih pesnica). Promjer mu iznosi 1,9 cm, širina prednje strane 0,7 cm (Tab. V, 114).

Grob br. 116. — Obična srebrna karičica, nađena kod lijevog lakta dobro sačuvanog dječjeg kostura na kojemu su bile nabacane kosti nekadašnjeg ukopa. Karičica je načinjena od dosta tanke žice, te je pukla u tri komada. Promjer joj iznosi 1,1 cm (Tab. V, 116).

Grob br. 117. — Par srebrnih naušnica s tri jagode, nađene sa strane glave dobro sačuvanog ženskog kostura. Uščuvanost im je dobra, jedino je kod jedne probijena jagoda, a kod obiju su dijelovi karičica između jagoda ponešto oštećeni. Jagode su kuglastog oblika, načinjene od dvije spojene polutke. Po sredini, gdje se one spajaju, optočene su s dva reda dvostruko spletene filigranske niti. Na svakoj polutki zalemljena su u jednakim razmacima po četiri granulirana zrnca. Između zrnaca aplicirana je dvostruka tanka filigranska žica u obliku slova S. Dijelovi karičica između jagoda ispunjeni su mrežastom filigranskom žicom. Promjer karičica iznosi 2,2 cm (Tab. VI, 117).

Grob br. 118. — Bakreni prsten tamne patine, nađen na grudnom košu dobro sačuvanog muškog kostura među ispremiješanim kostima prijašnjeg ukopa. Prsten je iznutra ravan, a duž vanjske površine urezana su dva žljebića. Promjer mu iznosi 1,8 cm (Tab. VI, 118).

Grob br. 121. — Bakreni prsten tamnozeleno patine, nađen na desnoj ruci dobro sačuvanog ženskog kostura, kojemu su ruke bile pružene niz tijelo. Iznutra je ravan, a duž vanjske površine urezana su mu dva žljebića. Malo je deformiran, pa mu promjer duže osi iznosi 1,8 cm, kraće 1,6 cm (Tab. VI, 121).

Grob br. 122. — Par srebrenih karičica, nađene sa strane glave dobro sačuvanog ženskog kostura. Kod jedne karičice se krajevi dodiruju, a kod druge neznatno prelaze jedan preko drugoga. Promjer im iznosi 1,5 cm (Tab. VI, 122).

Grob br. 124. — Zrno od đerdana, nađeno po sredini dječjeg kostura. Načinjeno je od plave staklene paste. Dužina mu iznosi 0,8 cm, a širina 0,5 cm (Tab. VI, 124).

Grob br. 125. — Tri prstena, nađena među ispremiješanim kostima ženskog skeleta po sredini groba. Jedan prsten je od bronce tamnozeleno patine. Iznutra i izvana je blago zaobljen. Na prednjoj strani je širi i deblji i tu se nalazi mala rupica elipsastog oblika u koju je umetnuto stakleno zrno tamne boje. Prsten je na odebljanom dijelu malko napukao. Promjer mu iznosi 1,8 cm.

Druga dva prstena su od bakra sivozelenkaste patine. Oba su ponešto deformirana. Iznutra su ravni, a duž vanjske površine urezana su im dva paralelna žljebića. Promjer im iznosi 1,8 cm (Tab. VI, 125).

Grob br. 128. — Bakreno dugme tamnozeleno patine, nađeno na grudnom košu dobro sačuvanog muškog kostura. Načinjeno je od dvije glatke spojene polutke u obliku sploštene kugle. Na gornjem dijelu zalemljena je stršeća uška. Visina mu iznosi 1,5 cm (Tab. VI, 128).

Grob br. 129. — Bakreno dugme i brončana pređica, nađeni na grudnom košu dislociranog dječjeg kostura.

Dugme je tamnozeleno patine i okrugla oblika, načinjeno od dvije glatke spojene polutke. Na gornjoj polutki je zalemljena izdužena uška. Polutke su uslijed oštećenosti rastavljene, a obod oksidacijom nagrižen. Visina mu je 1 cm.

Pređica je romboidnog presjeka, a okrugla oblika. Od igle je preostala samo uška koja je pokretna. Promjer joj iznosi 1,4 cm (Tab. VI, 129).

Grob br. 130. — Par srebrenih naušnica s tri jagode, nađene sa strane glave dobro sačuvanog ženskog kostura. Na jagodama se opažaju tragovi pozlate. Jednoj je otpao manji dio karičice s petljicom, a srednja jagoda se otrgla od svog ležišta, pa je pokretna. Druga je dosta dobro sačuvana, osim što joj je karika jako deformirana. Jagode su kuglastog oblika, a površina im je ukrašena s tri kružna polja od filigranske žice. Svako to polje razdijeljeno je na pet manjih kružnica ispunjenih tankim nitima u obliku cvjetnih latica. Na sastajalištu latica strši ispupčena bradavica. Između krajeva latica i oboda kruga umetnuto je po jedno granulirano zrno. Dijelovi karičica između jagoda ispunjeni su s četiri niza granuliranih zrnaca. Promjer im iznosi 2 cm (Tab. VII, 130).

Grob br. 145. — Željezna pređica, nađena na položaju trbuha dobro sačuvanog muškog kostura. Četverokutnog je presjeka. Prednja zaobljena strana pređice je deblja, dok je stražnja, na koju je bio pričvršćen remen i oko koje su se okretale dvije igle, nešto tanja. Jedna je igla otpala sa svog ležišta, a druga je nepokretna. Pređica je oksidacijom jako nagrižena. Dužina joj iznosi 5,1 cm, širina 3,8 cm.

Dvije brončane alke (pređice), nađene su uz lijevi i desni bok istog kostura. Tamnozelenkaste su patine i eliptičastog presjeka, kružnog su oblika. Promjer im iznosi 3,4 cm, a širina obruča 0,4 cm (Tab. VII, 145).

Grob br. 146. — Par srebrenih naušnica s tri jagode, nađene sa strane glave dobro sačuvanog ženskog kostura. Jednoj naušnici nedostaje gornji dio karičice. Jagode su okrugle i šuplje, a čine ih dvije spojene polutke načinjene u obliku osmerolatičnog cvijeta. Latice se prema sredini šire i spajaju se. Sredina jagoda prošupljena je trokutastim i rombičnim rupicama. Sredina jagoda, gdje se spajaju polutke, omotana je dvostruko uvijenom (tordiranom) filigranskom žicom, koja je, kao i svako sastajalište latica, bilo s malim bradavicama. Prostor na karikama između jagoda ispunjen je filigranskom mrežicom. Karike su elipsastog oblika, te im promjer duže osi iznosi 3,5 cm a kraće 3 cm (Tab. VII, 146).

Grob br. 148. — Bakrena alka, nađena uz lijevi bok dobro sačuvanog ženskog kostura. Alka je tamnozelenke patine, okrugla presjeka, krajevi joj se doiru. Promjer joj iznosi 1,3 cm (Tab. VIII, 148).

Grob br. 149. — Željezna pređica, nađena na položaju trbuha dobro sačuvanog muškog kostura. Četverokutna je presjeka. Prednja zaobljena strana nešto je ojačana, dok je stražnja, na kojoj se pričvršćivao remen i koja je služila kao osovina igli, nešto tanja. Oksidacijom je toliko nagrižena da joj je stražnji dio fragmentarno sačuvan, a od igle je stražnji dio otpao. Dužina joj iznosi 6,7 cm, širina 4,5 cm (Tab. VIII, 149).

Grob br. 154. — Par srebrenih naušnica s jednom jagodom, nađen sa strane glave, a srebreni prsten na desnoj ruci dobro sačuvanog ženskog kostura, kojemu su ruke bile ispružene niz tijelo.

Na naušnicama su se sačuvali tragovi pozlate. Obje su ponešto oštećene, tako da je jednoj odlomljen komadić karičice, a kod druge se karičica toliko deformirala da je razdvojila polutke jagode. Oblik jagoda je jajolik, a čine ih dvije glatke spojene polutke. Po sredini, gdje se polutke spajaju, kao i oko rupica na krajevima jagoda, optočena je filigranska žica. Promjer im iznosi 3 cm.

Prsten je iznutra ravan, a izvana blago zaobljen. Krajevi su mu zalemljeni. Promjer mu iznosi 2,1 cm (Tab. VIII, 154).

Grob br. 159. — Bakrena obična karika, nađena s desne strane glave dislociranog kostura. Potpuno je deformirana. Jedan joj kraj završava uškom (Tab. VIII, 159).

Grob br. 161. — Srebrna naušnica s tri jagode, nađena s lijeve strane glave dobro sačuvanog ženskog kostura. Na jednom kraju karičica završava uškom, a na drugom malom petljom, koja je otpala. Jagode su okrugle i prošupljene, a polutke su načinjene u obliku osmerolatičnog cvijeta, kojemu su latice optočene dvostruko uvijenom filigranskom žicom. Sve tri jagode su ponešto nagrižene i oštećene. Dijelovi karičica između jagoda su ispunjeni s četiri reda zavijene filigranske niti. Karičica je elipsastog oblika, pa promjer duže osi iznosi 1,6 cm a kraće 1,4 cm (Tab. IX, 161).

Grob br. 165. — Dva željezna noža i fragment trećeg, fragmenti željeznog lima, te pređice, sve nađeno u hrpi ispremiješanih kostiju što su pripadali muškoj individui, koji je pokopan u kamenom sarkofagu.

Noževi su oksidacijom dosta nagriženi, a pri donjem kraju oštrice su polomljeni. Hrnat im je ravan, dok se oštrica lagano povija prema vrhu. Od jednog noža je preostao samo veći dio oštrice i držak. Dužina im je iznosila cca

11 cm, od toga na držak otpada cca 3,5 cm, a širina oštrice je oko 1,5 cm. Na istom mjestu nađeno je i nekoliko fragmenata lima, koji su vjerojatno pripadali koricama noža.

Ulomak predice poluovalnog je presjeka, oksidacijom jako nagrižen i oštećen. Promjer sačuvanog dijela iznosi 2,2 cm, debljina 0,4 cm (Tab. IX, 165).

Grob br. 188. — Dvije željezne predice nađene uz muški kostur. Različite su veličine i oblika. Veća predica je nađena na položaju trbuha. Oksidacijom je dosta nagrižena. Elipsastog je oblika i ovalna presjeka. Igla joj je tanka i bez sačuvane uške. Promjer duže osi joj iznosi 3,2 cm a kraće 2,5 cm, debljina 0,6 cm. Manja predica je nađena uz lijevu bedrenu kost. Oksidacijom je također dosta nagrižena i polomljena. Okruglog je oblika i četverokutna presjeka. Promjer joj iznosi 2,5 cm (Tab. X, 188).

Grob br. 189. — Dvije srebrene naušnice s tri jagode nađene sa strane glave dobro sačuvanog ženskog kostura. Kod obiju naušnica karičice su pukle, a jednoj nedostaje čitav gornji dio s petljicom. Naušnice se prema ukrasu na jagodicama međusobno razlikuju. Na bolje sačuvanoj naušnici jagode su kuglastog oblika kojima preko sredine teče uski žljebić omeđen filigranskom žicom. Po tom žljebu se nalaze četiri stršeće uške, raspoređene u jednakim razmacima. Na svakoj polutki se nalaze po četiri trokutasta polja ispunjena granuliranim zrcima, a na krajevima jagoda su kružnice od filigranske žice na kojima su također aplicirana trokutasta granulirana polja. Jagode druge naušnice su također okruglog oblika. Površina im je razdijeljena filigranskom žicom u tri kružna polja. Svako polje je razdijeljeno u pet manjih polja oblika cvijetnih latica koji u svom sastajalištu prelaze u ispupčenu bradavicu. Između krajeva tih latica i kružnih oboda umetnuto je po jedno sitno zrno. Dijelovi karičica među jagodama kod obiju naušnica ispunjeni su s nekoliko redova prepletene filigranske žice. Promjer prve naušnice iznosi 2,3 cm a druge 2 cm (Tab. X, 189).

Grob br. 202. — Ulomci dviju bakrenih naušnica, nađeni sa strane glave dobro sačuvanog ženskog kostura. Uščuvanost im je jako loša, pa ih nije moguće potanko opisati. Karičice su načinjene od vrlo tanke žice kojima su krajevi završavali malom petljom. Na donjem dijelu karičica bila je mrežasto spletena tanka žica, od koje su ostali samo fragmenti. Među tim fragmentima nađeno je i zrno od đerdana crvenkastosmeđe boje, koje je vjerojatno bilo uvučeno na karičici (Tab. X, 202).

Grob br. 207. — Bakreni prsten, nađen na desnoj ruci dislociranog ženskog kostura. Iznutra je ravan, a duž vanjske površine su mu urezana dva žljebića. Promjer mu iznosi 1,9 cm (Tab. X, 207).

Grob br. 208. — Bakreni novčić — pola solda, venecijanskog dužda Giovanna Cornera I (1625—1629. g.), nađen uz desni bok dobro sačuvanog muškog kostura.

Av: + *SMVIO CORN* — klečeći dužd drži zastavu s barjačićem na desno, ispod krilatog lava s otvorenom knjigom; sve u perlastom krugu.

Rv: — *DEFENS NOSTER* — Krist blagoslivljajući drži u lijevoj ruci evanđelje, nimbus izlazi iz kruga⁸ (Tab. XI, 208).

Grob br. 210. — Brončani prsten tamnozeleno patine, nađen na desnoj ruci dobro očuvanog muškog kostura. Iznutra je ravan, a izvana blago zaobljen. Na

⁸ *Papadopoli, Le monete di Venezia*, tom III, str. 190, br. 108, tab. LXVIII/7.

Sl. 1. Biljane Donje, Begovača. Pogled na arheološko nalazište »Crkvina«

Sl. 2. Biljane Donje, Begovača. Pogled na bunar zvan »Begovača«

Sl. 3. Biljane Donje, Begovača. Početak iskopavanja na lokalitetu »Crkvina«

Sl. 4. Biljane Donje, Begovača. Otkrivanje starohrvatskih grobova na jugoistočnom dijelu nalazišta »Crkvina«

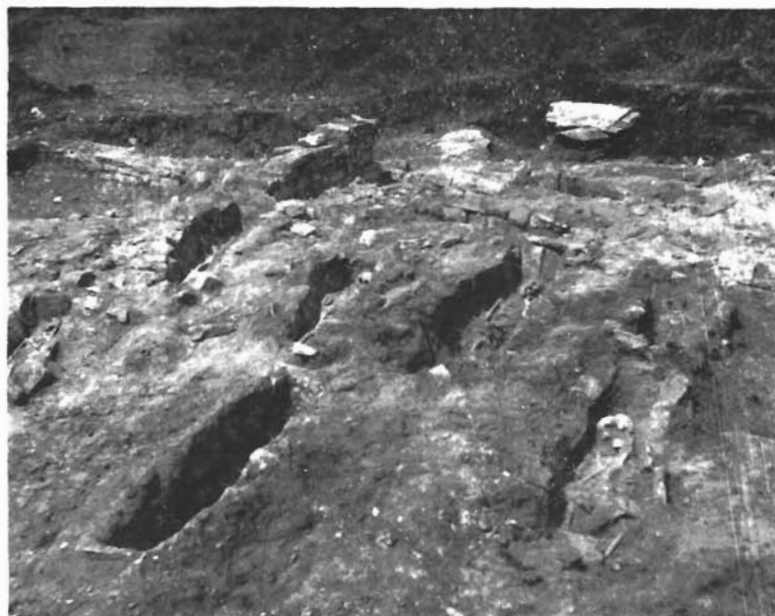
Sl. 5. Biljane Donje, Begovača. Otkriveni ostaci kasnoantičke arhitekture i srednjovjekovni grobovi kasnije faze

Sl. 6. Biljane Donje, Begovača. Otkrivanje ostataka arhitektura i nadgrobnih kamenih ploča-tećaka na nalazištu »Crkvina«

Sl. 7. Biljane Donje, Begovača. Otkrivanje i čišćenje grobova kasnije faze na »Crkvini«

Sl. 8. Biljane Donje, Begovača. Otkriveni ostaci kasnoantičkih zidova i grobovi kasnije faze na »Crkvini«

Sl. 9. Biljane Donje, Begovača. Otkriveni grob uz istočni perimetralni zid starohrvatske crkve

Sl. 10. Biljane Donje, Begovača. Otkriveni grobovi na sjevernom dijelu nalazišta »Crkvina«

Sl. 11. Biljane Donje, Begovača. Pogled na zapadni dio otkrivene nekropole na »Crkvini«

Sl. 12. Biljane Donje, Begovača. Otkriveni i istraženi grobovi na istočnom dijelu nalazišta »Crkvina«

Sl. 13. i 14. Biljane Donje, Begovača. Otkriveni grobovi na sjeveroistočnom dijelu nalazišta »Crkvina«

Sl. 15. i 16. Biljane Donje, Begovača. Kasnosrednjovjekovni grobovi otkriveni na zapadnom dijelu nalazišta »Crkvina«

Sl. 17. i 18. Biljane Donje, Begovača. Grobovi načinjeni od kamenih ploča i poluobrađena kamenja

Sl. 19. i 20. Biljane Donje, Begovača. Grobovi načinjeni od kamenih ploča i neobrađena kamena

Sl. 21. i 22. Biljane Donje, Begovača. Grobovi načinjeni od kamenih ploča i uslojena (zidani) nepravilna kamena

Sl. 23. i 24. Biljane Donje, Begovača. Otkriveni grobovi prije njihova istraživanja

Sl. 25. i 26. Biljane Donje, Begovača. Otkriveni dječji grob prije i nakon njegova istraživanja

Sl. 27. Biljane Donje, Begovača. Grob u kamenom sarkofagu

Sl. 28. Biljane Donje, Begovača. Grob načinjen od antičkih kolona

prednjoj nešto ojačanoj i široj strani je pačetvorinasta pločica skresanih uglova, na kojoj je ugraviran cvijet ljiljana. Sa strane pločice na proširenim dijelovima ukrašen je biljnim motivom. Promjer mu iznosi 2 cm, širina pri pločici 0,7 cm. Dužina pločice 1 cm, a širina 0,9 cm (Tab. XI, 210).

Grob br. 226. — Par bakrenih naušnica posebna tipa s tri jagode, nađene sa strane glave, te nekoliko ulomaka bakrenog prstena, nađeni na desnoj ruci dobro sačuvanog dječjeg kostura.

Uščuvanost naušnica je dosta slaba, tako da jednoj nedostaje čitava gornja polovina karike, a drugoj manji dio. Karike su im dosta tanke. Jagode su okruglog oblika, a načinjene su od isprepletene žice u obliku spuža, koje su između sebe povezane tankom žičanom mrežicom. Naušnice ovog tipa su na centralnom području ranofeudalne hrvatske države dosta rijetke. Promjer karičica iznosi 2,5 cm.

Prsten je iznutra ravan, a izvana blago konveksan. Na prednjoj strani bio je znatno proširen i na tom mjestu mu je bila aplicirana ćelija u kojoj je stajalo stakleno zrno. Ćelija i zrno su prije uslijed oštećenosti otpali. Promjer prstena se kretao oko 2 cm (Tab. XI, 226).

Grob br. 228. — Par srebrenih naušnica s tri jagode, nađene sa strane glave i bakreni prsten nađen na desnoj ruci dobro sačuvanog ženskog kostura.

Naušnice su dobro sačuvane, samo što je jednoj pukao gornji dio karike. Kuglaste jagode su načinjene od dvije glatke spojene polutke. Površina im je razdijeljena u tri kružna polja, što ih omeđuje dvostruka filigranska žica. Svaka je kružnica razdijeljena u pet trokutastih polja s dvostrukom niti komponirajući cvijetne latice, koje u svom sastajalištu prelaze u ispupčenu bradavicu. Krugovi se na jagodi međusobno dodiruju, a slobodni prostori među njima ispunjeni su malim kružnicama od tanke filigranske žice. Dijelovi karike između jagoda omotani su s mrežastom niti. Promjer im iznosi 3,7 cm.

Prsten je načinjen od tankog lima. Iznutra i izvana je ravan. Na prednjoj strani znatno je proširen, a na tom mjestu je zalemljena šesterokutna ćelija u kojoj se nalazi stakleno zrno tamnoplave boje. Stražnji dio prstena je oksidacijom nagrižen i oštećen. Promjer mu iznosi oko 1,8 cm, dužina proširenog dijela 1,1 cm, a širina 0,7 cm (Tab. XI, 228).

Grob br. 231. — Par bakrenih naušnica, nađen sa strane glave dislociranog ženskog kostura. Karike su im načinjene od tanke žice, pa su uslijed oksidacije na više mjesta polomljene. Na jednom kraju karike su završavale uškom, a na drugom s malom petljom. Umjesto jagoda na donjem dijelu uvučeno je po jedno zrno od đerdana žutozelenkaste boje. S jedne i s druge strane zrna omotana je tanka mrežasta žica, koja je većim dijelom otpala. Promjer karičica se kretao oko 2,8 cm. I ovaj tip naušnica na ovom području je dosta rijedak (Tab. XII, 231).

Grob br. 232. — Par srebrenih naušnica s tri jagode na kojima se opažaju tragovi pozlate, nađen sa strane glave dobro sačuvanog ženskog kostura. Objе su naušnice vrlo dobro sačuvane. Kuglaste jagode su po sredini jako perforirane s trokutastim i rombičnim rupicama, što ih čine dvije spojene polutke u obliku osmerolatičnog cvijeta kojemu su latice optočene granuliranim zrnima. Dijelovi karičica između jagoda ispunjeni su s pet redova uvijene filigranske žice. Promjer karičica iznosi 2,2 cm (Tab. XII, 232).

Grob br. 235. — Dvije različite srebrene naušnice s tri jagode, nađene po sredini groba većim dijelom istrunula dječjeg kostura. Jedna je naušnica veća i na njoj se opažaju tragovi pozlate. Gornji dio karike joj je malko pritiješnjen, dok je srednja jagoda nagrižena i oštećena. Jagode su okrugla oblika, a

čine ih dvije spojene polutke u obliku osmerolatičnog cvijeta. Dosta su perforirane s malim rupicama optočene granuliranim zrnima. Promjer joj iznosi 2,2 cm. Manja naušnica je dobro sačuvana, a razlikuje se od opisane po tome što su joj kuglaste jagode načinjene od dvije spojene polutke u obliku četverolatičnog cvijeta. Promjer joj iznosi 2 cm (Tab. XII, 235).

Grob br. 236. — Dvije srebrene naušnice s tri jagode, u varijanti različite, nađene sa strane glave dobro sačuvanog ženskog kostura. Obje su dobro sačuvane, samo što je većoj pukao gornji dio karičice. Jagode ove naušnice su okrugla oblika, a načinjene su od dvije spojene polutke u obliku osmerolatičnog cvijeta. Na sastajalištu latica umetnuto je po jedno zrno. Između zrnaca jagode su perforirane malim rupicama trokutastog i rombičnog oblika. Dijelovi karika između jagoda su ispunjeni s četiri granulirana niza zrnaca. Promjer karičice iznosi 1,5 cm. Manja naušnica razlikuje se od opisane po tome što jagode nisu okrugla oblika, već su više spljoštene i manje su perforirane. Granulirana zrnca su nešto veća, a dijelovi karičica između jagoda su ispunjeni omotanom filigranskom žicom. Promjer joj iznosi 1,4 cm (Tab. XII, 236).

Grob. br. 241. — Par srebrenih naušnica ukrašen s dva prošupljena srcolika privjeska, nađen sa strane glave dobro sačuvanog ženskog kostura, bakreni prsten na desnoj ruci, a srebrni novčić između nogu.

Obje karičice su oštećene, jednoj nedostaje krajnji zavrnuti vrh, drugoj skoro čitava karičica. Na donjem dijelu karičice nalaze se dva koljenca, a između njih su smještena dva ukrasa srcolika oblika, od kojih je jedan u unutrašnjem prostoru karike, a drugi u obrnutom smjeru prema vani. Taj ukras načinjen je od naroskane srebrene žice. Po sredini tih srcolikih tijela, tj. od jednog do drugog vrha, zalemljena je isto tako jedna naroskana žica. Na jednom i na drugom vrhu smješteno je po jedno zrno. Koljenca su načinjena od tankog srebrenog lima uvijenog oko karičice. Visina naušnice s privjeskom iznosi 4,1 cm, promjer duže osi karičice 2,6 cm, a kraće 2 cm.

Prsten je tamnozeleno patine. Trokutastog je presjeka, a krajevi su mu spojeni s jednom malom zakovicom. Promjer mu iznosi 2 cm.

Srebrni novčić — denar (piccolo), republike Treviso (1312—1318. g.)

Av: + CIVITAS — šesterokraka zvijezda u krugu perli.

Rv: + TARVISII — ukras kao na aversu⁹ (Tab. XIII, 241).

Grob br. 243. — Par jednostavnih bakrenih karičica, nađen ispod vrata dobro sačuvanog ženskog kostura. Jedna je oksidacijom nagrižena i polomljena u više fragmenata, a druga je po sredini pukla. Na jednom kraju završavaju s malom uškom, a na drugom s petljicom za zakopčavanje. Promjer im iznosi oko 2,5 cm (Tab. XIII, 243).

Grob br. 245. — Par srebrenih naušnica s tri jagode, nađen sa strane glave dobro sačuvanog ženskog kostura. Vrlo su dobro sačuvane s ostacima pozlate. Jagode su kuglastog oblika, a površina im je razdijeljena u tri kružna polja od filigranske žice. Svako je polje podijeljeno u pet manjih koja naliče cvijetnim laticama, a u svom sastajalištu prelaze u ispupčenu bradavicu. Između krajeva tih latica i kružnog oboda umetnuto je po jedno sitno zrno. Dijelovi karičice između jagoda ukrašeni su s četiri niza granuliranih zrnaca. Promjer im iznosi 1,8 cm (Tab. XIII, 245).

⁹ Corpus nummorum Italicorum, vol. VI, Veneto, Dalmazia, Albania, str. 232, br. 11, tab. XXII/6.

Grob br. 246. — Par srebrnenih naušnica s tri jagode, nađen sa strane glave dobro sačuvanog ženskog kostura. Na naušnicama su dobro sačuvani tragovi pozlate. Jednoj je krajnji savinuti vrh karičice prelomljen. Potpuno su identične izradbe kao i one opisane iz groba br. 245. Promjer im iznosi 1,7 cm (Tab. XIII, 246).

Grob br. 249. — Tri bakrena prstena tamne patine, nađena između ispremiješanih kostiju prije ukopanog mrtvaca koje su nabacane po sredini i do stopala posljednje umrle ženske individue. Prsteni su iznutra ravni, a duž vanjske površine urezana su im dva paralelna žljebića. Jedan je nešto veći, promjera 2,2 cm, druga dva su ista i promjer im iznosi 2 cm (Tab. XIV, 249).

Grob br. 252. — Par jednostavnih bakrenih karičica tamnozelenkaste patine, nađen sa strane glave dobro sačuvanog ženskog kostura, te bakreni prsten, nađen s desne strane glave među nabacanim kostima prije ukopanog pokojnika. Na jednom kraju karičice završavaju uškom, a na drugom s petljom za zakopčavanje. Promjer im iznosi 2,6 cm. Prsten je iznutra ravan, a duž vanjske površine urezana su dva žljebića. Malko je deformiran, pa mu promjer duže osi iznosi 1,8 cm, a kraće 1,6 cm (Tab. XIV, 252).

Grob br. 253. — Par željeznih ostruga s priborom za zakopčavanje, nađen kod stopala dosta slabo sačuvanog muškog kostura. Ostruge su jako loše sačuvane, oksidacijom potpuno nagrižene, tako da je preostalo svega nekoliko komadića ostružnih krakova s debelim slojem istrule kože. Od pribora za zakopčavanje pronađene su dvije brončane petlje i dvije predice. Predice su također u vrlo trošnom stanju. Pačetvorinastog su oblika. S prednje i bočne strane ukrašene su malim reljefnim ispupčenjima. Stražnja strana, oko koje se okreće igla, okrugla je presjeka. Dužina im iznosi 2,5 cm, širina 1,8 cm. Petlje su od bronce i dobro su sačuvane. Pačetvorinasta su oblika. Prednja im je strana ukrašena s tri polukuglasta ispupčenja. Ostale tri strane su kvadratičnog presjeka. Dužina im iznosi 1,9 cm, širina 1,7 cm (Tab. XIV, 253).

Grob br. 254. — Fragment srebrne karičice, nađen s lijeve strane glave dobro sačuvanog ženskog kostura. Karičica je bila od vrlo tanke žice, od koje je na jednom kraju sačuvana kukica za zakopčavanje (Tab. XV, 254).

Grob br. 255. — Par srebrnenih jednostavnih karičica, nađen sa strane glave i srebrni prsten na desnoj ruci dobro sačuvanog ženskog kostura. Jedna je karičica polomljena u više fragmenata, a drugoj je otpala petljica za zakopčavanje. Promjer im iznosi 2,2 cm. Prsten je trokutasta presjeka sa zalemljenim krajevima. Promjer mu iznosi 2 cm (Tab. XV, 255).

Grob br. 256. — Par bakrenih naušnica, nađen sa strane glave dobro sačuvanog ženskog kostura. Naušnice su načinjene od tanke bakrene žice. Dosta su loše ušćuvane. Na jednoj nedostaje dio karičice. Spiralno uvijena žica koja je ukrašavala naušnicu dosta je oštećena, a na donjem dijelu je sačuvano zrno od stakla tamnosmeđe boje. Na drugoj je karičici, kojoj su otpali krajevi za zakopčavanje, preostao mali dio spiralno uvijene žice, a nedostaje joj i zrno koje je, vjerojatno, prije imala. Naušnice su slične pronađenim u grobu br. 231. Promjer im iznosi oko 2,5 cm (Tab. XV, 256).

Grob br. 257. — Par srebrnenih naušnica s četiri jagode, nađen sa strane glave i masivni prsten tamnozelenke patine na lijevoj ruci dobro sačuvanog ženskog kostura.

Naušnice su bile pozlaćene. Obje su dobro sačuvane, jedino je jednoj otpao manji dio gornjeg dijela karike, dok su drugoj nagrižene i manje oštećene dvije jagode. Bikonične jagode su načinjene od dvije glatke spojene polutke.

Središnje jagode završavaju s malom bradavicom. Donji dio karike znatno je deblji i ukrašen je s četiri reda dvostruko uvijene filigranske žice. Visina im iznosi 6,2 mm, širina 3,2 cm.

Prsten je izrađen od loše legure srebra, trokutasta je presjeka s ispupčenjem na vanjskoj površini. Promjer mu iznosi 1,9 cm, širina 0,6 cm (Tab. XV, 257).

Grob br. 258. — Par željeznih ostruga s odgovarajućim priborom za zakopčavanje, nađen kod stopala dobro sačuvanog muškog kostura. Dva željezna noža, te prehistorijska kremenena sjekirica i strugač, vjerojatno u funkciji kresiva, nađeni uz desni bok istog kostura. Uz kostur je *in situ* ležao i kostur ženske individue.

Ostruge su karolinškog tipa (nietensporn), oksidacijom jako nagrižene, tako da je jedna u više komada polomljena. Ostružni luk je trokutasta presjeka, a u ravnini je sa šiljkom konusna oblika, koji je postavljen u urezu vrha vrata ostružnog luka. Sustav za prikopčavanje remenja sastoji se od proširenih pločica na krajevima ostružnih krakova koji oblo završavaju, dok se remen zakivao sa šest malih zakovica, sa svake strane pločice po tri. Na jednoj su pločici potpuno sačuvane zakovice, dok su na drugoj sačuvane samo tri, i to na jednoj strani pločice. Od dijelova za zakopčavanje sačuvana su dva jezičca polukružna završetka, također oksidacijom dosta nagriženi i dijelom manjkavi, zatim dvije pređice, od kojih je na jednoj otpala prepona, a druga je nešto bolje sačuvana. Kopče su također dosta oštećene. Jednoj nedostaje pločica u koju se uvlačio remen, a drugoj je odlomljena igla i vanjski polukružni luk. Dužina ostruga iznosi 15 cm, od toga ostružni luk 12,5 cm, šiljak 2,5 cm. Širina krakova iznosi 11 cm, debljina 0,8 cm, pločica za zakopčavanje 2,5 cm × 2,8 cm. Dimenzije jezičaca iznose 4,3 × 3 cm, pređice 3 × 2,6 cm, a kopče 3,5 × 4 cm (Tab. XVI, 258).

Od dva noža, manji je bolje sačuvan. Otpao mu je gornji dio i oksidacijom je nagrižen. Veći nož sačuvan je u nekoliko fragmenata. Preostala dužina manjeg noža iznosi 10,5 cm, od toga dužina drška 3,8 cm. Širina oštrice iznosi 1,7 cm. Dužina sačuvanih fragmenata većeg noža iznosi 13,3 cm, od toga dužina drške 3,5 cm, a širina oštrice 2,1 cm.

Kremenena sjekirica tamnozelenkaste boje, trokutastog je oblika s nešto zaobljenom oštricom. Duga je 4,2 cm, pri oštrici široka 3 cm, a debljina joj iznosi 0,9 cm.

Kremeni strugač pravilnim okresivanjem je zaoštren po uzdužnim obodnicama. Te oštre strane su upotrebom otučene. Dužina mu iznosi 4 cm, širina 3,8 cm, a debljina 1,1 cm (Tab. XVII, 258).

Grob br. 259. — Srebrna naušnica s tri jagode, nađena po sredini groba dobro sačuvanog ženskog kostura. Karičica je deformirana, a obje krajnje jagode su otpale, od čega je od svake preostao manji fragment. Jagode su kolutastog oblika, a načinjene su od dvije plitke spojene polutke u obliku osmerolatičnog cvijeta. Na vrhu svake latice zalemljeno je po jedno zrnce. Dijelovi karičica među jagodama ispunjeni su mrežastom filigranskom žicom. Promjer joj iznosi 2 cm (Tab. XVII, 259).

Grob br. 260. — Ulomci dviju bakrenih običnih karičica, nađeni sa strane glave dobro sačuvanog ženskog kostura. Zelenkaste su patine, oksidacijom dosta nagrižene (Tab. XVII, 260).

Grob br. 261. — Srebrni mletački novčić, kovan za Dalmaciju (1565. g.).

Av: *SANCTVS MARCVS VENETVS* — krilati lav s nimbusom okrenut je nalijevo i s desnom šapom drži otvorenu knjigu.

Rv: *IVSTITIAM DILIGITE* — božica Pravde sjedi na dva lava, s mačem i vagom¹⁰ (Tab. XVII, 261).

Grob br. 263. — Zemljana posuda, nađena u uglu groba s desne strane glave dobro sačuvanog muškog kostura. Načinjena je od dobro pročišćene gline, pomiješane s pijeskom i sitnim zrnima kvarcita. Tamnosive je boje. Rađena je na lončarskom kolu i dobro je pečena. Jajolikog je oblika s dosta kratkim vratom koji se povija prema vani i prelazi u okruglo modeliranu usnu. Dno je ravno odrezano. Nedostaje joj dio gornjeg dijela usne, a na nekoliko mjesta po vratu je raspucana. Visina joj iznosi 11 cm, promjer vrata 10 cm, dna 6,3 cm, a trbuha 10,8 cm (Tab. XVIII, 263).

Grob br. 265. — Par bakrenih naušnica s jednom jagodom tamnozeleno patine, nađen sa strane glave i brončani prsten, nađen na desnoj ruci dobro sačuvanog ženskog kostura.

Naušnice su dosta oštećene i oksidacijom nagrižene. Jednoj je karika potpuno izlomljena, a jagoda na dva mjesta prošupljena, dok je drugoj polovina karike otpala. Jagode su jajolikog oblika, a načinjene su od dvije spojene glatke polutke. Krajevi jagoda, kroz koje prolazi karika, optočeni su tankom žicom. Promjer karika iznosi oko 3,5 cm.

Prsten je tamnozelenkaste patine trokutasta presjeka s krajevima koji su spojeni malom zakovicom. Promjer mu iznosi 2 cm (Tab. XVIII, 265).

Grob br. 269. — Par običnih bakrenih karika tamnozeleno patine, nađen sa strane glave i brončani prsten nađen na desnoj ruci dobro sačuvanog ženskog kostura.

Krajevi karika dosta su rastvoreni. Promjer im iznosi 3,5 cm.

Prsten je iznutra ravan, a izvana zaobljen. Krajevi su mu bili spojeni malom zakovicom. Deformiran je, pa mu promjer duže osi iznosi 2 cm a kraće 1,7 cm (Tab. XVIII, 269).

Grob br. 271. — Dvije bakrene karičice sa »S« nastavkom, nađene pri dnu groba među nabacanim kostima prije ukopanog mrtvaca. Jedna je nešto veća, a zavrnuti »S« nastavak joj je otpao. Druga je ovalnog oblika i dobro je sačuvana. Promjer veće iznosi 2,5 cm, a manje oko 2,1 cm (Tab. XIX, 271).

Grob br. 276. — Brončana strelica tamnozelenkaste patine, nađena uz lijevu ruku dobro sačuvanog muškog kostura. Srolskog je oblika s nešto izduženim vrškom. Trn je oksidacijom nagrižen i potpuno je zavrtačen prema vrhu strelice. Dužina joj iznosi 5 cm, širina 2,3 cm (Tab. XIX, 276).

Grob br. 283. — Srebrna obična karičica tamnosive patine, nađena s lijeve strane glave dobro sačuvanog dječjeg kostura. Karičica je deformirana, a pri jednom kraju je pukla. Promjer joj iznosi 2 cm (Tab. XIX, 283).

Grob br. 284. — Par bakrenih karičica s tri koljenca, nađen sa strane glave dobro sačuvanog ženskog kostura i 147 zrnja od đerdana ispod vrata.

Na karičicama su koljenca načinjena od dvostruko spletene tanke srebrne žice, četiri do pet puta ovijene oko karike. Kod jedne je srednje koljence malo oštećeno, a kod druge je otpuzalo prema bočnom koljencu. Promjer karičica iznosi 1,9 cm.

Zrnca od đerdana su različite veličine, oblika i boje. Uglavnom prevladava zelena, plava i bijela boja, a ima nekoliko zrnaca i s više boja. Zrnca su na-

¹⁰ *Papadopoli, Le monete di Venezia, tom II, str. 526, br. 155/156, tab. XLVIII/1—2.*

činjena od staklene paste. Idejna rekonstrukcija izvršena je nizanjem zrnja na niti, kako bi se dobila njena stvarna veličina (Tab. XIX, 284).

Grob br. 289. — Dvije naušnice s jednom jagodom i dvije obične karičice, nađene sa svake strane glave dobro sačuvanog ženskog kostura.

Jedna naušnica i karičica su od srebra, a druge dvije od bakra. Bakrena naušnica je oksidacijom jako nagrižena, uslijed čega joj je karika polomljena, a jagoda na oba kraja dosta oštećena. Od bakrene karičice nedostaje polovina. Srebrna naušnica je dobro sačuvana. Jagoda joj je jajolikog oblika, a čine je dvije glatke spojene polutke. Na spojevima polutki optočena je tordiranom filigranskom žicom, a isto tako i na krajevima gdje se spajala s karikom. Obična srebrna karičica također je dobro sačuvana. Izvorno je deformirana. Promjer naušnica s jednom jagodom iznosi 3,3 cm, promjer srebrne karičice 1,7 cm, rastvor između krajeva preostalog dijela bakrene karičice iznosi 1,8 cm (Tab. XX, 289).

Grob br. 291. — Mletački srebreni novčić, kovan za Dalmaciju 1565. godine, nađen na grudnom košu dobro sačuvanog muškog kostura.

Av: *SANCTVS MARCVS VENETVS* — krilat lav s nimbusom okrenut je nalijevo i desnom šapom drži otvorenu knjigu.

Rv: *IVSTITIAM DILIGITE* — božica Pravde sjedi na dva lava, s mačem i vagon¹¹ (Tab. XX, 291).

Grob br. 302. — Dvije bakrene obične karičice tamnozelenne patine, nađene sa strane glave i bakreni prsten, nađen na lijevoj ruci dobro očuvanog ženskog kostura.

Karičice su deformirane i oštećene. Jednoj je napukao jedan dio i zavrtačen je unazad, druga je po sredini prelomljena. Prvoj su krajevi završavali uškom odnosno s petljicom, a njen promjer iznosi 2,5 cm, dok je drugoj promjer 2,6 cm.

Prsten je tamnozelenne patine i trokutasta presjeka. Krajevi su mu bili spojeni s malom zakovicom koja je otpala, pa sada uslijed deformiranosti krajevi prelaze jedan preko drugoga. Promjer mu iznosi oko 2,1 cm (Tab. XX, 302).

Grob br. 310. — Bakreni prsten tamne patine, nađen na desnoj ruci dobro sačuvanog muškog kostura. Trokutasta je presjeka. Krajevi su mu bili spojeni s malom zakovicom i na tom mjestu je upravo pukao, pa su mu sada krajevi malo rastvoreni. Neznatno je deformiran. Promjer mu iznosi oko 2,1 cm (Tab. XX, 310).

Grob br. 314. — Par srebrenih naušnica s jednom jagodom, nađen sa strane glave; tri obične bakrene karičice, nađene s desne strane glave; tri bakrena prstena, od kojih jedan na desnoj ruci, drugi kod glave a treći do nogu, te fragmenti željezna noža uz lijevi bok dobro očuvanog ženskog kostura, kojemu su ruke bile pružene niz tijelo.

Jedna naušnica je jako oštećena, tako da je sačuvana samo u fragmentima. Jagode su bikoničnog oblika, a načinjene su od dvije spojene glatke polutke. Po sredini gdje se polutke spajaju i na krajevima optočene su filigranskom žicom. Promjer im iznosi 2,5 cm (Tab. XXI, 314).

Od tri bakrene karičice dvije su deformirane. Krajevi dviju deformiranih karičica su na jednom kraju završavale uškom, a na drugom s malom petljom. Promjer duže osi iznosi im 2,2 cm, a kraće 1,7 cm. Treća karičica je od obične savijene žice. Promjer joj iznosi 2,4 cm (Tab. XXI, 314).

¹¹ *Ibid.*

Prsten nađen na desnoj ruci je trokutasta presjeka. Čitava vanjska površina mu je ukrašena malim rupicama, a krajevi su mu bili spojeni malom zakovicom koja je otpala. Promjer mu iznosi 1,9 cm.

Prsten nađen kod glave također je trokutasta presjeka, s krajevima spojenim malom zakovicom. Promjer mu iznosi 1,7 cm.

Prsten nađen kod nogu potpuno je jednak prethodnim. Promjer mu iznosi 1,9 cm (Tab. XXI, 314).

Željezni nož je sačuvan u četiri fragmenta, koji su od rđe jako nagrizeni. Ukupna dužina fragmenata iznosi 8 cm, debljina oštrice 1,1 cm (Tab. XXI, 314).

Grob br. 318. — Ispod vrata dobro sačuvanog dječjeg kostura nađeno je 25 zrnaca od đerdana. Zrnca su dugoljastog i okruglog oblika, a načinjena su od staklene paste plave boje (Tab. XXI, 318).

Grob br. 319. — Par srebrenih naušnica s jednom jagodom, nađen sa strane glave i srebreni prsten na desnoj ruci dobro sačuvanog ženskog kostura.

Srebrene naušnice su veoma loše sačuvane, tako da je jedna potpuno zdrobljena, a drugoj je jagoda na dva mjesta nagrizena i oštećena. Jagode su jajolikog oblika, čine ih dvije glatke spojene polutke. Po sredini i na krajevima optočene su filigranskom žicom. Promjer karike iznosi 3,7 cm (Tab. XXI, 319).

Prsten je tamnosive patine i trokutasta presjeka s krajevima koji su mu zalemljeni. Promjer mu iznosi 2,1 cm (Tab. XXI, 319).

Grob br. 323. — Srebrena obična karičica, nađena s desne strane glave dobro sačuvanog dječjeg kostura. Krajevi karičice završavaju s malom petljicom za zakopčavanje. Promjer joj iznosi 1,9 cm (Tab. XXII, 323).

Grob br. 324. — Par običnih bakrenih karičica, nađen sa strane glave dobro sačuvanog ženskog kostura. Karičice su elipsastog oblika i tamnozelenkaste patine. Jedna je nešto manja i krajevi joj se dodiruju. Promjer duže osi joj iznosi 2,9 cm, a kraće 2,5 cm. Kod druge krajevi neznatno prelaze jedan preko drugoga. Promjer duže osi iznosi 3,2 cm a kraće 2,6 cm (Tab. XXII, 324).

Grob br. 325. — Obična bakrena karičica tamnozelenkaste patine, nađena s desne strane glave i masivni prsten na desnoj ruci dobro sačuvanog ženskog kostura.

Karičica je dijelom manjkava, a preostali dio je elipsastog oblika. Promjer duže osi joj iznosi 2 cm a kraće 0,6 cm.

Prsten je načinjen od slabe legure srebra tehnikom lijevanja. Trokutastog je presjeka. Promjer mu iznosi 1,9 cm, a širina obruča 0,5 cm (Tab. XXII, 325).

Grob br. 326. — Par srebrenih naušnica s jednom jagodom, nađen sa strane glave i bakreni prsten na desnoj ruci dobro sačuvanog ženskog kostura.

Naušnice su sačuvane samo u fragmentima. Bikonične jagode su činile dvije glatke spojene polutke koje su po sredini i na krajevima kroz koje se uvlačila karika bile optočene filigranskom žicom.

Prsten je oštećen i deformiran, tako da je na dva mjesta napukao. Iznutra je ravan, a izvana blago konveksan. Krajevi su mu zalemljeni. Promjer mu iznosi oko 2 cm (Tab. XXII, 326).

Grob br. 328. — Par srebrenih naušnica s jednom jagodom, nađen sa strane glave osrednje sačuvanog dječjeg kostura. Naušnice su loše sačuvane. Jednoj je karika manjkava i napukla, dok su obje jagode nagrizene i oštećene. Bikonične jagode čine dvije glatke spojene polutke koje su po sredini i na krajevima ukrašene apliciranom filigranskom žicom. Promjer im iznosi 2,5 cm (Tab. XXIII, 328).

Grob br. 330. — Par bakrenih karičica s tri koljenca, nađen među ispremiješanim kostima uništenog ženskog kostura koji je ležao u običnoj zemlji. Od jedne je sačuvan fragment donjeg dijela. Koljenca su načinjena od tanke žice koja je tri do četiri puta ovijena oko karike. Promjer im iznosi 3,5 cm (Tab. XXIII, 330).

Grob br. 333. — Bakreni prsten tamnozelenkaste patine, nađen na lijevoj ruci dobro očuvanog ženskog kostura. Slabo je sačuvan, oksidacijom je nagrižen i dijelom manjkav. Iznutra i izvana je blago konveksan. Uslijed deformiranosti promjer duže osi mu iznosi 1,9 cm, kraće 1,5 cm (Tab. XXIII, 333).

Grob br. 334. — Obična bakrena karičica tamnozelenkaste patine, nađena s lijeve strane glave i bakreni prsten na lijevoj ruci dobro očuvanog ženskog kostura.

Karičica je na jednom mjestu prelomljena, oksidacijom dosta nagrižena i deformirana. Krajevi joj završavaju malim petljicama za zakopčavanje. Promjer duže osi joj iznosi 2,7 cm a kraće 2,2 cm.

Prsten je također tamnozelenkaste patine, iznutra je ravan a s vanjske strane blago zaobljen. Dosta je tanak. Krajevi su mu zalemljeni. Promjer mu iznosi oko 2 cm (Tab. XXIII, 334).

Grob br. 335. — Obična srebrena karičica, nađena s lijeve strane glave dobro sačuvanog dječjeg kostura. Krajevi se karičice, od kojih je jedan zašiljen, dodiruju. Promjer joj iznosi 1,6 cm (Tab. XXIV, 335).

Grob br. 340. — Par bakrenih naušnica s jednom jagodom, nađen sa strane glave i srebrni prsten na lijevoj ruci dobro sačuvanog ženskog kostura.

Naušnice su slabo sačuvane. Na jednoj je karika prelomljena i deformirana, a nedostaje joj i čitava jagoda, dok je kod druge jagoda samo fragmentarno sačuvana. Jagode su činile dvije spojene polutke koje su bile ukrašene apliciranom dvostruko spletenom filigranskom žicom u obliku malih arkada. Promjer im se kretao oko 3 cm.

Prsten je iznutra ravan, a izvana blago zaobljen. Krajevi su mu zalemljeni. Promjer mu iznosi 2 cm (Tab. XXIV, 340).

Grob br. 344. — Obična srebrena karičica, nađena s lijeve strane glave dobro sačuvanog dječjeg kostura. Karičica je malko deformirana, tako da ima jajolik oblik. Krajevi joj završavaju s malim petljicama za zakopčavanje. Promjer duže osi joj iznosi 2,2 cm a kraće 1,7 cm (Tab. XXIV, 344).

Grob br. 352. — Željezna pređica djelomično sačuvana u fragmentima, nađena uz desni bok dobro očuvanog muškog kostura. Preostatak pređice čini sedam fragmenata, koji su oksidacijom jako nagriženi. Prednja strana joj je bila zaobljena, dok je stražnja, za koju se pričvršćivao remen i koja je služila za osovinu oko koje se okretala igla, bila ravna. Dužina najvećeg ulomka iznosi 4,5 cm (Tab. XXIV, 352).

Grob br. 356. — Par običnih bakrenih karičica i naušnica s privjescima od tordirane žice, nađene su sa strane glave dobro očuvanog dječjeg kostura.

Karičice su od tanke žice koje na jednom kraju završavaju uškom, a na drugom malom petljom. Promjer im iznosi 2,1 cm.

Naušnica s privjescima od tordirane žice pripada ketlaškoj kulturnoj skupini. Na donjem dijelu karičica se četiri puta savila u obliku uške iz kojih vise rese, načinjene od dvostruko pletene (uvijene) žice u obliku užeta, koje završavaju malom okruglom uškom. Krajevi karičice završavaju malim petljama. Dužina karike s resama iznosi 6 cm, od toga na kariku jajolikog oblika otpada 2,5 cm (Tab. XXIV, 356).

Grob br. 360. — Par bakrenih običnih karičica, sačuvani u fragmentima, nađeni sa strane glave osrednje očuvanog dječjeg kostura. Krajevi karičica su završavale s malom petljom, a načinjene su od dosta tanke žice (Tab. XXV, 360).

Grob br. 365. — Dvije obične srebrene karičice nađene kod glave potpuno istrunulog dječjeg kostura. Jedna je od tanje žice i slomljena u tri fragmenta, dok je druga iskucavanjem poligonalno zakrivljena, a krajevi joj se dotiču. Promjer joj iznosi 1,7 cm (Tab. XXV, 365).

Grob br. 372. — Par srebrenih naušnica nađen sa strane glave i bakreni prsten na desnoj ruci dobro sačuvanog ženskog kostura.

Na tankoj karičici obješena je izdužena jagoda-privjesak koji podsjeća na pšenično zrno. Pri gornjem kraju jagoda se nešto sužava, a čitava joj je površina ukrašena s četiri uzdužna polja razdijeljena s dva reda aplicirane pletene filigranske žice u obliku užeta. Na jednom i drugom kraju zalemljena je mala bradavica. Sa strane jagode na karičici se nalaze dva koljenca, koja su načinjena od dvostruko uvijene filigranske žice. Kod jedne je naušnice karičica jako oštećena, a kod druge je otpala petlja za zakopčavanje. Ovalnog su oblika, pa im promjer duže osi iznosi 2,8 cm, a kraće 2 cm. Duljina jagoda iznosi 2,5 cm.

Masivni bakreni prsten tamnozelenkaste patine iznutra je ravan, a s vanjske strane blago zaobljen. Promjer mu iznosi 1,9 cm, a širina 0,5 cm (Tab. XXV, 372).

Grob br. 377. — Bakreni prsten tamnozelenkaste patine, nađen na lijevoj ruci dobro očuvanog muškog kostura. Prsten je trokutastog presjeka. Čitava vanjska površina mu je ukrašena sitnim točkicama načinjenih iskucavanjem, a krajevi su mu spojeni malom zakovicom. Promjer mu iznosi 2,2 cm (Tab. XXV, 377).

Grob br. 384. — Par srebrenih naušnica-ukosnica s jednom pozlaćenom jagodom, nađen sa strane glave i dva bakrena prstena na desnoj ruci dobro sačuvanog ženskog kostura.

Na donjem dijelu karika pričvršćene su jajolike jagode ukrašene filigranskom žicom na način da su uzdužno podijeljene na četiri polja. Svako je polje ispunjeno s malim rombima i trokutićima od granuliranih zrnaca. Rombične površine nalaze se slobodne u polju, a trokutaste se s jednom stranom dotiču razdjelne filigranske žice. Rupice u koje ulaze krajevi karika su optočene filigranskom žicom. Promjer karika im iznosi 5,5 cm (Tab. XXVI, 384).

Prsteni su tamnozelenkaste patine. Iznutra su ravni, a s vanjske strane blago konveksni. Na prednjoj strani iskucavanjem su znatno prošireni, a na tom proširenju je vjerojatno bila zalemljena ćelija u kojoj se nalazilo stakleno zrno. Takva jedna otpala ćelija u kojoj je bilo stakleno zrno plave boje nađeno je u fragmentima, dok je druga potpuno istrunula. Promjer većeg prstena iznosi 2 cm, manjeg 1,8 cm (Tab. XXVI, 384).

Grob br. 385. — Par običnih srebrenih karičica, nađen sa strane glave i masivni prsten na desnoj ruci dobro sačuvanog ženskog kostura.

Karičice su deformirane i oštećene, tako da je jednoj manji dio otpao. Krajevi nešto bolje sačuvane karičice prelaze jedan preko drugoga. Promjer im iznosi oko 1,9 cm.

Prsten je načinjen od loše legure srebra i cinka, svjetlosive je patine. Iznutra je ravan, a s vanjske strane blago konveksan. Izrađen je tehnikom lijevanja. Promjer mu iznosi 1,9 cm, širina 0,4 cm (Tab. XXVII, 385).

Grob br. 387. — Par bakrenih naušnica s jednom jagodom, nađen sa strane glave dobro očuvanog ženskog skeleta. Jagode su kuglasta oblika, a činile su

ih dvije glatke kalote. Kod obiju naušnica kalote su razdvojene, pa su pomične. Karike su im neznatno deformirane. Promjer im iznosi oko 3,5 cm (Tab. XXVII, 387).

Grob br. 399. — Par srebrenih naušnica s jednom jagodom, nađen sa strane glave dobro sačuvanog ženskog kostura. Jednoj je jagoda potpuno smrvljena, a kod druge na dva mjesta nagrižena i oštećena. Načinjene su od dvije spojene polutke, a na njihovu sastajalištu optočena je filigranska žica. Krajevi jagode također su optočeni filigranskom niti. Promjer im iznosi 2,6 cm (Tab. XXVII, 399).

Grob br. 400. — Par srebrenih naušnica s jednom jagodom, nađen ispod glave, a bakreni prsten na desnoj ruci, dobro očuvanog ženskog kostura kojemu su ruke bile ispružene niz tijelo.

Naušnice su fragmentarno sačuvane. Od jedne je preostala samo karika s fragmentom jagode, kod druge je karika polomljena a jagoda samo polovično sačuvana. Promjer sačuvane karike iznosi 2,5 cm.

Prsten je iznutra i izvana ravan, a krajevi su mu spojeni malom zakovicom i zalemljeni. Čitava vanjska površina ukrašena je urezanim stiliziranim biljnim motivom. Promjer mu iznosi 1,7 cm (Tab. XXVIII, 400).

Grob br. 402. — Par običnih bakrenih karičica tamnozeleno patine, nađen ispod glave potpuno istrunulog dječjeg kostura. Jedna je čitava, a druga prelomljena. Ovalnog su oblika. Promjer duže osi im iznosi 2,7 cm, kraće 2,1 cm (Tab. XXVIII, 402).

Grob br. 403. — Dvije bakrene naušnice s jednom jagodom, nađene sa strane glave dobro očuvanog ženskog kostura. Nejednake su veličine. Većoj naušnici karika je pukla na više mjesta. Jagoda je jajolikog oblika načinjena od dvije spojene polutke. Po sredini, gdje se polutke spajaju, optočena je filigranskom niti, dok su površine polutki ukrašene s po dvije kružnice, postavljene simetrično jedna nasuprot druge, izvedene također filigranskom žicom. Promjer karike se kreće oko 2,9 cm. Manja naušnica dobro je sačuvana. Jagoda joj je ukrašena s tri aplicirane kružnice od četiri reda spiralno zavijene filigranske niti. Promjer joj iznosi 2,8 cm (Tab. XXVIII, 403).

Grob br. 406. — Par srebrenih naušnica s jednom jagodom, nađen sa strane glave dobro očuvanog ženskog kostura. Dosta su loše sačuvane. Karičice su im polomljene i manjkave, jagode nagrižene i oštećene. Jajolike jagode su načinjene od dvije glatke spojene polutke. Na mjestu spajanja polutki optočena je filigranska nit, a isto su tako ukrašeni i krajevi uz kariku. Promjer im iznosi oko 2,5 cm (Tab. XXIX, 406).

Grob br. 407. — Obična srebrena karičica, nađena s lijeve strane glave dobro očuvanog dječjeg kostura. Krajevi joj završavaju s malom petljom za zakopčavanje. Deformirana je pa joj promjer duže osi iznosi 1,9 cm, a kraće 1,1 cm (Tab. XXIX, 407).

Grob br. 408. — Par srebrenih naušnica s tri jagode, nađen sa strane glave, a prsten na lijevoj ruci, osrednje očuvanog ženskog kostura.

Od jedne naušnice preostali su samo fragmenti karičice i nekoliko sitnih ulomaka jagoda. Od druge je sačuvano samo nekoliko ulomaka gornjeg dijela karičice.

Prsten je načinjen lijevanjem od loše legure srebra i cinka, tamnosive je patine. Iznutra i izvana je blago zaobljen, dosta je masivan. Promjer mu iznosi 2 cm, širina 0,6 cm (Tab. XXIX, 408).

Grob br. 409. — Par srebrenih naušnica-ukosnica s jednom jagodom, nađen ispod glave, a prsten na desnoj ruci, dobro očuvanog ženskog kostura.

Od jedne je naušnice preostalo nekoliko ulomaka karike, dok je kod druge samo jagoda oksidacijom nagrižena i oštećena. Bikonična jagoda je načinjena od dvije glatke spojene polutke. Na mjestu spajanja polutki optočena je filigranska nit, a tako isto i na krajevima uz kariku. Promjer joj iznosi oko 4,5 cm.

Prsten je načinjen tehnikom lijevanja od loše legure srebra i cinka. Iznutra je ravan, a s vanjske strane blago zaobljen, dosta je masivan. Promjer mu iznosi 2 cm, širina 0,4 cm (Tab. XXIX, 409).

Grob br. 411. — Pet komada bakrenih ukrasnih aplika, nađeno je na grudnom košu većim dijelom istrunulog dječjeg kostura. Aplikacije su okruglog oblika, površina im je ukrašena sa sedam ispupčenih bradavica izvedenih tehnikom iskucavanja. Svaka je aplika na obodu u jednakoj razdaljini imala tri male rupice pomoću kojih se prišivala za odjeću. Promjer im iznosi 2 cm (Tab. XXX, 411).

Grob br. 413. — Obična srebrena karičica, nađena s lijeve strane glave dobro očuvanog dječjeg kostura. Na jednom kraju je manjkava, dok joj drugi kraj završava s malom petljom za zakopčavanje. Jajolikog je oblika, pa joj promjer duže osi iznosi 1,6 cm, a kraće 1,1 cm (Tab. XXX, 413).

Grob br. 422. — Pet komada srebrenih karičica sa »S« nastavkom, nađene s lijeve strane glave, dva brončana prstena na lijevoj i desnoj ruci i srebreni novčić uz desni bok, dobro očuvanog ženskog kostura.

Karičice su dobro sačuvane, osim što je kod dviju otpao dio »S« nastavka. Promjer im iznosi oko 1,1 cm.

Prsteni su deltoidnog presjeka sa zašiljenim krajevima koji se ne spajaju, pa su mogli poslužiti i kao naušnice. Promjer im iznosi 1,8 cm.

Srebreni novčić ugarskog kraljevstva kovan je za vrijeme Kolomana (1095—1114. g.).

Av: *COLVMANVS RE* — križ u krugu,

Rv: *LADISLAVS REX* — križ u okrugu¹² (Tab. XXX, 422).

Grob br. 433. — Par srebrenih naušnica s jednom jagodom, nađen sa strane glave, srebreni prsten kod nogu, dobro očuvanog ženskog kostura.

Karičice naušnica su slomljene i dijelom nedostatne, a jagode potpuno smrvljene i većim dijelom manjkave. Promjer im se kretao oko 2,2 cm.

Prsten je iznutra ravan, a izvana blago konveksan. Malo je deformiran, pa mu krajevi nisu spojeni, već prelaze jedan preko drugoga. Promjer mu se kreće oko 1,9 cm (Tab. XXX, 433).

Grob br. 437. — Zrnca od ogrlice ispod vrata i na prsima, četiri brončana dugmeta na prsima, dva prstena na lijevoj, a jedan na desnoj ruci, nađeno je na dobro očuvanom ženskom kosturu.

Zrnca su pripadala đerdanu (ogrlici) koji se sastojao od 122 zrna različite veličine i oblika, te plave, bijele, zelene i tamnocrvene boje, a načinjena su od staklene paste. Tri bijela zrnca ukrašena su malim kružnim umecima od plave staklene paste. Zrnca su prošupljena, pa je izvršena idejna rekonstrukcija (Tab. XXXI, 437).

Dugmeta su kuglasta oblika, načinjena od dvije spojene kalote glatke površine. Na gornjoj kaloti prilemljena je uška izdužena oblika. Dugmeta su ponešto oštećena, nekima su kalote prignječene, a jednom nagrižena i dijelom manjkava. Promjer im iznosi 1,3 cm, visina 1,9 cm (Tab. XXXI, 437).

¹² *Rethy, Corpus nummorum Hungariae, str. 14, br. 40, tab. 4/40.*

Jedan prsten (s lijeve ruke) tamnozeleno je patine i dobro sačuvan. Iznutra je ravan, a duž vanjske površine urezana su mu dva paralelna žljebića. Promjer mu iznosi 1,9 cm. Drugi prsten (s lijeve ruke) također je tamnozeleno patine, ali je oksidacijom nagrižen, deformiran i dijelom manjkav. S unutarnje strane je ravan, a s vanjske blago zaobljen. Na prednjoj strani je širi i na tom proširenju je aplicirana kvadratična ćelija u kojoj se nalazilo stakleno zrno. S jedne i druge strane ćelije ukrašen je s tri reda koso urezanih crtica. Promjer mu iznosi oko 2 cm, proširenje na prednjoj strani 0,7 cm.

Prsten (s desne ruke) tamnozeleno patine, slabo sačuvan. Oksidacijom nagrižen, polomljen i dijelom manjkav. S unutarnje i s vanjske strane blago je zaobljen. Promjer mu iznosi 2,1 cm (Tab. XXXI, 437).

Grob br. 444. — Dva bakrena prstena. Jedan je nađen na lijevoj ruci dobro sačuvanog ženskog kostura, a drugi kod nogu među ispremiješanim kostima nekadašnjeg ukopa.

Prsten nađen na ruci je loše sačuvan, tako da je izlomljen na više komada. Iznutra je bio ravan, a duž vanjske površine ukrašen s dva reda paralelnih žljebića. Prsten nađen kod nogu je dobro sačuvan, a ukrašen je kao i prethodni. Nešto je veći, pa mu promjer iznosi 2,1 cm (Tab. XXXI, 444).

Grob br. 445. — Srebrna naroskana karičica s tri koljenca, nađena s lijeve strane glave dobro očuvanog ženskog kostura. Koljenca su načinjena od niza granuliranih zrnaca u obliku koluta, a dijelovi karičica između koljenaca ispušteni su s četiri niza granuliranih zrnaca. Promjer joj iznosi 1,5 cm (Tab. XXXI, 445).

Grob br. 449. — Srebrna naušnica s tri jagode (fragment) i dva zrnca od ogrlice, nađeni među sedam ispremiješanih kostura.

Fragment naušnice predstavlja donji dio naušnice tipa s tri jagode, na kojoj su sačuvane dvije i djelić treće okrugle jagode, izrađene tehnikom filigrana, a čitava im je površina perforirana s malim rupicama. Dijelovi karičica između jagoda ukrašeni su s četiri niza granuliranih zrnaca. Promjer rastvora preostalog dijela naušnice iznosi 1,8 cm.

Zrnca od ogrlice (đerdana) su načinjena od bijele staklene paste (Tab. XXXI, 449).

Grob br. 463. — Obična srebrna karičica, nađena s desne strane glave i srebrni prsten na lijevoj ruci dobro očuvanog ženskog kostura.

Karičica je svjetlosive patine. Krajevi joj prelaze jedan preko drugoga. Promjer joj iznosi 1,6 cm.

Prsten je iznutra ravan, a izvana blago zaobljen. Dosta je oštećen, deformiran i nagrižen. Krajevi su mu bili zalemljeni. Promjer mu iznosi oko 2 cm (Tab. XXXI, 463).

Grob br. 470. — Dvije obične karičice, jedna od srebra a druga od bakra, nađene sa strane glave, dva prstena, jedan od bakra a drugi od bronce, nađena na srednjem prstu desne ruke, željezni nož, nađen uz lijevi bok, dva zrnca ogrlice ispod vrata, dobro očuvanog ženskog kostura.

Srebrna karičica je malo deformirana, a krajevi su joj spojeni. Promjer joj iznosi 1,9 cm. Bakrena karičica je jajolikog oblika, a krajevi joj prelaze jedan preko drugoga. Promjer duže osi iznosi joj 2,6 cm, a kraće 2,2 cm (Tab. XXXII, 470).

Bakreni prsten je dosta tanak, pukao je i jedan mu komadić nedostaje. Trokutastog je presjeka. Promjer mu iznosi 1,7 cm. Brončani prsten načinjen je

tehnikom lijevanja, četverokutna je presjeka, a na vanjskoj strani je poligonalan, pa mu se stranice lome pod kutem od 130°. Promjer mu iznosi 1,7 cm (Tab. XXXII, 470).

Nož je oksidacijom jako nagrižen i oštećen, nedostaje mu dio oštrice. Hrbat mu je ravan, a oštrica se prema vrhu blago povija. Preostala dužina mu iznosi 10,5 cm, od toga dužina drška 3,5 cm, širina oštrice mu iznosi 1,2 cm (Tab. XXXII, 470).

Zrnca od ogrlice (đerdana) su načinjena od staklene paste. Jedno je jajolikog oblika tamnožućkaste boje, dužine 0,7 cm, drugo je sekstagonalnog oblika svjetložućkaste boje, dužine 0,9 cm (Tab. XXXII, 470).

Grob br. 471. — Bakrena naušnica s jednom jagodom, nađena na desnoj strani glave dobro očuvanog ženskog kostura. Karika joj je deformirana i mjestimično nagrižena. Jajoliku jagodu čine dvije spojene polutke. Na spojnici tih polutki aplicirana su dva niza granuliranih zrnaca. Polutke su ukrašene naizmjenično postavljenim trokutićima od granuliranih zrnaca. Promjer joj iznosi oko 3 cm (Tab. XXXII, 471).

Grob br. 472. — Par bakrenih običnih karičica, nađen sa strane glave osrednje očuvanog ženskog kostura. Karičice su tamnozelenkaste patine. Jedna je deformirana, a druga polomljena i nije potpuna. Obje su na jednom kraju imale petljicu za zakopčavanje. Promjer bolje sačuvane iznosi 2,3 cm (Tab. XXXII, 472).

Grob br. 476. — Par srebrenih naušnica s jednom jagodom, nađen sa strane glave dobro očuvanog ženskog kostura. Obje su loše sačuvane. Jednoj je jagoda potpuno polomljena, a karika nagrižena i na par mjesta napukla, a drugoj je jagoda na više mjesta oksidacijom nagrižena i oštećena. Jajolike jagode su načinjene od dvije spojene polutke. Na njihovoj spojnici aplicirana je filigranska nit, kao i na krajevima gdje su pričvršćene za kariku. Promjer im se kretao oko 3 cm (Tab. XXXII, 476).

Grob br. 478. — Dvije srebrene obične karičice, nađene ispod glave, a brončani prsten na desnoj ruci dobro očuvanog ženskog kostura.

Jedna je karičica veća i promjer duže osi joj iznosi 3 cm, a kraće 2,5 cm, druga je nešto manja, pa joj promjer duže osi iznosi 2,5 cm, a kraće 2 cm. Krajevi obiju karičica prelaze jedan preko drugoga (Tab. XXXIII, 478).

Prsten je elipsastog presjeka, dosta je masivan, ali vrlo loše sačuvan. Na nekoliko je mjesta napukao, a jedan djelić mu i nedostaje. Načinjen je od slabe legure srebra i cinka. S prednje strane nešto je širi. Promjer mu iznosi oko 2 cm (Tab. XXXIII, 478).

Grob br. 480. — Srebrna obična karičica, nađena kod glave istrunulog dječjeg kostura. Krajevi joj završavaju petljicama za zakopčavanje. Malko je deformirana. Promjer joj iznosi 1,5 cm (Tab. XXXIII, 480).

Grob br. 482. — Brončana obična karičica, nađena s desne strane glave dobro očuvanog ženskog kostura. Zelenkaste je patine, a načinjena od nešto deblje žice. Krajevi su joj rastavljeni. Promjer joj iznosi 1,2 cm (Tab. XXXIII, 482).

Grob br. 484. — Par srebrenih naušnica s četiri jagode, nađen sa strane glave, srebrni prsten na desnoj ruci, slabo očuvanog i većim dijelom istrunulog ženskog kostura.

Naušnice su dosta loše sačuvane. Obje su karike polomljene u više fragmenta, a nedostaje im i po jedna jagoda koje su visjele na donjem dijelu karike. Preostale tri jagode (na jednoj dvije, a na drugoj jedna) otpale su sa svoga ležišta. Jajolike jagode su načinjene od dvije glatke spojene polutke. Uzduž ja-

goda aplicirana su granulirana zrnca u obliku dosta izdužene valovnice, a na spojnicama polutki optočene su jednim nizom granuliranih zrnaca. Ovaj niz presjeca valovnicu i tako čini da svaka polutka ima po tri arkade. Krajevi jagoda na gornjoj i donjoj strani karike završavaju s malim bradavicama. Dijelovi karike između jagoda ukrašeni su s četiri niza granuliranih zrnaca. Visina sačuvanog dijela naušnica iznosi 3,2 cm.

Prsten je četverokutnog presjeka, malo deformiran, a načinjen je tehnikom lijevanja. Promjer mu iznosi 2 cm (Tab. XXXIII, 484).

Grob br. 487. — Par bakrenih običnih karičica, nađen sa strane glave, bakreni prsten na desnoj ruci, osrednje sačuvanog ženskog kostura kojemu su ruke bile ispružene niz tijelo.

Karičice su loše sačuvane, polomljene su i nisu čitave. Promjer im je iznosio oko 2 cm.

Prsten je dobro sačuvan. Iznutra je ravan, a s vanjske strane blago konveksan. Zašiljeni krajevi su mu zalemljeni. Promjer mu iznosi 2 cm (Tab. XXXIII, 487).

Grob br. 490. — Jednostavne brončane karičice, nađene sa strane glave osrednje očuvanog dječjeg kostura. Na jednom kraju završavaju s malom kuglicom. Izvorno su deformirane. Promjer duže osi im iznosi 2,1 cm, a kraće 1,8 cm (Tab. XXXIV, 490).

Grob br. 494. — Dvije jednostavne bakrene karičice, nađene sa strane glave dobro očuvanog ženskog kostura. Jedna je deblja i kvadratična presjeka, druga tanja i ovalna. Promjer deblje karičice iznosi 2,1 cm, tanje 2,2 cm (Tab. XXXIV, 494).

Grob br. 497. — Srebrna naušnica s jednom jagodom, nađena s desne strane glave potpuno istrunulog dječjeg kostura. Naušnica je jako oštećena. Preostali su sitni komadići po kojima se daje zaključiti da je jagoda imala jajolik oblik i bila ukrašena filigranskom niti (Tab. XXXIV, 497).

Grob br. 505. — Srebrni prsten, nađen kod stopala muškog kostura, među nabacanim ispremiješanim kostima nekadašnjeg ukopa. Iznutra i izvana je ravan, a na prednjoj strani je širi i deblji. Na najširem dijelu ima ravnu plohu kružna oblika, a sa strane plohe ukrašen je plitkim urezima kosih crtica. Promjer mu iznosi 2 cm, širina kružne plohe 1,1 cm (Tab. XXXIV, 505).

Grob br. 506. — Željezna predica, nađena na položaju trbuha, srebrni prsten na desnoj ruci, dobro očuvanog ženskog kostura, kojemu su ruke bile ispružene niz tijelo.

Predica je okrugla oblika i kružna presjeka. Oksidacijom je dosta nagrizena, zbog čega joj je i igla nepokretna. Promjer s unutarnje strane iznosi 4,2 cm, a s vanjske 5,3 cm (Tab. XXXV, 506).

Prsten je iznutra ravan, a izvana blago zaobljen. Izrađen je tehnikom lijevanja. Na prednjoj strani je ojačan i na tom proširenju izveden je ornament od koso urezanih linija. Promjer mu iznosi 2 cm, širina prednje strane 0,7 cm (Tab. XXXV, 506).

Grob br. 507. — Par bakrenih kopčica recentne provenijencije, nađene kod bedrene kosti dobro očuvanog ženskog kostura (Tab. XXXV, 507).

Grob br. 514. — Željezna predica, nađena na položaju trbuha muškog kostura. Četverokutnog je presjeka. Prednja zaobljena strana je nešto deblja, dok je stražnja ravna i tanja. Na tom dijelu su i dvije igle, od kojih je jednoj otpao vrh, a drugoj je istrunula alkica. Predica je oksidacijom nagrizena, deformirana je i oštećena. Dužina joj iznosi 7,6 cm, širina 4 cm (Tab. XXXV, 514).

Grob br. 517. — Bakreni prsten nađen na desnoj ruci dobro očuvanog muškog kostura, kojemu su ruke bile ispružene niz tijelo. Iznutra je ravan, a duž vanjske strane urezana su dva paralelna žljebića. Promjer mu iznosi 2 cm (Tab. XXXV, 517).

Grob br. 518. — Par srebrenih naušnica s tri jagode, nađene sa strane glave ženskog kostura. Naušnice su veoma loše sačuvane. Na svakoj karičici preostala je čitava samo po jedna jagoda. Kod jedne je sačuvan fragment druge jagode, a kod druge je uz nedostatak dviju jagoda otpala i uška za zakopčavanje. Jagode su kuglastog oblika čija je površina ukrašena filigranskom niti u obliku malih kružnica. Po sredini svake kružnice, kao i na slobodnim površinama, strši po jedna mala bradavica. Karičica između jagoda je ukrašena s četiri niza granuliranih zrnaca. Promjer joj iznosi 1,8 cm (Tab. XXXV, 518).

Grob br. 523. — Dva prstena, jedan od srebra, a drugi od bakra, nađena na desnoj ruci ženskog kostura. Prsten od srebra je s unutrašnje i s vanjske strane ravan. Na prednjem dijelu je ojačani ukrašen s koso urezanim crticama. Promjer mu iznosi 2 cm. Prsten od bakra je iznutra ravan a s vanjske strane je ukrašen s dva paralelna žljebića. Dosta je oštećen tako da je polomljen u tri dijela. Promjer mu se kretao oko 2 cm (Tab. XXXVI, 523).

Grob br. 526. — Dvije brončane pređice sa željeznom iglom, nađene uz desni bok i kod stopala muškog kostura. Pređice su okrugla oblika i kružna presjeka. Igle su pričvršćene svojom uškom za kariku i nisu pomične. Jedna je oksidacijom jako nagrizena i dijelom manjkava. Na obim iglama dobro su sačuvani ostaci karbonizirane kože. Promjer im iznosi 3,5 cm.

Grob br. 530. — Jednostavna bakrena karičica, nađena s lijeve strane glave dječjeg kostura. Karičica je načinjena od tanke žice. Krajevi su joj završavali s petljicama za zakopčavanje. Oksidacijom je dosta nagrizena i oštećena. Promjer joj iznosi 1,7 cm (Tab. XXXVI, 530).

Grob br. 541. — Jednostavna srebrena karičica, nađena s lijeve strane glave ženskog kostura. Ovalnog je oblika s malo rastvorenim krajevima. Promjer duže osi joj iznosi 1,5 cm, kraće 1,3 cm (Tab. XXXVI, 541).

Grob br. 548. — Par srebrenih jednostavnih karičica, nađen sa strane glave i srebreni prsten na desnoj ruci ženskog kostura kojemu su ruke bile ispružene niz tijelo.

Karičice su ovalnog oblika s krajevima koji prelaze jedan preko drugoga. Promjer duže osi im iznosi 2,8 cm, a kraće 2,5 cm (Tab. XXXVI, 548).

Prsten je jako deformiran. Iznutra je ravan a s vanjske strane blago konveksan. Promjer mu iznosi oko 1,6 cm (Tab. XXXVI, 548).

Grob br. 549. — Dva para srebrenih naušnica, nađena sa strane glave, četiri bakrena prstena, nađena po dva na lijevoj i desnoj ruci, nekoliko fragmenata željezna noža i stakleni poklopac kod lijevog koljena dobro očuvanog ženskog kostura, kojemu su ruke bile ispružene niz tijelo.

Jedan par srebrenih naušnica je ukrašen s dva prošupljena srcolika privjeska. Objе su dobro sačuvane. Sa strane na karičici nalaze se dva kuglasta koljenca, a na dnu su pričvršćena dva ukrasa srcolika oblika, od kojih je jedan postavljen u unutrašnjem dijelu karičice, a drugi u obrnutom smjeru prema vani. Taj ukras načinjen je od naroskane srebrene žice. Vrhovi srcolikih ukrasa završavaju malim bradavicama. Na jednom kraju karičice završavaju uškom, a na drugom s malom petljom. Dužina im iznosi 4,8 cm, širina 2,6 cm (Tab. XXXVII, 549).

Drugi par pripada tipu naušnica s jednom jagodom. Uščuvanost im je loša, tako da su obje karike polomljene i manjkave, a jagode oksidacijom dosta na-

grižene i oštećene. Jagode su jajolikog oblika glatke površine. Dužina sačuvanog dijela jedne naušnice iznosi 2,4 cm, druge 1,9 cm (Tab. XXXVII, 549).

Na desnoj ruci dva raznolika bakrena prstena. Jedan je trokutasta presjeka s rastavljenim krajevima, koji su bili spojeni malom zakovicom. Promjer mu iznosi 2 cm. Drugi prsten je iznutra ravan, a duž vanjske površine urezana su mu dva paralelna žljebića. Prednja strana mu je ukrašena na način da je na apliciranoj kvadratičnoj pločici, obrubljenoj tankom bakrenom žicom, zalemljeno pet ćelija od kojih je srednja znatno veća. U ćelije su umetnuta staklena zrna tamnoplave, žute i bijele boje. Jedno je zrno otpalo. Promjer prstena iznosi 2 cm, širina prednje pločice 1,8 cm, visina središnjeg ispupčenja (ćelija) 0,8 cm (Tab. XXXVII, 549).

Na lijevoj ruci dva bakrena prstena trokutasta presjeka, kojima su krajevi bili spojeni s malom zakovicom. Oba su deformirana i pukla. Promjer im se kretao oko 2 cm (Tab. XXXVII, 549).

Nekoliko fragmenata željezna noža oksidacijom jako nagriženi i oštećeni, tako da nedostaje dio oštice s vrhom. Nož je imao izduženi oblik, ravnu oštricu i zašiljeni trn. Ukupna dužina sačuvanih fragmenata iznosi 9,5 cm, od toga je trn 2,5 cm, a širina oštice 1 cm (Tab. XXXVII, 549).

Stakleni poklopac jedne posudice. Okrugla je oblika s nešto ojačanim obodom. Na sredini je imao ručku koja je otpala. Poklopac je vjerojatno rimske provenijencije. Promjer mu iznosi 3,7 cm (Tab. XXXVII, 549).

Grob br. 551. — Par običnih bakrenih karičica, nađen sa strane glave, bakreni prsten na desnoj ruci dobro očuvanog ženskog kostura, kojemu su ruke bile ispružene niz tijelo.

Jedna je karičica čitava, a od druge su preostala dva fragmenta. Na dobro sačuvanoj karičici jedan je kraj završavao s malom uškom a drugi s petljicom za zakopčavanje. Promjer joj iznosi 3 cm.

Prsten je trokutasta presjeka s krajevima koji su mu spojeni s malom zakovicom. Promjer mu iznosi 1,7 cm (Tab. XXXVII, 551).

Grob br. 554. — Obična srebrena karičica, nađena s lijeve strane glave ženskog kostura. Karičica je veoma oštećena, tako da je izlomljena u više komadića. Promjer joj se kretao oko 2 cm (Tab. XXXVII, 554).

Grob br. 556. — Par srebrenih naušnica s jednom jagodom. Bikonične jagode su načinjene od dvije glatke spojene polutke. Po sredini gdje se polutke spajaju, kao i na krajevima uz kariku, omotana je dvostruko uvijena filigranska žica. Promjer jedne karičice iznosi 3 cm, a druge 2,5 cm (Tab. XXXVIII, 556).

Grob br. 558. — Dva srebrena dugmeta, nađena ispod vrata muškog kostura. Dugmeta su kuglasta oblika načinjena od dvije spojene kalote. Na gornjem dijelu je zalemljena uška, a na donjem kao ukras aplicirana su četiri granulirana zrnca u obliku piramide. Visina mu iznosi 1,4 cm (Tab. XXXVIII, 558).

Grob br. 567. — Brončani prsten, nađen na desnoj ruci dječjeg kostura, kojemu su ruke bile ispružene niz tijelo. Iznutra je ravan, a duž vanjske površine urezan je po sredini žljebić. Dosta je loše sačuvan, tako da je pukao u tri dijela. Promjer mu nije moguće ustanoviti (Tab. XXXVIII, 567).

Grob br. 571. — Dva para srebrenih naušnica s jednom jagodom, nađena sa strane glave, željezni nož, nađen uz desni bok ženskog kostura.

Jedan par naušnica je od srebra s pozlatom, dobro je sačuvan. Bikonične jagode se sastoje od dvije spojene polutke. Na spojnicu kao i na krajevima, gdje se spajaju s karikom, aplicirana je dvostruko spletena filigranska žica. Promjer im iznosi 3,2 cm (Tab. XXXIX, 571; gore).

2

4

5

6

14

15

22

23

26

28

34

36

37

38

46

50

53

54

55

56

59

60

61

64

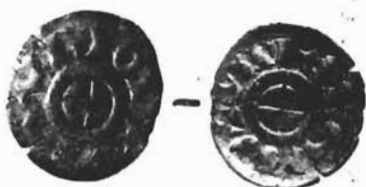
65

73

74

88

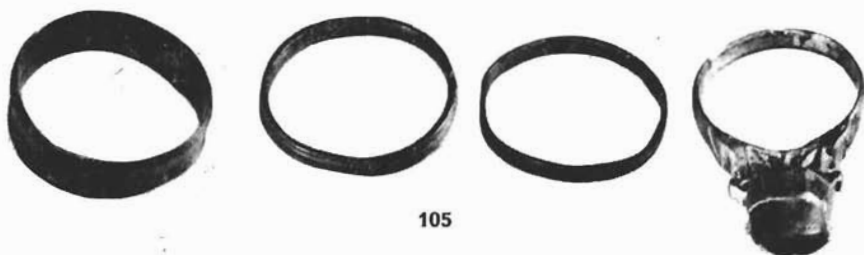
90

97

100

105

106

108

112

113

114

116

117

118

121

122

124

125

128

129

130

145

146

148

149

154

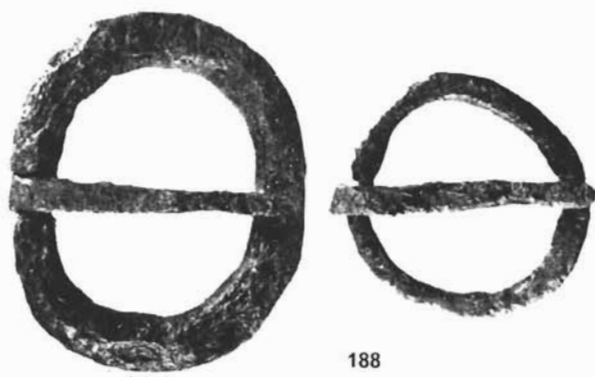
159

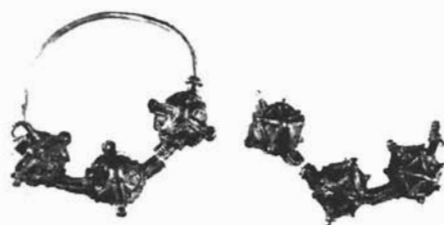
161

165

188

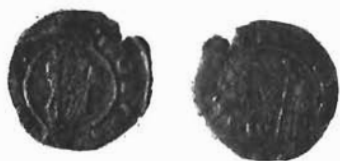
189

202

207

208

210

226

228

231

232

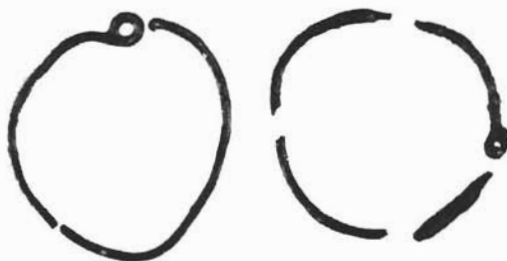
235

236

241

243

245

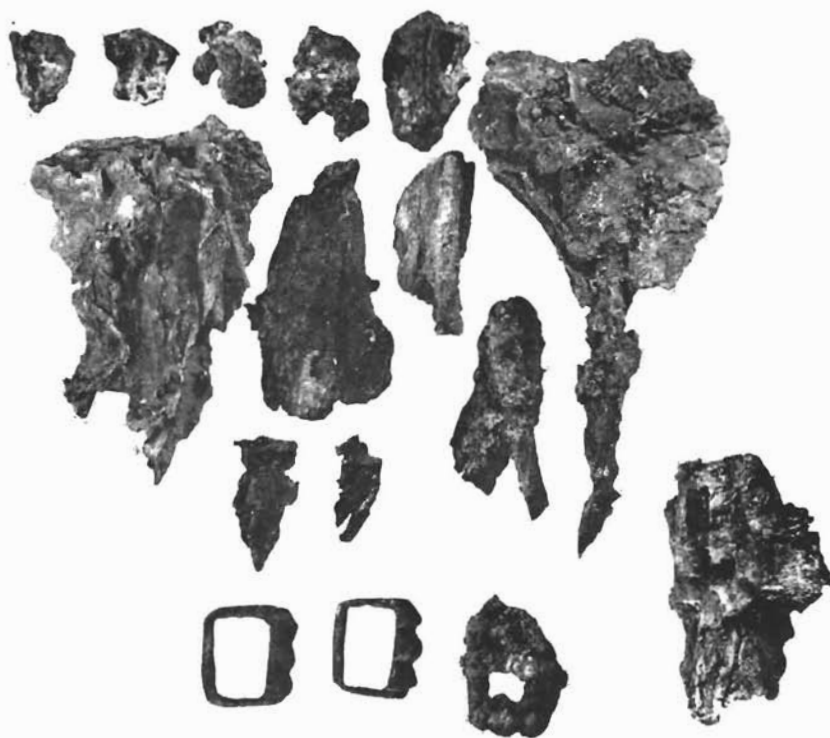
246

249

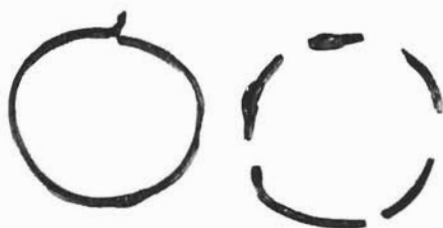
252

253

254

255

256

257

Drugi par naušnica je od srebra, jako je oštećen. Od karike je preostalo samo nekoliko fragmenata. Jagode su jajolikog oblika. Čitava im je površina razdijeljena na četiri polja s dvorednom filigranskom niti, koja valovito teče od jednog do drugog kraja jagode. Površina svakog polja ispunjena je s granuliranim zrcima. Jagode su duge 1,2 cm (Tab. XXXIX, 571; dole).

Nož je oksidacijom dosta nagrižen, naročito oštrica. Hrnat mu je ravan, a oštrica se prema vrhu blago povija. Dužina mu iznosi 15 cm, od toga na držak otpada 4,5 cm. Širina oštrice iznosi 1,4 cm (Tab. XXXIX, 571).

Grob br. 575. — Pet srebrenih puceta, nađeni na grudnom košu muškog kostura. Puceta su kuglastog oblika. Na gornjem dijelu su im zalemljene uške, a na donjem ukrašeni su s četiri granulirana zrnca u obliku grozda. Visina im je 1,5 cm (Tab. XXXIX, 575).

Grob br. 577. — Srebrna naušnica s jednom jagodom, nađena kod glave ženskog kostura. Nedostaje joj polovina karike. Bikoničnu jagodu čine dvije spojene polutke, koje su ukrašene trokutastim poljima od granuliranih zrnaca, naizmjenično postavljena tako da ih u svakoj polutki ima po tri. Promjer joj iznosi 3,2 cm (Tab. XXXIX, 577).

Grob br. 578. — Dvije bakrene obične karičice, nađene sa strane glave, bakreni prsten na desnoj ruci, ženskog kostura, kojemu su ruke bile ispružene niz tijelo.

Jedna je karičica veća. Promjer joj iznosi 2,1 cm, dok je promjer manje 1,6 cm (Tab. XL, 578).

Prsten je dosta tanak. Oštećena mu je prednja strana. Iznutra je ravan, a s vanjske strane blago zaobljen. Na prednjoj strani je proširen, i na tom elipsastom proširenju naziru se tragovi aplicirane ćelije u kojoj je bilo ukrasno zrno. Promjer mu iznosi oko 2 cm (Tab. XL, 578).

Grob br. 586. — Brončani prsten, nađen kod glave dječjeg kostura. Prsten je trokutasta presjeka, iznutra je ravan, a s vanjske strane po sredini ukrašen rebrastom vrpcom. Na prednjoj strani ima elipsasto proširenje na kojemu je vjerojatno bila aplicirana ćelija s ukrasnim zrnom koje mu je otpalo. Promjer mu iznosi 2 cm (Tab. XL, 586).

Grob br. 588. — Bakreni prsten, nađen na desnoj ruci muškog kostura. Prsten je iznutra ravan, a duž vanjske površine urezana su mu dva paralelna žljebića. Na jednom je mjestu pukao. Promjer mu iznosi oko 2 cm (Tab. XL, 588).

Grob br. 589. — Bakreni prsten, nađen na lijevoj ruci ženskog kostura. Isti takav prsten je pri dnu groba među nabacanim kostima nekadašnjeg ukopa.

Oba su prstena iznutra ravna, a duž vanjske površine su im urezana dva paralelna žljebića. Promjer prvog iznosi 1,8, a drugog 2 cm (Tab. XL, 589).

Grob br. 596. — Par srebrenih karičica s tri koljenca, nađen sa strane glave ženskog kostura. Obje su karičice nešto deformirane. Koljenca su načinjena od granuliranih zrnaca u obliku šesterokrake zvjezdice. Svaki krak je satkan od pet takvih zrnaca. Promjer im iznosi 1,5 cm (Tab. XL, 596).

Grob br. 603. — Bakreni prsten, nađen na desnoj ruci muškog kostura. Prsten je iznutra ravan, a duž vanjske površine urezana su mu dva paralelna žljebića. Promjer mu iznosi 2 cm (Tab. XL, 603).

NALAZI IZVAN GROBOVA

Naušnice:

1. — Srebrna karičica, nađena na ulaznim vratima crkve. Izvorno je deformirana. Promjer duže osi joj iznosi 1,7, a kraće 1,4 cm (Tab. XLI, 1).
2. — Bakrena karičica, nađena kod groba br. 430. Okrugla je oblika. Na jednom kraju je oštećena imanjkava. Promjer joj iznosi 1,7 cm (Tab. XLI, 2).
3. — Bakrena karičica, nađena kod groba br. 431. Okruglog je oblika s krajevima malko razmaknutim. Promjer joj iznosi 1,8 cm (Tab. XLI, 3).
4. — Bakrena karičica, nađena uz desni bočni zid crkve. Okrugla je oblika. Promjer joj iznosi 1,7 cm (Tab. XLI, 4).
5. — Bakrena karičica, nađena pred vratima crkve. Deformirana je i dijelom manjkava. Promjer duže osi joj iznosi 1,7, a kraće 1,1 cm (Tab. XLI, 5).
6. — Bakrena karičica, nađena kod groba br. 314. Izduženo ovalnog je oblika. Promjer duže osi joj iznosi 1,8, a kraće 0,9 cm (Tab. XLI, 6).
7. — Bakrena karičica, nađena kod groba br. 57. Jedan djelić karičice je otpao. Okrugla je oblika, pa joj promjer iznosi 1,6 cm (Tab. XLI, 7).
8. — Bakrena karičica, nađena kod groba br. 430. Ovalna je oblika. Promjer duže osi joj iznosi 2,3, a kraće 2,1 cm (Tab. XLI, 8).
9. — Bakrena karičica, nađena uz lijevi bočni zid crkve. Ovalna je oblika, pa joj promjer duže osi iznosi 2,6, a kraće 2,2 cm (Tab. XLI, 9).
10. — Bakrena karičica, nađena pred ulaznim vratima crkve. Deformirana je tako da su joj krajevi dosta rastvoreni. Promjer duže osi joj iznosi 2,1, a kraće 1,7 cm (Tab. XLI, 10).
11. — Bakrena karika, nađena nad grobom br. 12. Na jednom kraju karika je obavijena tankim limom u obliku koljenca. Deformirana je tako da su joj krajevi dosta rastvoreni. Promjer duže osi joj iznosi 3,3, a kraće 2,1 cm (Tab. XLI, 11).
12. — Bakrena karika, nađena na ovom lokalitetu i otkupljena od nalaznika 1955. god. Ovalna je oblika, a krajevi joj prelaze jedan preko drugoga. Promjer duže osi joj iznosi 3,3, a kraće 2,9 cm (Tab. XLI, 12).
13. — Bakrena karika, nađena kao i prethodna i otkupljena 1956. god. Ovalna je oblika, a krajevi joj prelaze jedan preko drugoga. Promjer joj iznosi oko 2,8 cm (Tab. XLI, 13).
14. — Bakrena tordirana karičica, nađena i otkupljena kao i prethodna. Karičica je načinjena od dvije uvijene dosta debele žice. Promjer joj iznosi 1,3 cm (Tab. XLI, 14).
15. — Srebrna karičica s tri koljenca, nađena nad grobom br. 20. Koljenca su načinjena od mrežaste filigranske niti, a svako je ponešto oštećeno. Promjer joj iznosi 1,5 cm (Tab. XLII, 15).
16. — Srebrna naroskana karičica s tri koljenca, nađena kod groba br. 107. Koljenca su načinjena od granuliranih zrnaca u obliku peterokrake zvjezdice. Dijelovi karičice među koljencima su ispunjeni s četiri niza granuliranih zrnaca. Promjer joj iznosi 1,2 cm (Tab. XLII, 16).
17. — Srebrna naušnica s jednom jagodom, nađena na istom lokalitetu i otkupljena 1955. g. Jajolika jagoda je načinjena od dvije spojene polutke koje su ukrašene naizmjenično postavljenim trokutićima od granuliranih zrnaca. Svaka polutka ima tri takva trokutića. Promjer joj iznosi 2,6 cm, dužina jagode 0,9 cm (Tab. XLII, 17).

18. — Srebrna naušnica s jednom jagodom. Pronađena na ovom lokalitetu i god. 1955. otkupljena za Muzej. Karika naušnice je deformirana i malko manjkava. Jagodu čine dvije spojene polutke. Po sredini, gdje se polutke spajaju, omotana je filigranska žica. Jagoda je ukrašena apliciranim trokutićima ispunjena granuliranim zrcima. Malko je oštećena. Promjer karike iznosi joj 4,6 cm, dužina jagode 2,1 cm (Tab. XLII, 18).

19. — Srebrna jagoda koja je pripadala tipu naušnice s jednom jagodom. Pronađena na istom lokalitetu i otkupljena 1955. g. Brončana jagoda je načinjena od dvije glatke spojene polutke. Na jednom i na drugom kraju optočena je granuliranim zrcima. Dužina joj iznosi 1,2 cm, širina 0,7 cm (Tab. XLII, 19).

20. — Srebrna jagoda naušnice jednojagodnog tipa, nađena kod groba br. 515. Jagodu čine dvije glatke spojene polutke. Na spojevima polutki optočena je tordiranom filigranskom žicom. Jedna strana joj je nagrižena i oštećena. Dužina joj iznosi 1,5 cm (Tab. XLII, 20).

21. — Bakrena polutka jagode koja je pripadala naušnici tipa s jednom jagodom. Zvonastog je oblika. Dužina joj iznosi 1,3, a promjer 1,5 cm (Tab. XLII, 21).

22. — Srebrna jagoda naušnice jednojagodnog tipa kojoj je karika ranije otpala. Nađena na istom lokalitetu i otkupljena 1955. g. Jagodu čine dvije spojene polutke ukrašene kombinacijama trokutića i rombova satkanih od granuliranih zrnaca. Dosta je oštećena. Dužina joj iznosi 1,6, promjer 1 cm (Tab. XLII, 22).

23. — Donji dio srebrne naušnice s tri jagode, nađen kod groba br. 354. Srednja jagoda nešto je bolje sačuvana dok su od obiju krajnjih ostali mali preostaci. Jagode su jajolikog oblika, a čine ih dvije prošupljene košarice u vidu osmerolatičnog cvijeta. Po sredini su zalemljene četiri stršeće bradavice. Dijelovi karičica između jagoda ispunjeni su mrežastom filigranskom žicom. Širina sačuvanog dijela naušnice iznosi 3 cm (Tab. XLII, 23).

24. — Bakrena jagoda naušnice tipa s četiri jagode, kojoj je karika prije otpala. Nađena na istom lokalitetu i g. 1955. otkupljena. Jagodu čine dvije glatke spojene polutke. Po sredini gdje se one spajaju optočena je dvostruka uvijena filigranska žica. Na jednom kraju ima otvor s kojim je bila pričvršćena za kariku, a na drugom ima stršeću bradavicu, po čemu se zaključuje da je visjela na donjem dijelu naušnice, ili u unutrašnjem dijelu karike. Dužina joj iznosi 1,8 cm, širina 1,2 cm (Tab. XLII, 24).

Prsteni:

25. — Bakreni prsten, nađen uz lijevi bočni zid crkve. Iznutra je ravan, a duž vanjske površine su mu urezana dva paralelna žljebića. Promjer mu iznosi 1,8 cm (Tab. XLIII, 25).

26. — Bakreni prsten, nađen uz lijevi bočni zid crkve. Iznutra je ravan a duž vanjske površine su mu urezana dva paralelna žljebića. Mjestimično je oštećen. Promjer mu iznosi 1,7 cm (Tab. XLIII, 26).

27. — Bakreni prsten, nađen kod groba br. 589. Iznutra je ravan, a duž vanjske površine su mu urezana dva žljebića. Promjera je 1,9 cm (Tab. XLIII, 27).

28. — Brončani prsten, nađen pred ulaznim vratima crkve. Iznutra je ravan, a duž vanjske površine su mu urezana dva žljebića. Promjera je 1,9 cm (Tab. XLIII, 28).

29. — Bakreni prsten, nađen kod groba br. 246. Iznutra je ravan, a duž vanjske površine po sredini mu je urezan žlijeb. Promjera je 1,8 cm (Tab. XLIII, 29).

30. — Bakreni prsten, nađen gdje i prethodni. Iznutra je ravan, a duž vanjske površine po sredini mu je urezan žlijeb. Promjera je 1,8 cm (Tab. XLIII, 30).

31. — Bakreni prsten, nađen uz desni bočni zid crkve. Iznutra je ravan, a duž vanjske površine su mu urezana dva žljebića. Promjera je 1,7 cm (Tab. XLIII, 31).

32. — Bakreni prsten, nađen uz desni bočni zid crkve. Iznutra je ravan, a duž vanjske površine po sredini ima rebrastu izbočinu. Malko je deformiran, te mu promjer duže osi iznosi 1,8, a kraće 1,7 cm (Tab. XLIII, 32).

33. — Bakreni prsten, nađen nešto južnije od desne bočne crkvene apside. Iznutra je ravan, a duž vanjske površine ima dva paralelna plitka žljebića. Promjera je 1,9 cm (Tab. XLIII, 33).

34. — Brončani prsten, nađen uz lijevi bočni zid crkve. Malo je deformiran i nagrižen. Iznutra je ravan, a duž vanjske strane po sredini ima plitki urez. Promjera je 2 cm (Tab. XLIII, 34).

35. — Bakreni prsten, nađen pred ulaznim vratima crkve. Iznutra je ravan, a duž vanjske površine ima dva žljebića. Promjera je 1,8 cm (Tab. XLIII, 35).

36. — Bakreni prsten, nađen pred ulaznim vratima crkve. Potpuno je sličan prethodnom. Promjera je 2,2 cm (Tab. XLIII, 36).

37. — Brončani prsten, nađen nedaleko crkvene apside. Potpuno je sličan prethodnom. Promjera je 2 cm (Tab. XLIII, 37).

38. — Bakreni prsten, nađen pred ulaznim vratima crkve. Malko je deformiran, inače je sličan prethodnim. Promjera je 2 cm (Tab. XLIII, 38).

39. — Bakreni prsten, nađen nedaleko ulaznih crkvenih vrata. Deformiran je tako da mu krajevi malko prelaze jedan preko drugoga. Sličan je prethodnim. Promjer duže osi mu iznosi 2, a kraće 1,5 cm (Tab. XLIII, 39).

40. — Bakreni prsten, nađen kod zapadnog ugla crkvenog pročelja. Potpuno je sličan prethodnim. Deformiran je, pa mu promjer duže osi iznosi 1,7, a kraće 1,5 cm (Tab. XLIII, 40).

41. — Brončani prsten, nađen kod groba br. 562. Deformiran je i na dva mjesta pukao. Iznutra je ravan a s vanjske strane blago zaobljen. Promjer mu iznosi 1,8 cm (Tab. XLIV, 41).

42. — Bakreni prsten, nađen uz srednju crkvenu apsidu. Deformiran je i na dva mjesta je prelomljen, a jedan djelić mu i nedostaje. Iznutra je i izvana ravan. Promjer mu iznosi 1,7 cm (Tab. XLIV, 42).

43. — Bakreni prsten, nađen gdje i prethodni. Iznutra i izvana je blago konveksan. Promjer mu iznosi 1,9 cm (Tab. XLIV, 43).

44. — Brončani prsten, nađen sa zapadne strane crkvene apside. Iznutra je ravan, a s vanjske strane izrazito zaobljen. Malko je deformiran. Promjer mu je 1,8 cm (Tab. XLIV, 44).

45. — Brončani prsten, nađen kod groba br. 252. Iznutra i izvana je blago zaobljen. Promjer mu je 2 cm (Tab. XLIV, 45).

46. — Brončani prsten, nađen kod groba br. 582. Iznutra je ravan a izvana blago zaobljen. Načinjen je tehnikom lijevanja. Dosta je masivan. Promjer mu iznosi 2 cm (Tab. XLIV, 46).

47. — Prsten načinjen od loše legure srebra i cinka, nađen podalje od zapadnog bočnog zida crkve. Elipsastog je presjeka. Nagrižen je i oštećen. Promjer mu iznosi 1,8 cm (Tab. XLIV, 47).

48. — Prsten načinjen od loše legure srebra i cinka, nađen kod groba br. 183. Trokutasta je presjeka i dosta masivan. Oštećen je i nagrižen, te na nekoliko mjesta ispucao. Promjer mu je 2 cm, širina 0,6 cm (Tab. XLIV, 48).

49. — Bakreni prsten, nađen uz lijevi bočni zid crkve. Iznutra je ravan, a s vanjske strane ojačani rubovi su mu ukrašeni s po dva reda sitnih rupica, načinjeni tehnikom iskucavanja. Promjer mu je 2,2, širina 0,6 cm (Tab. XLIV, 49).

50. — Bakreni prsten, nađen kod apside. Iznutra je ravan, a s vanjske strane na ojačanim rubovima je ukrašen s jednim redom sitnih rupica načinjenih tehnikom iskucavanja, dok su po sredini urezane dvije paralelne plitke crte. Promjer mu iznosi 1,8 cm, širina 0,5 cm (Tab. XLIV, 50).

51. — Bakreni prsten, nađen uz lijevi bočni zid crkve. Deformiran je i jedan mu djelić nedostaje. Iznutra je ravan, a vanjski ojačani rubovi su ukrašeni s po dva reda sitnih uboda izvedenih tehnikom iskucavanja. Promjer mu je 1,5 cm, širina 0,6 cm (Tab. XLIV, 51).

52. — Brončani prsten, nađen kod groba br. 55. Iznutra je ravan, a izvana konveksan. Na prednjem proširenom dijelu ima prilemljenu kasetu (čeliju) u kojoj je umetnuto stakleno zrno bijele boje. Načinjen je tehnikom lijevanja. Promjer mu je 1,9 cm, širina prednje strane 0,5 cm (Tab. XLIV, 52).

53. — Bakreni prsten, nađen nedaleko apside. Iznutra i izvana je ravan. Na prednjoj se strani širi i na tom ojačanom dijelu se nalazi čelija kvadratičnog oblika u kojoj je bilo smješteno stakleno zrno. Prsten je deformiran pa mu promjer duže osi iznosi 1,9 cm, kraće 1,7 cm. Širina prednje strane 0,7 cm (Tab. XLIV, 53).

54. — Srebreći prsten, nađen uz desni bočni zid crkve. Izrađen je tehnikom lijevanja. Iznutra i izvana je ravan. Prema prednjoj strani se proširuje i prelazi u ovelu pačetvorinastu pločicu skresanih uglova. Na pločici je ugraviran polumjesec i zvjezdica s osam krakova. Sa strane pločice ukrašen je s dvije koso urezane crte i s dva poprečno postavljena rebra. Promjer mu iznosi 2,1 cm, dužina pločice 1,3 cm (Tab. XLIV, 54).

Ostali ukrasni predmeti:

55. — Tri srebrene aplikacije s privjescima, pronađene na ovom lokalitetu i otkupljene za Muzej 1955. god. Aplikacije sastoje se od okruglih limenih pločica kojima je površina ukrašena sa šest polukuglastih ispupčenja, dok je na sredini zalemljena kružna čelija u kojoj je smješteno stakleno zrno. Obod pločica je optočen tordiranom filigranskom žicom. Na donjem dijelu pločica vise po dva duguljasta privjeska, kojima je stražnja strana ravna a prednja konkavna. Na prednjoj strani privjesci su optočeni tordiranom filigranskom žicom ili jednostavnom niti, dok sredinom nalazimo dvije takve tordirane žice, odnosno dvije niti, te tako dijele privjeske na dva jednaka polja. Privjesci su za aplikaciju spojeni malom alikom. Na gornjem dijelu aplikacija nalaze se po dvije rupice pomoću kojih su se pričvršćivale za odjeću. Dvije su relativno dobro sačuvane, dok je treća oksidacijom nagrižena i oštećena. Dužina im iznosi 5,2 cm, od toga promjer pločica 2,2 cm, dužina privjeska 2,6 cm (Tab. XLV, 55).

56. — Brončana dugmad (16 komada), nađena nad grobom br. 272. Kuglastog su oblika. Na gornjem dijelu kuglice je stršeća uška s rupicom, a na donjem dijelu se kuglica preobražava u tordirani ukras kružnih zavijutaka koji završavaju s malom bradavicom. Izrađeni su tehnikom lijevanja. Visina najvećeg dugmeta iznosi 2,2 cm, a ostalih 1,8 cm (Tab. XLV, 56).

Na istom mjestu nađeno je 12 komada brončanih aplika poluvaljkasta oblika. Na konveksnoj strani imaju udubljenje u obliku petero i šestero laticnog cvijeta, a iz sredine tog cvijeta strši mala bradavica. Obodi su im naglašeni. Na stražnjoj strani zalemljene su pačetvorinaste limene pločice. Dužina pojedine aplike iznosi 0,7 cm, a širina 0,6 cm (Tab. XLV, 56).

57. — Bakreni križ, nađen pred ulaznim vratima crkve. Krakovi mu se prema vani šire. Pri vrhu gornjeg kraka nalazi se izdužena rupica kroz koju je provučena mala karičica. Visina mu iznosi 4,8 cm, dužina 3,6 cm (Tab. XLVI, 57).

Pređice:

58. — Željezna pređica, nađena blizu srednje crkvene apside. Okrugla je oblika i kružna presjeka. Od rđe je dosta nagrižena i oštećena. Jedan joj djelić nedostaje, a otpala joj je i igla. Promjer joj iznosi 1,8 cm (Tab. XLVI, 58).

59. — Željezna pređica, nađena pred vratima crkve. Okrugla je oblika i kružna presjeka. Oksidacijom je nagrižena i oštećena. Krajevi joj nisu spojeni već se samo dodiruju. Nedostaje joj igla. Promjer joj iznosi 1,7 cm (Tab. XLVI, 59).

60. — Željezna pređica, nađena na jugozapadnoj strani crkvenog pročelja. Okrugla je oblika i kružna presjeka, dok joj je igla trokutastog presjeka. Oksidacijom je dosta nagrižena. Promjer joj iznosi 2,3 cm, dužina igle 2,5 cm (Tab. XLVI, 60).

61. — Brončana pređica, nađena kod groba br. 150. Okrugla je oblika, a elipsastog je presjeka. Igla joj je malko povinuta i preko kružne alkice pričvršćena uz pređicu. Dobro je sačuvana. Promjer joj iznosi 2,4 cm, dužina igle 2,6 cm (Tab. XLVI, 61).

62. — Željezna pređica, nađena kod groba br. 152. Okrugla je oblika i kružna presjeka. Veći dio igle joj nedostaje. Oksidacijom je nagrižena i oštećena. Promjer joj iznosi 1,8 cm (Tab. XLVI, 62).

63. — Brončana karika (pređica), nađena kod groba br. 252. Okrugla je oblika i elipsastog presjeka. Promjer joj iznosi 4,1 cm (Tab. XLVI, 63).

64. — Željezna pređica, nađena kod groba br. 273. Polukružna je oblika i elipsasta presjeka. Oksidacijom je jako nagrižena i oštećena. Nedostaje joj igla. Dužina joj iznosi 3,5 cm, širina 3,8 cm (Tab. XLVII, 64).

65. — Željezna pređica, nađena kod groba br. 90. Prednja strana joj je zaobljena i elipsasta presjeka, dok joj je stražnja ravna i kružna presjeka. Oksidacijom je dosta nagrižena, tako da joj je igla potpuno otpala. Dužina joj iznosi 4,6 cm, širina 3 cm (Tab. XLVII, 65).

Noževi:

66. — Željezni nož, nađen kod groba br. 57. Hrnat mu je ravan, a oštrica se prema vrhu blago povija. Oksidacijom je nagrižen i oštećen, naročito oštrica. Vrh oštrice i dio trna mu nedostaje. Dužina preostalog dijela mu iznosi 13,5 cm, od toga dužina ostatka trna 3 cm. Širina oštrice iznosi 1,5 cm (Tab. XLVII, 66).

67. — Željezni nož, nađen nekoliko metara jugoistočno od crkve. Oksidacijom jako nagrižen i oštećen, naročito oštrica. Nedostaje mu trn i vrh oštrice. Dužina preostalog dijela mu iznosi 13 cm. Širina 2 cm (Tab. XLVII, 67).

68. — Željezni nož, nađen pred pročeljem crkve. Oksidacijom je jako nagrižen i oštećen. Nedostaje mu trn i rubni dijelovi hrbata i oštrice. Dužina preostatka mu iznosi 11,7 cm, širina 1,4 cm (Tab. XLVII, 68).

69. — Fragment željezna noža, nađen kod groba br. 116. Hrbat mu je ravan dok se oštrica prema vrhu sužava, Nedostaje mu dio oštrice, dok je sačuvani dio oksidacijom nagrižen i oštećen. Dužina preostalog dijela mu iznosi 8,8 cm, od toga pripada trnu 3,2 cm. Širina oštrice 1,9 cm (Tab. XLVII, 69).

70. — Fragment željezna noža, nađen kod groba br. 312. Sačuvan je samo trn i manja čest oštrice. Oksidacijom je dosta nagrižen. Dužina sačuvanog dijela iznosi 7 cm, od toga je dužina trna 4,5 cm (Tab. XLVIII, 70).

71. — Željezni nož (britvica), nađen kod groba br. 110. To je u stvari britvica koja je na jednom kraju imala osovinu kojom je bila pričvršćena za korice, a pomoću nje se britvica sklapala i rastvarala. Dužina joj iznosi 9 cm, širina oštrice 1,6 cm (Tab. XLVIII, 71).

Ostruge:

72. — Fragment željezne ostruge ranogotskog tipa koja je umjesto šiljka imala zvjezdicu za podbadanje konjskih slabina. Nađena je u zemlji nedaleko glavne crkvene apside. Nedostaje joj desni krak i zvjezdica. Na lijevom kraku joj je sačuvan sustav za zakopčavanje koji se sastoji od kružne pločice na kojoj je ušica. Lijevi krak blago je zaobljena pločasta presjeka s ojačanim tjemenom ostružna luka. Prerez se provlači po svoj dužini vrata, a na vrhu s vanjske strane sačuvani su vrškovi osovine oko koje se okretala zvjezdica. Dužina sačuvanog dijela ostruge iznosi 9,5 cm, od toga dužina vrata je 2,6 cm. Širina tjemena 1,2 cm, promjer kružne pločice za zakopčavanje remenja 0,8 cm (Tab. XLVIII, 72).

Pršljenovi:

73. — Pršljen načinjen od komadića glinene posude, nađen je u zemlji sjeveroistočno od crkve. Iako je grubo obrađena oboda, okruglog je oblika s ravnim površinama. Promjer mu iznosi 2,9 cm, promjer središnje rupe 0,7 cm, a debljina 0,5 cm (Tab. XLVIII, 73).

74. — Pršljen načinjen od fino pečene gline tamno smeđe boje. Nađen je uz desnu bočnu crkvenu apsidu. Bikonična je oblika. Promjer mu iznosi 3,4 cm, promjer središnje rupe 0,9 cm, a debljina 1,2 cm (Tab. XLVIII, 74).

75. — Pršljen izrađen od fino pečene gline crvenkaste boje, nađen pred ulaznim vratima crkve. Okrugla je oblika a bridovi su mu zaobljeni. Na jednom dijelu je oštećen. Promjer mu iznosi 2,4 cm, promjer središnje rupe 0,7 cm, a debljina 0,6 cm (Tab. XLVIII, 75).

76. — Pršljen načinjen od opeke, nađen pred ulaznim vratima crkve. Nepravilna je kružna oblika, ravnih površina. Promjer mu iznosi 2,8 cm, središnja rupa 0,9 cm, a debljina 0,5 cm (Tab. XLVIII, 76).

77. — Pršljen načinjen od opeke, nađen kod groba br. 452. Nepravilna je oblika, ravnih površina. Promjer mu iznosi 3,7 cm, središnja rupa 0,9 cm, a debljina 1 cm (Tab. XLIX, 77).

78. — Pršljen načinjen od fino pečene pročišćene gline crvenkaste boje, nađen pred ulaznim vratima crkve. Kružna je oblika i ravnih površina. Promjer mu iznosi 3,8 cm, središnja rupa 0,9 cm, a debljina 0,9 cm (Tab. XLIX, 78).

79. — Pršljen načinjen od opeke, nađen je nekoliko metara jugoistočno od crkve. Kružna je oblika i ravnih površina. Promjer mu iznosi 4 cm, središnja rupa 1,3 cm, a debljina 1,2 cm (Tab. XLIX, 79).

80. — Pršljen načinjen od fino pročišćene i pečene gline crvenkaste boje, nađen uz lijevu bočnu apsidu. S jedne strane površina mu je konveksna a s druge konkavna. Promjer mu iznosi 3,9 cm, središnja rupa 0,9 cm, a debljina 1,5 cm (Tab. XLIX, 80).

Ulomci keramičkih posuda:

81. — Ulomak posude načinjene od tamnosive pročišćene gline, pomiješane s pijeskom i sitnim zrcima kvarcita. Nađen je među grobovima južno od crkve. Posuda je bila osrednje pečena i rađena je na dosta primitivnom (ručnom) lončarskom kolu. Prema ulomku se daje zaključiti da je bila trbušastog oblika s prilično visokim vratom i blago, prema vani, povijenim grlom. Ulomak je ukrašen s valovitim motivom koji se sastoji od tri i četiri urezane brazde, a nalaze se u tri reda uokolo gornjeg dijela trbuha i vrata. Kompozicija valovnica u međusobnom odnosu nije ujednačena. Visina ulomka iznosi 8,6 cm, širina grla 12,5 cm (Tab. XLIX, 81).

82. — Ulomak posude načinjene od pročišćene gline pomiješane s pijeskom i sitnim zrcima kvarcita, tamnosive boje. Nađen u zemlji jugozapadno od crkve. Posuda je osrednje pečena i rađena je na primitivnom lončarskom kolu. Ulomak pokazuje da je bila blago trbušastog oblika s izduženim vratom i blago, prema vani, povijenim grlom. Usna je kružno modelirana. Ulomak je ukrašen s valovitim motivom koji se sastoji od tri urezane brazde, a nalaze se u četiri reda uokolo trbuha i vrata. Kompozicija valovnica u međusobnom odnosu nije ujednačena. U donjem dijelu trbuha ugravirane su tri paralelne brazde. Visina ulomka iznosi 11 cm, širina trbuha 12 cm, a grla 8,2 cm (Tab. L, 82).

83. — Ulomak posude načinjene od slabo pročišćene gline pomiješane s pijeskom i krupnijim zrcima kvarcita, tamnosive boje. Nađen je zapadno od crkve. Posuda je bila dosta loše pečena i rađena na ručnom lončarskom kolu. Ulomak upućuje da je bila blago trbušastog oblika s razvučenim vratom i oštro, prema vani, povijenim grlom. Usna je ravno odrezana. Ulomak je ukrašen s dva motiva: uokolo trbuha i vrata nalazi se valovnica s jako naglašenim prelomima urezanih brazda, između kojih je profilirana vrpca motiva spletena užeta. Visina ulomka iznosi 5,5 cm, širina 7 cm (Tab. L, 83).

84. — Ulomak posude načinjen od dobro pročišćene gline pomiješane s pijeskom i krupnijim zrcima kvarcita, crvenkastosmeđe boje. Nađen je pred crkvenim pročeljem. Posuda je bila dosta loše pečena i rađena na ručnom lončarskom kolu. Ulomak je blagog trbušastog oblika s razvučenim i, prema vani, povijenim vratom. Ukrašen je s tri motiva. Po sredini je ručno modeliran s ojačanom apliciranom vrpcom, a s jedne i s druge strane ukrašen motivom valovnice. Gornja valovnica se sastoji od jedne, a donja od tri urezane brazde. Između profilacije i donje valovnice je jedna široko urezana brazda. Visina ulomka iznosi 7,5 cm, širina 8 cm (Tab. L, 84).

85. — Ulomak posude načinjen od dobro pročišćene gline pomiješane s pijeskom i zrcima kvarcita, svjetlosive i smeđe boje. Nađen je među grobovima s monolitnim pločama u obliku stećaka zapadno od crkve. Posuda je bila dobro pečena i rađena na ručnom lončarskom kolu. Sačuvan je gornji dio trbuha s razvučenim vratom i koso, prema vani, povijenim grlom. Ulomak je ukrašen s dva motiva: na vratu teče ornament od pet paralelnih i fino urezanih braz-

dica, a na gornjem dijelu trbuha ukras se sastoji od jedne odnosno dvije cik-cak urezane brazdice. Visina ulomka iznosi 6,5 cm, širina 10 cm (Tab. LI, 85).

86. — Ulomak posude načinjen od slabo pročišćene gline pomiješane s pijeskom i krupnijim zrcima kvarcita, crvenkastosmeđe i crnosive boje. Nađen je zapadno od crkve. Posuda je bila loše pečena, debelih stijenki, a rađena je na primitivnom lončarskom kolu. Oblik posude je bio jajolik s kratkim vratom i, prema vani, povijenim grlom. Ulomak je ukrašen s dva reda nepravilno izduženom valovnicom koja se sastoji od nekoliko paralelnih urezanih crta, a među njima prostor popunjava gusto modelirana valovnica. Visina ulomka iznosi 7,5 cm, širina 10 cm (Tab. LI, 86).

87. — Ulomak posude načinjen od dobro pročišćene gline pomiješane s pijeskom i veoma sitnim zrcima kvarcita, tamnosive boje. Nađen je jugoistočno od crkve. Posuda je bila dobro pečena i rađena na lončarskom kolu. Ulomak predstavlja dio izdužena vrata koji se u oštrom luku, prema vani, povija u grlo. Usna je kružno modelirana. Ulomak nije ukrašen. Visina mu iznosi 3,8 cm, širina 8,4 cm (Tab. LI, 87).

Novac:

88. — Srebrni novčić — denar (piccolo) venecijanskog dužda Pietra Gradeniga (1289—1311), nađen sjeveroistočno od crkve.

Av: + *PE GRA DVX* — križ u krugu,

Rv: + *MARCV* — kao avers¹³ (Tab. LII, 88).

89. — Srebrni novčić — denar (piccolo) venecijanskog dužda Pietra Gradeniga (1289—1311. g.), nađen zapadno od crkve 1962. god.

Av: + *PE GRA DVX* — križ u krugu,

Rv: + *MARCV* — kao avers¹⁴ (Tab. LII, 89).

90. — Srebrni novčić — denar (piccolo) veroneške dinastije Scaligeri (1259—1329. g.), nađen sjeverno od crkve 1962. god.

Av: *CI VI CI (VE)* — križ presjeca crtu kruga i legendu,

Rv: *(VE) RO NA* — kao avers¹⁵ (Tab. LII, 90).

91. — Srebrni novčić — denar (piccolo) veroneške dinastije Scaligeri (1259—1329. g.), nađen zapadno od crkve 1962. god.

Av: *CI VI CI (VE)* — križ presjeca crtu kruga i legendu,

Rv: *(VE) RO NA* — kao avers¹⁶ (Tab. LII, 91).

92. — Srebrni novčić ugarskog kralja Kolomana (1095—1114), nađen među grobovima zapadno od crkve.

Av: *COLVMBANVS RE* — križ u krugu,

Rv: *LADISLAVS REX* — kao avers¹⁷ (Tab. LII, 92).

¹³ *Papadopoli*, o. c., tom I, str. 145, br. 3, tab. VIII/10.

¹⁴ *Ibid.*

¹⁵ *Corpus nummorum Italicorum*, vol. VI, Veneto, str. 269, br. 3, tab. XXIV/13.

¹⁶ *Ibid.*

¹⁷ *Rethy*, o. c., str. 14, br. 45, tab. 4/45.

93. — Srebrni novčić grada Splita — mali denar (bagatin) iz sredine XIII stoljeća (I — tip), nađen na čestici Steve Drče prigodom obrade zemljišta 1959. god.

Av: *E* — gore krug s križem, dolje *A* s križem; sa strane oznake I II II—I V I, sve to u iscrtkanom krugu,

Rv: U iscrtkanom krugu križić, sa strane okomite crtice između četiri točke, sve to u iscrtkanom krugu¹⁸ (Tab. LII, 93).

94. — Bakreni novac venecijanskog dužda Alvisa I Moceniga (1570—1577), nađen u nasipu pred crkvom.

Av: križ kao na bizantskim novcima i legenda,
+ *ALOY MOCENIGO DUX VEN*

Rv: u sredini lav, naokolo legenda
*SANCTVS MARCVS VENETVS*¹⁹ (Tab. LII, 94).

95. — Srebrni novac Lombardije (1494—1509) — krajcer, nađen sjeverozapadno od crkve.

Av: *VRANIE + SVIT + VNDER* — tri štita u trokutu, puni krug,

Rv: *SOL DEO GLORIA* — dva križa (veliki i mali) u punom krugu²⁰ (Tab. LII, 95).

96. — Srebrni turski novac.²¹ (Tab. LII, 96).

97. — Bakreni nirnberški novac (17. st.?).²² (Tab. LII, 97).

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Uzevši u cjelini, dosadašnja nam izlaganja govore da se po svojim općim značajkama ovdje radi o jednom od većih srednjovjekovnih groblja na području stare hrvatske države, koje se i po svim karakteristikama grobova i po arheološkim nalazima u njima uklapa u vremensko razdoblje dosadašnjih istraživanih starohrvatskih nekropola ovoga područja.

Na osnovi sveopće slike koje nam ovo groblje pruža, naročito po građevnim karakteristikama grobne arhitekture i po raznolikosti i bogatstvu kulturnog inventara, možemo ga okvirno datirati s donjom granicom u početak 9. stoljeća i gornjom negdje pod konac 16. stoljeća. No, želimo li fiksirati njegovo datiranje, morat ćemo potanko analizirati i obraditi pojedine grobne cjeline, odnosno pokušati grupirati grobove prema njihovu razmještanju unutar slojeva.

¹⁸ *I. Rengjeo*, *Corpus der mittelalterlichen Münzen von Kroatien, Slavonien, Dalmatien und Bosnien*, str. 42, br. 453, tab. IX/453.

¹⁹ *Papadopoli, o. c.*, tom II, str. 329, br. 106, tab. XXXIV/10.

²⁰ *Corpus nummorum Italicorum*, vol. IV, Lombardia, str. 21, br. 104, tab. II/13. Identificiranje navedenih novaca iz grobova i novca nađenog u slobodnoj zemlji izvan grobova izvršila je kolegica Zdenka Dukat, viši kustos-numizmatičar Arheološkog muzeja u Zagrebu, pa joj se i ovim putem najljubaznije zahvaljujemo na uloženom trudu.

²¹ *Gj. Krasnov*, *Turski novci za područje Jugoslavije*, Bilten Hrvatskog numizmatičkog društva u Zagrebu, br. 24, 1973, 11—24.

²² *H. Gebhart*, *Die deutschen Münzen des Mittelalters und der Neuzeit*, Berlin 1927.

U poglavlju »Opća karakteristika grobova« opisali smo pojedine tipove grobne arhitekture i naglasili da se susrećemo s tri tipa grobova, i to s ovalnim, pačetrovornastim i trapezoidnim, a k tome još i s posebnom vrstom grobova: sa sarkofagom, s grobovima građenim elementima antičke arhitekture i s grobovima s nadgrobni pločama (stećcima) i elipsastim kamenim vijencem.

Koliko smo na osnovi tipologije i načina gradnje mogli izvršiti prilično jasnu podjelu grobova, toliko nije bilo moguće odrediti njihovu dubinsku razliku, tj. strukturu grobova unutar slojeva. Takav smještaj grobova onemogućava dataciju pojedinih grobova na osnovi njihovih građevnih i tipoloških karakteristika, pa nas prisiljava da ponovno konstatiramo da se kronologija grobova ne može donositi prema njihovom tipu, nego da nam, naročito što se tiče begovačkog groblja, kao čvršći oslonac ostaje grobni kulturni inventar na temelju kojeg se mogu izvlačiti neki sigurniji zaključci o vremenskoj pripadnosti određenih tipova grobova. Na takvu konstataciju, ili bolje rečeno sumnju, najprije je naveo nalaz prilikom istraživanja na položaju Bukorovića podvornice u Biskupiji kod Knina,²³ a zatim su još više unijeli sumnje rezultati istraživanja kasnosrednjovjekovne nekropole »Greblje«, u selu Maljkovu kod Sinja,²⁴ te nekropole na Razbojinama²⁵ i Gredama²⁶ u Kašiću kod Zadra. Budući da se o ovoj problematici, na temelju rezultata netom citiranih arheoloških istraživanja, opširno pisalo,²⁷ nema potrebe da se ovdje ponovno upuštamo u ta razmatranja. Prema tome rezultati prijašnjih istraživača, posebno Lj. Karamana, koji je razradio tipologiju, a time u vezi i kronologiju grobova, nisu prema novim saznanjima u cijelosti potvrđena, dapače novi rezultati nameću i izmjene odnosno dopune.²⁸

U vezi s tim dat ćemo bar okvirno, koliko nam to dopuštaju rezultati arheoloških istraživanja groblja na Begovači, grupaciju grobova, te na osnovi analize grobnih nalaza odrediti dataciju i kronološku klasifikaciju pojedinih grobnih cjelina unutar njihove stratigrafije.

Već smo u prvom dijelu spomenuli da su se najstariji grobovi na Begovači nalazili na segmentu sjeveroistočno od crkvenih apsida, te uz sam južni perimetralni zid crkve, kao i to da su se nalazili u najnižem sloju. Među te grobove spadaju: sarkofag s poklopcem (grob br. 165, sl. 27 i 28), grobovi građeni s elementima antičke arhitekture (grob br. 253, sl. 29). Sarkofag na žalost nema nikakvog natpisa ili nekih drugih grobnih oznaka, pa ga je teško vremenski determinirati. Može se samo kazati da je po tipološkoj obradi poklopca vrlo sličan, doduše rijetkim, do sada otkrivenim sarkofazima ranijeg srednjovjekovnog razdoblja. Grobovi koji su načinjeni od elemenata antičke arhitekture, iako nisu brojni na području stare hrvatske države, nisu ni izuzetni slučajevi, pogotovo ne na onim arheološkim lokalitetima gdje je utvrđen kontinuitet življenja. No, bez konkretnih oslonaca ipak nam ne mogu poslužiti za čvršću dataciju. To isto vrijedi i za karakterističnu grobnu arhitekturu starohrvatskog razdoblja, gdje nam tipologija grobova ne može davati neke uže

²³ S. Gunjača, Četvrta starohrvatska crkva u Biskupiji kod Knina i groblje oko nje, SHP, III. ser., sv. 2, Zagreb 1952, 63—66.

²⁴ D. Jelovina, Kasnosrednjovjekovna nekropola »Greblje« u selu Maljkovu, SHP, III. ser., sv. 7, Zagreb 1960, 265.

²⁵ D. Jelovina, Ranosrednjovjekovna nekropola na »Razbojinama«, o. c., 51.

²⁶ D. Vrsalović, o. c., 81.

²⁷ D. Jelovina, Starohrvatske nekropole na području između rijeka Zrmanje i Cetine, Čakavski sabor, Split 1976, 67—82.

²⁸ D. Jelovina, o. c., 77—82.

vremenske okvire. U našem slučaju to se odnosi na ovalne grobove načinjene od nepravilnih kamenih ploča koje su postavljene »na nož«, tj. poredane vertikalno jedna do druge.

Međutim, dok se u ovom horizontu grobova uočava tipološka raznolikost grobne arhitekture, objedinjuju ih arheološki nalazi, nesumnjivo karakteristični za raniju fazu starohrvatskih ukapanja, a to su: dva para karolinških željeznih ostruga s odgovarajućim priborom za zakopčavanje (grob br. 253 i 258), pet željeznih noževa (grob br. 165 i 258), predica, kresivo i u sekundarnoj funkciji prehistorijska kremena sjekirica i strugač (grob br. 258).

Ostruge iz groba br. 253 su gotovo potpuno oksidacijom uništene. Od njih je preostalo samo nekoliko komadića ostružnih krakova uz debele slojeve karbonizirane kože (Tab. XIV, 253), dok su ostruge iz groba br. 258 (Tab. XVI, 258) mnogo bolje sačuvane, iako su i one oksidacijom dosta nagrizenе. Na osnovi njihovih tipoloških obilježja oba para ostruga, s odgovarajućim priborom za zakopčavanje, lako se dalo konstatirati da pripadaju karolinškom tipu ostruga ranije faze. Na bolje sačuvanom paru ostruga ostružni luk se nalazi u osi s krakovima trokutasta presjeka i s relativno izrazitim šiljkom konusna oblika koji je nasaden na ostružni luk. Sustav za zakopčavanje remenja sastoji se od proširenih pločica na krajevima krakova na kojima je remenje bilo pričvršćeno malim zakovicama po uzdužnom rubu pločica. I pribor za zakopčavanje (jezičci polukružna završetka i kopče s predicama) također nam to mogu potvrditi, jer se uklapaju u taj sustav zakopčavanja, što naročito vrijedi za prvi par ostruga koji se sačuvao samo u fragmentima, dok su mu kopče i predice relativno bolje sačuvane. Pronađene ostruge u navedenim grobovima ne pripadaju po svojim stilskim i ukrasnim osobinama bogatim i luksuzno rađenim karolinškim ostrugama, poput dobro poznatih u domaćoj i stranoj literaturi, nađenih na tlu stare hrvatske države koje se najvećim dijelom čuvaju u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika.²⁹ Begovačke su ostruge dosta skromnije izradbe, ali su iz istog vremenskog razdoblja kao i one iz Biskupije, ako ne i starije, što bi značilo da ih mirne duše možemo svrstati u vrijeme do približno sredine 9. stoljeća.

Značenje nalaza ostruga na ovom dijelu sjeverne Dalmacije leži i u tome što su ti nalazi bili dosad dosta rijetki. Dosadašnji nalazi ostruga iz tog razdoblja, uzimajući u obzir nešto širi vremenski okvir,³⁰ potječu npr. iz Bratiškovaca kod Skradina,³¹ Bribira,³² Ostrvice,³³ Piramatovaca,³⁴ Podgrađa kod Benkovca,³⁵ Varivoda,³⁶ Maklinova Brda u Kašiću,³⁷ a u posljednje vrijeme

²⁹ D. Jelovina, o. c., 123—126.

³⁰ D. Jelovina — D. Vrsalović, Die materielle Kultur der altkroatischen Gräberfelder auf dem Gebiete des dalmatinischen Kroatien, *Archaeologia Jugoslavica*, VII, Beograd 1966, 90—92; Z. Vinski, Oružje na području starohrvatske države do godine 1000, I. Miedzynarodowy kongres archeologii slowiańskiej, Warszawa 1965, 136 i 140—144, tab. III, 1970.

³¹ F. Radić, Par ostruga iz Bratiškovaca kod Skradina, SHP, IV, Knin 1898, 61.

³² D. Vrsalović, Starohrvatska nekropola pred ulazom u staru Varvariju i njena konzervacija, SHP, III. ser., sv. 10, Zagreb 1968, 249, tab. VII.

³³ J. Belošević, Nekoliko ranosrednjovjekovnih metalnih nalaza s područja sjeverne Dalmacije, *Diadora*, sv. 3, Zadar 1965, 149—154.

³⁴ D. Jelovina, Starohrvatske nekropole, o. c., 125; D. Jelovina — D. Vrsalović, o. c., 91.

³⁵ D. Jelovina, *ibid.*

³⁶ D. Jelovina, *ibid.*

³⁷ D. Jelovina, *ibid.*

veći broj ih je pronađen na lokalitetu Ždrijac kod Nina,³⁸ te s još nekih nalazišta gdje su pronađeni samo dijelovi garnitura za zakopčavanje remenja, kao npr. Nin.³⁹ Od svih tih nalaza na području sjeverne Dalmacije samo ostruge iz Ostrovice, Maklinova brda i Ždrijaca predstavljaju izrazitiji karolinški tip, ukrašen po obodu cilindričnog dijela šiljka, pa pripadaju skupini onih ostruga poput poznatih primjeraka iz Biskupije kod Knina i Koljana kod Vrlike.⁴⁰

U ovoj skupini grobova relativno su brojni nalazi željeznih noževa, koji su uglavnom manjeg formata i, vjerojatno, služili kao oruđe u dnevnoj upotrebi.⁴¹ Noževi pronađeni u grobovima br. 165 i 258 (Tab. IX, XVII) pripadaju jednostavnim tipovima s ravnim hrptom, lagano povijenom oštricom i s izduženim trnom za naticanje u držak. Dosta su loše sačuvani, neki samo u fragmentima. Uz nožice u grobu 165 (Tab. IX) pronađeno je i nekoliko ulomaka savijenog željeznog lima, koji su vjerojatno pripadali koricama noževa.

Budući da su noževi dosta česti grobni prilozi u slavenskim nekropolama koji podjednako prate muške i ženske grobove, pa čak se nalaze i u dječjim, i to kroz cijeli srednji vijek, što ih čini atipičnim, teško ih je determinirati, osim u onim slučajevima ako se ne nađu u zatvorenim grobnim cjelinama. Kako se u našem slučaju radi o već okvirno fiksnim grobovima, to ih možemo svrstati u gore već navedeno vremensko razdoblje, tj. u 9. stoljeće.⁴²

U grobu br. 258 (Tab. XVII) skupa s karolinškim ostrugama i noževima pronađena je jedna neolitička kremena strugalica i sjekirica. Prema položaju tih nađenih priloga u grobu (uz bok pokojnika), kao i vidljivih tragova okresivanja na oštricama kremene strugalice, može se pretpostaviti da su ova dva artefakta, iskonski iz neolitičkog doba, u sekundarnoj funkciji služili kao kremen i kresivo za stvaranje vatre.

Na osnovi iznesenih podataka i analize grobnog inventara ovaj najstariji stratum starohrvatskih grobova na Begovači možemo okvirno datirati od kraja 8. do približno sredine 9. stoljeća.

Najveći broj grobova pronađen je u srednjem sloju, i to 464 groba. Premda je dubina pojedinih grobova varirala i miješala se s grobovima gornjeg sloja, pri čemu se taj stratum ne može uzeti kao apsolutno točan već samo približan, što se navelo i u prvom dijelu ovoga rada, ipak se u cjelini jasno razabire određena slojevna struktura i njihov raspored, pa ostajemo kod zaključka da se ovi grobovi razmatraju kao grupacija jedne određene vremenske epohe koja je u granicama 9. do 12. stoljeća.

U tom sloju tipološki su zastupljeni ovalni, pačetrovinasti i trapezoidni grobovi, a njihov brojčani odnos je slijedeći: 372 ovalna, 47 pačetrovinastih i 36

³⁸ J. Belošević, Ždrijac, Nin, Arheološki pregled, sv. 11, Beograd 1969, 218—219; isti, Ždrijac, Nin, Arheološki pregled, sv. 12, Beograd 1970, 155.

³⁹ J. Belošević, Nekoliko ranosrednjovjekovnih metalnih nalaza, o. c., 154—155.

⁴⁰ D. Jelovina, o. c., 124—125.

⁴¹ Poznato je da su Slaveni, kao i ostali narodi toga vremena upotrijebili noževe i kao oruđe i kao oružje. Vidi o tome: I. L. Červinka, Slované na Moravě a říše Velikomoravska, Brno 1928, 217; Lj. Karaman, Iskopine društva »Bihaća« u Mravincima i starohrvatska groblja, Rad JAZU, knj. 268, Zagreb 1940, 16; J. Korošec, Staroslavensko grobišče na Ptujem gradu, Ljubljana 1950, 104—105.

⁴² Na užem području najbrojniji su u starohrvatskim nekropolama na »Maklinovu Brdu« i »Razbojinama« u selu Kašiću, te »Materizama« kod Nina. Vidi: J. Belošević, Nekropola ranog srednjeg vijeka u Kašiću, Obavijesti HAD, 1. 3. 1967, 25; D. Jelovina, Ranosrednjovjekovna nekropola na »Razbojinama«, o. c., 41; J. Belošević, Ranosrednjovjekovna nekropola u selu Kašiću kod Zadra, Diadora, sv. 4, Zadar 1968, 237.

trapezoidnih, dok se devet grobova nije moglo tipološki fiksirati zbog djelomičnih ostataka ili potpune devastacije grobne arhitekture.⁴³

Iz navedenih brojčanih odnosa vidi se da je najbrojniji ovalni tip grobova, ali nam ta činjenica teško može nešto određenije kazati u kronološkoj klasifikaciji, jer su, kako ćemo vidjeti, i u gornjem sloju, nesumnjivo kasnijem, najbrojniji ovalni grobovi. Prema tome grobove u ovom sloju begovačke nekropole, s obzirom na karakteristike grobne arhitekture, morali bismo datirati u jedno šire vremensko razdoblje. Međutim, grobni nalazi to će nam razdoblje suziti u određeni vremenski okvir unutar kojeg ćemo i datirati ovaj sloj grobova.

Statistički podaci o arheološkim nalazima u grobovima daju nam ovu sliku: predmeti su pronađeni u 126 ovalnih grobova, u 13 pačetvorinastih i u 7 trapezoidnih, dok su u grobovima neodređene tipološke pripadnosti bila 4 groba s nalazima. Iz ovih podataka arheološki nalazi pronađeni su u 150 grobova, što znači da je u prosjeku svaki treći grob sadržavao po koji predmet, točnije 32,2%.

Zanimljivo je spomenuti da taj odnos grobnih nalaza vrijedi uglavnom za ovalne grobove (33,6%), ostalima gustoća nalaza opada (za pačetvorinaste 27,6%, a za trapezoidne 19,9%). Iz navedenih podataka proizlazi da su ovalni grobovi najbrojnije zastupani arheološkim nalazima, što bi i odgovaralo dosadašnjim tvrdnjama u arheološkoj znanosti, tj. Karamanovim konstatacijama da se u ovalnim grobovima vrlo često nalazi nakit s kojim su se pokojnici za života kitili.⁴⁴ Međutim, grobni prilozi nalaze se i u pačetvorinastim, odnosno trapezoidnim grobovima, doduše u manjoj mjeri, ali to ne znači da su ti grobovi kasniji kako su ih u tipološkoj analizi svrstavali prijašnji istraživači, jer se i u njima nalaze prilozi iste vremenske pripadnosti koji se nalaze i u ovalnim grobovima. Prema tome, kako je već naglašeno, kronološka klasifikacija ne može se određivati na osnovi tipologije grobne arhitekture, već se sigurniji zaključci za sada mogu donositi samo na temelju analize i datacije grobnog kulturnog inventara. U skladu s tim pokušajmo analizirati i datirati arheološke nalaze iz srednjeg sloja grobova na Begovači, koji najvećim dijelom pripadaju nakitu, a u mnogo manjoj mjeri su zastupani novci, noževi, predice i strelice. Nakit sačinjavaju naušnice, prsteni, dugmeta, ogrlice (đerđani) i ukrasne aplike.

NAUŠNICE

U tipološkoj klasifikaciji naušnice se mogu podijeliti na nekoliko grupa koje se, s obzirom na svoje specifičnosti, opet međusobno razlikuju po varijantama. To su: 1. obične karičice (one se mogu podijeliti i na nekoliko varijanta s obzirom na završetak krajeva), 2. karičice s nastavkom u obliku slova »S«, 3. karičice s koljencima, 4. naroskane karičice, 5. naušnice s jednom jagodom, 6. naušnice s tri jagode, 7. naušnice s četiri jagode, 8. naušnice s izduženom jagodom poput privjeska, 9. naušnice s dva prošupljena srolika ukrasa, 10. naušnice s privjescima i 11. naušnice sa zrcima od staklene paste ili pletene tanke žice.

Obične karičice. Kao i sve naušnice, tako su i obične karičice uglavnom inventar ženskih i dječjih grobova, nalazili su se sa strane glave u parovima ili

⁴³ Ovdje nismo razmatrali način gradnje grobova i njihove specifičnosti, jer se to uradilo u prvome dijelu ovog rada.

⁴⁴ *Lj. Karaman, o. c., 36.*

pojedinačno. U parovima je nađeno u 20 grobova (grob br. 26, 37, 74, 122, 243, 252, 255, 260, 269, 289, 302, 314, 324, 356, 360, 365, 385, 402, 487 i 494), a pojedinačno u 25 grobova (broj: 2, 97, 100, 116, 159, 254, 283, 323, 325, 334, 335, 344, 407, 413, 463, 470, 472, 478, 480, 482, 530, 541, 548, 551 i 554), dakle sveukupno u 45 grobova. Prema načinu zakopčavanja taj tip naušnica dijeli se u dvije varijante, obične karičice kojima se krajevi dodiruju ili su rastavljeni, ili karičice koje završavaju s jedne strane malom petljom, a s druge šiljkom ili kukicom.

Obične karičice su vrlo česte i u priličnom broju zastupane u starohrvatskim grobovima i dosta su dugo bile u upotrebi.⁴⁵ Budući da su te naušnice već i po svojoj izradi najjednostavnije i kao takve se javljaju unutar raznih kulturnih grupa slavenskih nekropola seobe naroda, avaro-slavenske kulture, karantansko-ketlaške i bjelobrdске kulture, to se u grobovima stare hrvatske države javljaju tijekom jednog šireg vremenskog razdoblja,⁴⁶ pa ih je kao izolirane nalaze teško datirati. Datacija se, naime, može suziti samo ukoliko ih prati neki određeniji i tipičniji grobni inventar, vezan za uže vremensko razdoblje.

Budući da su u nekim grobovima srednjeg sloja groblja na Begovači, uz spomenute obične karičice, nađeni i grobni prilozi karakteristični za starohrvatsko razdoblje 9—11. st., kao što su npr. karičice s tri koljenca, naušnice s jednom jagodom i dr., to ih okvirno možemo svrstati u vrijeme od 9. do 12. st. Ovo nam mogu potvrditi i groblja koja se datiraju u to doba, a u kojima su upravo ove naušnice zastupljene s priličnim brojem nalaza.⁴⁷

Karičice s nastavkom u obliku slova »S«. Ovaj tip naušnica je nađen samo u dva groba, i to dva primjerka u grobu br. 271 (Tab. XIX) i pet primjeraka u grobu br. 422 (Tab. XXX), dakle ukupno sedam primjeraka.

Naušnice ovog tipa su poznate i omiljene skoro u svih Slavena i najviše se javljaju u 10. i 11. stoljeću,⁴⁸ kod nas pak točnije od 950. do 1150. godine.⁴⁹ Najviše su zastupane u grobovima bjelobrdске kulturne grupe, zatim u ketlaškoj, a nešto su rjeđe na području stare hrvatske države, Bosne i Srbije.⁵⁰ Na osnovi takve rasprostranjenosti Lj. Karaman je bio mišljenja da ovaj tip naušnica spada među sporadične nalaze u nekropolama na području Dalmatinske Hrvatske.⁵¹ Međutim, kako je to već prije, u prethodnom broju ovog časopisa, istaknuto, poslijeratna arheološka istraživanja su dokazala da se na spomenutom području karičice s nastavkom u obliku slova »S« relativno dosta nalaze i među starohrvatskim nakitnim inventarom koji potječe iz mnogih lokaliteta, pa će ta konstatacija o rasprostranjenosti ovog tipa naušnica vje-

⁴⁵ D. Jelovina, Starohrvatske nekropole, o. c., 93.

⁴⁶ D. Jelovina, o. c., 94.

⁴⁷ D. Jelovina, *ibid.*

⁴⁸ L. Niederle, Slovenske starine, Novi Sad 1954, 188; J. Korošec, o. c., 272; isti, Staroslavenska grobišča v severni Sloveniji, Celje 1947, 69 i d.; S. Bešlagić — Dj. Basler, Grborezi — srednjovjekovna nekropola, Sarajevo 1964, 67.

⁴⁹ Z. Vinski, Prethodni izvještaj o iskapanju nekropole na Lijevoj Bari u Vukovaru, Ljetopis JAZU, knj. 60, Zagreb 1955, 248; S. Ercegović, Neobjavljeni grobni nalaz iz Bijelog Brda, SHP, III. ser., sv. 6, Zagreb 1958, 175—180; D. Jelovina, o. c., 94 i 95.

⁵⁰ Uz dosad citiranu literaturu vidi još: M. Corović-Ljubinković, Metalni nakit belobrdskog tipa, Starinar, II, Beograd 1951, 35; I. Cremošnik, Nalazi nakita u srednjovjekovnoj zbirci Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Glasnik Zemaljskog muzeja (dalje GZM), Sarajevo 1951, 262.

⁵¹ Lj. Karaman, o. c., 15 i 37; isti, Starohrvatsko groblje na Majdanu kod Solina, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku (dalje VAHD), sv. 51, Split 1930—34, 90.

rojatno pridonijeti drukčijem gledanju od dosadašnjeg,⁵² naročito što se tiče podrijetla ovih naušnica, o čemu je, uostalom, D. Jelovina pokušao u svom radu to i dokazati.⁵³

Kao potvrda da begovačke karičice s nastavkom u obliku slova »S« zaista pripadaju gore navedenom razdoblju, može nam donekle potvrditi, i to što se u istom grobu (br. 422) s karičicama našao i srebreni novčić ugarskog kralja Kolomana, kovan od 1095. do 1114. godine. S obzirom da su karičice iz groba br. 422 potpuno identične karičicama iz groba br. 171, možemo sa dosta sigurnosti datirati ova dva groba pod kraj 11. odnosno na početak 12. stoljeća.

Karičice s tri koljenca. Po dvije naušnice ovog tipa nađene su u grobovima br. 14, 284, 330 i 596, a u grobu br. 2 nađena je samo jedna takva naušnica. Ukupno je, dakle, nađeno devet primjeraka. Koljenca na karičici su načinjena od granuliranih zrnaca, ili od višestruko uvijene filigranske niti.

Ovaj tip naušnica pripada standardnom materijalu starohrvatskog nakita, a nalazimo ga gotovo u svim starohrvatskim nekropolama, posebno pak na području omeđenom rijekama Zrmanjom i Cetinom. Tu su, bar za sada, one najbrojnije, dočim izvan tog područja pojavljuju se znatno rjeđe.⁵⁴

Karičice s tri koljenca nesumnjivo pripadaju razdoblju od 9. do 12. stoljeća, što nam potvrđuju brojna zapažanja pri praćenju nalaza tih naušnica u starohrvatskim grobovima. U prvom redu takvu dataciju potvrđuje činjenica da se u grobovima nakon 11. st. uopće više ne javljaju (osim nekih varijanti trojagodnih naušnica) tipovi koji čine sastavni dio naušnica starohrvatskog kulturnog kruga.

Narorskane karičice. U grobu br. 6 nađena su dva primjerka (Tab. I), a pojedinačno su nađene u grobovima br. 56 (Tab. III) i 445 (Tab. XXI), dakle sveukupno četiri primjerka.

Ovaj tip naušnica zapravo je varijanta karičica s tri koljenca koje su u donjem dijelu karičice iskićene višestrukim nizom granuliranih zrnaca ili mrežastom filigranskom niti. Može se slobodno smatrati da neki primjerci narorskanih naušnica, po svojoj kićenosti i izradi u tehnici filigrana, granulacije ili u kombinaciji obiju tehnika, kao i po skupocjenom materijalu, spadaju među najljepše primjerke starohrvatskog nakita. Uzevši u cjelini, pripadaju standardnom inventaru starohrvatskih naušnica, koje su, kao i karičice s koljencima, najraširenije na području stare hrvatske države,⁵⁵ dok se samo sporađično nalaze u drugim krajevima.⁵⁶ I ovaj tip naušnica se datira u vrijeme od 9. do 12. stoljeća, ali se pri tome, kako neki smatraju, ne bi smjela gubiti iz vida mogućnost i duljeg trajanja. Na to upućuju pojedine varijante kojima je osnovni oblik malako modificiran u različitoj zlatarskoj izradbi, kakvi se još i danas nalaze u nekim dalmatinskim krajevima.⁵⁷ Ovakva konstatacija dopušta mogućnost dužeg kontinuiteta upotrebe ovog tipa naušnica u kasniji srednji

⁵² D. Vrsalović, Srednjovjekovno groblje na »Gredama«, o. c., 84.

⁵³ D. Jelovina, o. c., 94—96.

⁵⁴ D. Jelovina, o. c., 96 i 97.

⁵⁵ D. Jelovina, o. c., 97.

⁵⁶ D. Jelovina, Statistički tipološko-topografski pregled starohrvatskih naušnica, SHP, III. ser., sv. 8—9, Zagreb 1963, 103—118; isti, Starohrvatske nekropole, o. c., 97.

⁵⁷ S. Ercegović, Istraživanja u Gackom polju i rasprostranjenost starohrvatskih naušnica izvan Dalmatinske Hrvatske, SHP, III. ser., sv. 7, Zagreb 1959, 232; D. Jelovina, *ibid.*

vijek. No, za naše primjerke ostaje njihova okvirno utvrđena datacija od 9. do 12. stoljeća, budući da i ostali nalazi iz srednjeg sloja grobova, kako ćemo dalje vidjeti, ne prelaze to razdoblje.

Naušnice s jednom jagodom. Po dvije naušnice ovog tipa pronađeno je u 19 grobova (grob br. 154, 265, 289, 314, 319, 326, 328, 340, 384, 387, 399, 400, 403, 406, 409, 433, 476, 549 i 556), a pojedinačno samo u dva groba (grobu br. 471 i 497), dok su u grobu br. 571 pronađena četiri primjerka, što znači da je u 22 groba sveukupno pronađeno 44 primjerka, iz čega proizlazi da u brojčanom smislu naušnice s jednom jagodom predstavljaju, uz obične karičice i naušnice s tri jagode, najbrojniju skupinu nakita u grobovima srednjeg sloja na Begovači. Naušnice su se, kao i ostali tipovi, pretežno nalazile u grobovima sa strane glave odraslih ženskih pokojnika. U samo dva groba nađena su uz dječje kosture.

Po tipološkim značajkama naušnice s jednom jagodom možemo grupirati u nekoliko varijanata. Begovačke naušnice grupiramo u tri varijante, od kojih su dvije brojnije: naušnice kojima su jagode načinjene od dvije glatke bakrene ili brončane spojene polutke, bez ukrasa, i naušnice koje su ukrašene preko sredine polutki i na krajevima gdje se karika uvlači u jagodu. Taj se ukras sastoji od optočene filigranske žice ili od niza granuliranih zrnaca. Treća varijanta je zastupljena samo u četiri groba. Njihova je osobitost u tome što su jagode ovih naušnica bogatije i raznovrsnije ukrašene po čitavoj površini apliciranom vijugastom filigranskom niti, odnosno granulacijom u raznim dijametralno komponiranim geometrijskim oblicima.

Brojnost naušnica s jednom jagodom, kao i inače naušnica s jagodama tipa s jednom, dvije, tri i četiri jagode na području stare hrvatske države, po izgledu, broju i ukrasu čine jednu određenu, vremenski i prostorno, cjelinu. One predstavljaju zapravo najkarakterističniju nakitnu skupinu u okviru nalaza starohrvatskog kulturnog kruga. Najviše ih nalazimo na području Dalmatinske Hrvatske, tj. u međurječju Zrmanje i Cetine.⁵⁸ Mnogo prije o ovim naušnicama je pisao Lj. Karaman i datirao ih u vrijeme od 9. do 11. stoljeća,⁵⁹ pa je potom, nakon novih arheoloških otkrića, svoju tvrdnju korigirao, tako da je zadržao početak cvata tog nakita u 9. s težištem na 10. stoljeću i s mogućnošću upotrebe i u 11. stoljeću.⁶⁰ Takvu dataciju naušnica ovog tipa prihvatili su i drugi znanstvenici,⁶¹ i ona je na snazi još i danas, budući da ne raspoložemo ni s jednim čvršćim argumentom kojim bi se njihova datacija pomakla, odnosno prebacila u kasnije razdoblje.⁶² Pogotovo to vrijedi za naušnice tipa s jednom jagodom skromnije izradbe, kao što su upravo begovački primjerci, pa ih s pravom možemo smatrati da su nastali u samom početku 9. st. i da su u kontinuitetu izrađivane sve do konca 11. stoljeća.

⁵⁸ D. Jelovina, Statistički tipološko-topografski pregled, o. c., 103—118; isti, Starohrvatske nekropole, o. c., 97 i 98.

⁵⁹ Lj. Karaman, Iskopine društva »Bihaća«, o. c., 12—15; isti, Starohrvatsko groblje na Majdanu kod Solina, VAHD, sv. 51, Split 1930—34; D. Jelovina, o. c., 98.

⁶⁰ Lj. Karaman, Dva hronološka pitanja starohrvatske arheologije, SHP, III. ser., sv. 5, Zagreb 1956, 129.

⁶¹ S. Ćunjača, Revizija iskopina u Biskupiji kod Knina g. 1950, Ljetopis JAZU, knj. 57, Zagreb 1953, 32 i d.; isti, Novi naučni rezultati u hrvatskoj arheologiji, Zagreb 1958, 25; D. Jelovina — D. Vrsalović, Die materielle Kultur, o. c., 92 i d.; Ž. Vinški, Starohrvatske naušnice u Arheološkom muzeju u Zagrebu, SHP, III. ser., sv. 1, Zagreb 1949, 34—35; N. Miletić, Nakit i oružje IX—XII veka u nekropolama Bosne i Hercegovine, GZM, Sarajevo 1963, 170—174; D. Jelovina, *ibid.*

⁶² D. Vrsalović, o. c., 86.

Naušnice s tri jagode. Po dvije naušnice ovog tipa nađene su u 15 grobova (grobovi br. 22, 23, 38, 117, 130, 146, 189, 228, 232, 235, 236, 245, 246, 408 i 518), a po jedan primjerak u 5 grobova (grobovi br. 15, 28, 161, 259 i 449), dakle sveukupno u 20 grobova pronađeno je 35 primjeraka. Nema sumnje da su ove naušnice, pored naušnica tipa obične karičice i naušnica s jednom jagodom, najrašireniji tip naušnica na teritoriju omeđenom rijekama Zrmanjom i Cetinom, tj. na matičnom području ranofeudalne hrvatske države.

Gotovo sve begovačke trojagodne naušnice nađene su u grobovima odraslih ženskih pokojnika. Obično su se nalazile sa strane glave, izuzevši u tri groba, gdje su se našle po sredini, odnosno među ispremiješanim kostima prije ukopanih pokojnika.

Po materijalu od kojeg su izrađeni, tehnicima rada, tipološkim značajkama i drugim osobinama begovačke trojagodne naušnice u potpunosti se uklapaju u postojeći brojni nakitni inventar starohrvatskih nekropola ovoga područja.⁶³ S obzirom na postojeće razlike u izradi jagoda, gdje su u osnovi tri jagode jednake veličine, smještene na istoj udaljenosti u donjem dijelu karičice, zanimljive su pojave brojnih varijanata na koje su se neki autori podrobnije osvrnuli,⁶⁴ pa ćemo ovdje iznijeti samo najosnovnije značajke te vrsti naušnica.

Njihov osnovni tip uglavnom je svugdje isti — karičica s tri šuplje ili glatke jagode jednake veličine, ukrašene filigranom i granulacijom koji varira od jednostavnih do vrlo kićenih. Pretežno su rađene tehnikom »àjour«, odnosno »na proboj«, ili su pak izrađene tehnikom lijevanja, pri čemu se imitira filigran ili granulacija. Raznovrsnost tehničke izradbe je omogućila da se ukomponiraju brojni ukrasni motivi iz kojih su se opet razvile brojne varijante tog tipa naušnica.

Osim što je ovaj tip naušnica najrašireniji u Dalmatinskoj Hrvatskoj, one se odlikuju i po bogatstvu oblika i varijanata, a to zahvaljujući upravo tome što su na ovom području postojale zlatarske radionice, od kojih je za sada utvrđena jedna u Biskupiji kod Knina.^{64a} Izvan područja stare hrvatske države slične naušnice nalazimo u sjevernim dijelovima Hrvatske,⁶⁵ posebno pak na području zapadnog i jugozapadnog dijela Bosne, kao npr. iz Grboreza kraj Livna, o kojima je također podrobno pisano.⁶⁶ Sličnih naušnica u raznovrsnim varijantama i tehničkoj izradbi nađeno je i u raznim drugim slavenskim zemljama, npr. u Češkoj, Poljskoj i Rusiji. Naušnice iz ovih zemalja su samo u osnovi slične s naušnicama s područja Dalmatinske Hrvatske.⁶⁷ U Poljskoj su poznate naušnice tzv. »kijevskog« tipa koje se datiraju u završetak 10. i početak

⁶³ *D. Jelovina*, Statistički tipološko-topografski pregled, o. c., 103—118; *isti*, Starohrvatske nekropole, o. c., 99—102; *D. Jelovina — D. Vrsalović*, o. c., 92 i d.

⁶⁴ *Lj. Karaman*, Iskopine društva »Bihaća«, o. c., 33; *isti*, Starohrvatsko groblje na »Majdanu«, o. c., 26—29; *Z. Vinski*, o. c., 33—35; *D. Jelovina*, Starohrvatske nekropole, o. c., 100—102.

^{64a} *S. Gunjača*, Postojanje jednog centra za izrađivanje starohrvatskog nakita, VAHD, sv. LVI—LIX, Split 1954—57, 231 i d.

⁶⁵ *D. Jelovina*, Statistički tipološko-topografski pregled, o. c., 118, karta IV.

⁶⁶ *S. Ercegović*, o. c., 243—254; *N. Miletić*, o. c., 169—175; *Š. Bešlagić — Dj. Basler*, o. c., 69—76; *D. Jelovina*, Starohrvatske nekropole, o. c., 100.

⁶⁷ *R. Turek*, České hradištní nalazy datované mincemi, *Slavia antiqua*, tom I, Poznaň 1948, 490 i d., sl. 1; 502 i d., sl. 5, 8; *K. Jaždažewski*, Jezdecké hroby v Lutomiarsku u Lodže, *Archeologické rozhledy*, III, br. 4, Prag 1951, 331 i d., sl. 229; *N. Kondakov*, Ruskie kladi, Petrograd 1896, 124 i d., tab. III; *A. C. Guščin*, Pamjatniki hudoženstvenogo remesla drevnei Rusii, X—XIII st., Lenjingrad 1936, tab. XXIII, sl. 4—10, 14—15, tab. XXIX, sl. 8—9; *D. Jelovina*, *ibid.*

11. stoljeća.⁶⁸ Najbrojnije trojagodne naušnice zastupljene su na nalazištima u okolici Kijeva u Ukrajini, pa su se po tome i prozvale naušnice »kijevskog« tipa. U Ugarskoj su nađene naušnice tzv. »tokajskog« tipa, a takav tip se nalazi i u srednjovjekovnim grobovima u Bugarskoj, Srbiji i Makedoniji. Osnovna razlika ovih naušnica od starohrvatskih je u tome što su im jagode nejednake, tako da se na bočnim stranama karike nalaze dvije manje, a u sredini veća jagoda.⁶⁹ Ukratko, samo smo nabacili geografsku rasprostranjenost trojagodnih naušnica, kako bi se uočila njihova množina na vrlo velikom prostoru s kojima su vezani i mnogi specifični problemi, naročito što se tiče datacije tog tipa naušnica.

Bez obzira na različita gledanja i rasprave koje se vode oko datiranja naušnica s tri jagode, ipak ćemo begovačke naušnice pokušati bar okvirno determinirati, uzimajući u obzir i mišljenja drugih znanstvenika, kada je u pitanju datacija ove vrsti nakita.

Naušnice s tri jednake jagode, zajedno s ostalim naušnicama s jednom, dvije i četiri jagode, koje čine jednu zatvorenu grupu naušnica sa šupljim jagodama, Lj. Karaman je datirao u vrijeme 9. i 10. st. i da su trajale i u 11. stoljeću.⁷⁰ S. Gunjača je na osnovi pronađenog para luksuzno rađenih trojagodnih naušnica s novcem Ludovika Anžuvinskog (1342—1382) pokušao opovrći Karamanovu dataciju naušnica, smatrajući da dosadašnju dataciju trojagodnih naušnica valja korigirati (o čemu je već prije na drugom mjestu dat osvrt),^{70a} tj. da se ovaj tip naušnica, kao i njima bližih varijanata, nisu izrađivale mnogo prije 14. stoljeća.⁷¹ Međutim, mora se spomenuti da je Karaman već prije ukazao na mogućnost njihova duljeg vremenskog postojanja, upozoravajući na velike trojagodne naušnice iz Slakovaca i na naušnice sa ženskog lika na konzoli sv. Dujma u Splitu iz 14. stoljeća.⁷² I Z. Vinski podržava Karamanovu dataciju smatrajući da se naušnice s tri jagode ne smiju odvajati od ostalog starohrvatskog nakita iz vremena od 9. do 11. stoljeća, iako su one trajale i kasnije u 13, pa čak i u 14. stoljeću.⁷³ Ovakvu postavku mogu potvrditi i drugi nalazi, kao npr. oni iz Biskupije kod Knina, gdje su nađene u grobu skupa s mletačkim novcem kovanim 1178. i 1289—1311. god., zatim naušnice iz Trilja, datirane od 10. do 12. stoljeća.⁷⁴ Naušnice s tri jagode, iako ne posve identične, poznate su i u Srbiji, nađene u starosrpskoj nekropoli u Dabrači, a koje su M. i D. Garašanin datirali u 13—14. stoljeće,⁷⁵ zatim one iz Mogorjela, Mihaljevića, Brestovika, Bošnjaka, Novi Banovaca i Gornjeg Ličkog Lešća, koje se

⁶⁸ D. Jelovina, *ibid.*

⁶⁹ D. Jelovina, *ibid.*

⁷⁰ Lj. Karaman, Starohrvatsko groblje na »Majdanu«, o. c., 78; *isti*, Dva hronološka pitanja, o. c., 129.

^{70a} D. Jelovina, *ibid.*

⁷¹ S. Gunjača, Starohrvatska crkva i kasnosrednjovjekovno groblje u Brnazima kod Sinja, SHP, III. ser., sv. 4, Zagreb 1955, 126 i 132; *isti*, Novi naučni rezultati, o. c., 25.

⁷² Lj. Karaman, Iskopine društva »Bihać«, o. c., 36.

⁷³ Z. Vinski, Starohrvatske naušnice, o. c., 34—35.

⁷⁴ L. Marun, Popis naušnica u Prvom muzeju hrvatskih starina u Kninu, SHP, god. VII, sv. 1, str. 46 i 47, br. 286 i 289; S. Gunjača, Još jedan nalaz starohrvatskog nakita u Trilju, Historijski zbornik, I, Zagreb 1948, 211; D. Jelovina, Kasnosrednjovjekovna nekropola »Greblice«, o. c., 255—266; *isti*, Starohrvatske nekropole, o. c., 99—101.

⁷⁵ M. i D. Garašanin, Srednjovjekovno srpsko groblje u Dabrači, Starinar, V—VI, Beograd 1956, 203.

također datiraju u vrijeme iza 11. stoljeća,⁷⁶ te naušnice iz Grboreza koje Š. Bešlagić i Đ. Basler datiraju od 10. do 15. stoljeća.⁷⁷ Trajanje trojagodnih naušnica bilo je veoma dugo, tako reći sve do novijeg vremena, ali, dakako, u nešto drukčijim varijantama. Ova konstatacija jasno potvrđuje koliko je ova vrst nakita bila omiljena na ovom području.⁷⁸

Pri dataciji trojagodnih naušnica valja uzeti u obzir, uz raznolikost njihova ukrasa, i pojedine varijante tog nakita. Nesumnjivo su mlađeg datuma kićeniji primjerci, pogotovo oni koji među jagodama imaju privjesak u obliku okrenute piramide.⁷⁹

Prema svemu što smo dosada iznijeli moramo ostati pri tome da vrijeme upotrebe naušnica s tri jagode na području Dalmatinske Hrvatske ne smijemo odvojiti od ostalog starohrvatskog nakita, jer to predstavlja zaista jednu cjelinu, koju prvenstveno karakterizira neobično velik broj nalaza, zatim oblici, način izradbe i materijal od kojeg su načinjene. Sasvim je sigurno da su proizvedene u domaćim zlatarskim radionicama od ruku domaćih majstora koji su, prema bizantskim prototipima, razvijali, kreirali i izrađivali pojedine varijante po svom ukusu, i to od samog početka formiranja ranofeudalne hrvatske države. Naravno, ta se tradicija nastavlja i u kasnijem razdoblju, pa nije čudno što se pojedine varijante trojagodnih naušnica, kako smo vidjeli, pojavljuju i kasnije u 13. i 14. st., što naravno ne smije negirati postojanje ostalih varijanti u ranijem periodu od 9. do 12. stoljeća.

Iz svega što smo dosad iznijeli begovačke primjerke trojagodnih naušnica, bez sumnje, treba svrstati u starije razdoblje, jer se ni na jednom primjerku ne javljaju one osobine koje su karakteristične za kasnije razdoblje, pa ih možemo datirati u vrijeme od 9. do 13. stoljeća, što bi odgovaralo i općim osobitostima nalaza ovog grobnog stratuma.

Naušnice s četiri jagode. Po dvije naušnice ovog tipa pronađene su u dva groba (grob br. 257 i 484, Tab. XV i Tab. XXXIII), dakle sveukupno četiri primjerka. Izrađene su od srebra s pozlatom, skromno su ukrašene tehnikom granulacije.

Prema nekim mišljenjima ovaj tip naušnica se razvio od bizantske grozdolike naušnice.⁸⁰ Međutim, s obzirom da su se pojedine varijante naušnica ovog tipa u izradbi i ukrasu toliko udaljile od svojih prototipova, s pravom se mogu smatrati najspecifičnijim primjercima starohrvatskih naušnica.⁸¹

Najveći broj naušnica s četiri jagode pronađeno je na području stare hrvatske države, i to: u Biskupiji kod Knina, na položaju Crkvina, Bribiru, Đevrskama, Koljanima, Kurjacima, Majdanu, Mravincima, Obrovcu, Prvić-Luci, Selcima na Braču, Ninu, Solinu, Vrani (Vrbica), Vrpolju kod Šibenika, na položaju Kosa, itd.⁸² Nalazimo ih i izvan tog područja: u Lici (Lešće—Otočac), u

⁷⁶ I. Čremošnik, Nalazi nakita u srednjovjekovnoj zbirci Zemaljskog muzeja u Sarajevu, GZM, n. s. VI, Sarajevo 1951, 243 i d.; N. Miletić, Nekropola u selu Mihaljevićima kod Rajlovca, GZM, n. s. XI, Sarajevo 1956, 9—39; K. Vinski-Gasparini, Ranosrednjovjekovni slavenski zlatni nakit u Arheološkom muzeju u Zagrebu, SHP, III, ser., sv. 2, Zagreb 1952, 22 i d.; S. Ercegović, Istraživanja srednjovjekovne nekropole u Bošnjacima, Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, III, ser., sv. 2, Zagreb 1961, 225—236; itd.

⁷⁷ Š. Bešlagić — Dj. Basler, o. c., 69—76.

⁷⁸ S. Ercegović, o. c., 230.

⁷⁹ D. Jelovina, o. c., 100 i d.

⁸⁰ Lj. Karaman, Starohrvatsko groblje na »Majdanu«, o. c., 23.

⁸¹ Z. Vinski, Starohrvatske naušnice, o. c., 32.

⁸² D. Jelovina, Statistički tipološko-topografski pregled, o. c., 103—117, karta IV; isti, Starohrvatske nekropole, o. c., 103.

Gornjoj Hrvatskoj (Sisak i Sisak—Kupa), u Sloveniji (Ptuj), i Bosni (Mogorjelo, Mihaljevići i Višići).⁸³ Sličnih naušnica nalazimo i u srednjoj i istočnoj Evropi, i to uglavnom iz ostava a manje iz grobova, za koje L. Niederle smatra da imitiraju orijentalne uzore.⁸⁴

Budući da naušnice s četiri jagode ulaze općenito u grupu naušnica sa šupljim okruglim ili bikoničnim jagodama koje su ili glatke bez ukrasa, ili su ukrašene tehnikom filigrana i granulacije, to ih kao i prethodne svrstavamo u materijal starohrvatskih naušnica koje se datiraju od 9. do 12. stoljeća. Naravno da se pri tome kod pojedinih nalaza ne isključuje mogućnost pomicanja vremenske determinante i u nešto mlađe razdoblje.

Naušnice s izduženom jagodom. Nađene su samo dvije takve naušnice, i to u grobu br. 372 (Tab. XXV). Izrađene su od srebra. Jagoda ima oblik pšenična zrna, koje je površina ukrašena filigranskom niti. Dva mala koljenca sa strane jagode na karičici načinjena su od dvostruko uvijene filigranske žice.

Identičan primjerak takve naušnice, s izduženom jagodom poput privjeska, nađen je u srednjovjekovnom groblju na »Gredama« u selu Kašiću kod Zadra.⁸⁵ Inače izravnih analogija ovakvim naušnicama na području Dalmatinske Hrvatske nema, osim nekoliko primjeraka koji potječu iz Biskupije kod Knina,⁸⁶ Bilica kod Šibenika i Gajina kod Kaštel-Sućurca,⁸⁷ te Plavna kod Knina i Klisa kod Splita.⁸⁸ Izvan područja Dalmatinske Hrvatske nađene su u Mogorjelu kod Čapljine,⁸⁹ te u Žminju u Istri,⁹⁰ itd.

Bez obzira što ovakve naušnice predstavljaju jednu izrazito posebnu varijantu jednojagodnog tipa naušnica, pa čak možda i poseban tip, možemo ih bez sumnje datirati u isto vrijeme kao i ostale starohrvatske naušnice od 9—12. st. Ovakvu dataciju zasnivamo prvenstveno na tome što su na lokalitetima u Gajinama kod Sućurca i na Bukorovića podvornicu u Biskupiji kod Knina takve naušnice pronađene skupa s ostalim standardnim starohrvatskim naušnicama iz tog vremena.

Naušnice s dva srcolika ukrasa. Po dvije naušnice ovog tipa nađene su u grobovima br. 241 (Tab. XIII) i 549 (Tab. XXXVII). Izrađene su od srebra. Srcoliki ukrasi načinjeni od naroskane srebrenе žice nalaze se na donjem dijelu karičica između dva koljenca.

Ovaj tip naušnica predstavlja novost među nakitnim materijalom na području Dalmatinske Hrvatske. Do sada su nađene samo na »Gredama« u Kašiću kod Zadra.⁹¹ Ukupno do sada brojimo svega šest primjeraka takvih naušnica,

⁸³ Z. Vinski, o. c., 25; A. Horvat, O Sisku u starohrvatsko doba, SHP, III. ser., sv. 3, Zagreb 1954, 101, sl. 6 i 8; J. Korošec, Staroslavensko grobišće, o. c., 75—76, 207—208, sl. 15 i 110; I. Čremošnik, o. c., 245, tab. II, 2; N. Miletić, o. c., 28 i 29, tab. II, 16, tab. X; ista, Nakit i oružje IX—XII veka, o. c., 174, sl. 16.

⁸⁴ L. Niederle, Rukovět slovanské archeologie, Praha 1931, sl. 43, 47 i 48; isti, Prispěvky k vyv. byz., Šper 1930, 135, sl. 67; Z. Vinski, o. c., 86, tab. I, sl. 4.

⁸⁵ D. Vrsalović, Srednjovjekovno groblje na »Gredama«, o. c., 86, tab. I, sl. 4.

⁸⁶ L. Marun, Popis naušnica (ukosnica, minduša) »Prvog muzeja hrvatskih spomenika« u Kninu, SHP, sv. VI, br. 1—2, Knin 1901, 32, br. 210 i 211; S. Gunjača, Rad Muzeja hrvatskih starina u godini 1951, SHP, III. ser., sv. 3, Zagreb 1954, 188, sl. 8.

⁸⁷ Lj. Karaman, Iskopine društva »Bihać«, o. c., 23 i 31.

⁸⁸ D. Vrsalović, *ibid.*

⁸⁹ I. Čremošnik, Nakiti nakita u srednjovjekovnoj zbirci, o. c., 244 i 245, tab. I, br. 11; N. Miletić, o. c., 170, sl. 12.

⁹⁰ B. Bačić, Starohrvatsko groblje u Žminju, Jadranski zbornik, III, Rijeka—Pula 1958, 324, tab. III.

⁹¹ D. Vrsalović, o. c., 88, tab. IV, sl. 125.

a sve su nađene u sjevernom dalmatinskom području u zaleđu Zadra. Slični primjerci, koliko nam je poznato, do sada su nađeni u Buzetu⁹² i Žminju u Istri.⁹³

U pogledu datacije ovih naušnica važni su nam buzetski primjerci, jer je u zatvorenoj grobnoj cjelini, kod desne ruke pokojnika, nađen srebreni novčić cara Lotara I (840—855), što prema B. Marušiću dopušta datiranje groba u to vrijeme, tj. u drugu polovicu 9. stoljeća.⁹⁴ Inače ih Marušić smatra »bizantskim« tipom koje su rađene po tradicijama barbarizirane kasne antike.⁹⁵

Begovačke naušnice s dva prošupljena scrolika ukrasa nisu bili usamljeni nalazi. U grobu br. 549, uz spomenute naušnice, pronađene su i naušnice s jednom jagodom jednostavne izradbe, zatim tri obična i jedan bogato ukrašeni prsten, željezni nož i stakleni poklopac neke posudice, koji vjerojatno pripada kasnoantičkoj provenijenciji. Ovi nalazi mogli bi nam pomoći pri vremenskom determiniranju naušnica s dva prošupljena scrolika ukrasa. Naime, sva je prilika da taj cjelokupan nalaz pripada ranijem periodu, tj. najvjerojatnije do konca 9. stoljeća, što bi odgovaralo i dataciji buzetskog nalaza s novcem cara Lotara I. Međutim, u grobu br. 241 pronađen je, uz spomenute naušnice, i srebreni novčić — denar (piccolo) republike Treviso (1312—1318), koji bi navedenu dataciju trebao pomaknuti za čitavih 450 godina kasnije. Da ta datacija ne odgovara spomenutim naušnicama, navest ćemo dva bitna razloga. Prvi je što se novac našao u donjem dijelu groba, kod nogu pokojnika u rahloj zemlji (nanosu), i drugo, što su grobne pokrivne ploče bile prilično rastresene, a pri nogama djelomično i manjkave. Zbog tih razloga skloniji smo pretpostavci da je novčić naknadno dospio u grob, najvjerojatnije možda u toku samog iskopavanja. Za sada, ne želeći kombinirati s pretpostavkama, radije ovaj slučaj ostavljamo po strani, dok nam eventualno buduća istraživanja ne iznesu nove nalaze koji bi nam možda mogli sigurnije osvijetliti dataciju ovog tipa naušnica na području Dalmatinske Hrvatske.

Naušnice s privjescima. Naušnica ovog tipa nađena je u grobu br. 356 (Tab. XXIV). Načinjena je od brončane žice. Donji dio karičice je presavijen u četiri petlje s kojih vise privjesci od tordirane tanje žice poput resa, a završavaju s malim ušicama.

Takvih je naušnica već nađeno na području Dalmatinske Hrvatske, i to u Biskupiji kod Knina, Djevrskama na Ležajića Glavici, Plavnu kod Knina, na lokalitetu Sv. Lovro u polju kod Šibenika, Glavičine u Mravincima kod Splita i u Danilu kod Šibenika.⁹⁶ O naušnicama ovog tipa pisao je Lj. Karaman, naglasivši da su značajnije za istočno-alpsko područje Karantanije (Bohinj u Kranjskoj i Hohenberg u Štajerskoj), koje su u to doba naseljavali Slaveni, te su njihovi nalazi na primjeru odraz bližeg dodira hrvatskih knezova s Franačkom državom.⁹⁷ Isto tako i D. Jelovina se osvrnuo na naušnice ovog tipa, za koje smatra da su sasvim sigurno importirane iz Karantanije na područje

⁹² B. Marušić, Staroslovanske in neke zgodnosrednjoveške najdbe v Istri, Arheološki vestnik, VI/1, Ljubljana 1955, 100, tab. I, sl. 2; isti, Langobardski i staroslavenski grobovi na Brešču i kod Malih Vrata ispod Buzeta u Istri, Arheološki radovi i rasprave, II, Zagreb 1962, 462.

⁹³ B. Bačić, o. c., 324 i 325.

⁹⁴ B. Marušić smatra dataciju ovih naušnica još i ranijom, budući da su ovako dragocjeni primjerci ulazili u sastav obiteljskog nakita. Vidi: B. Marušić, o. c., 463.

⁹⁵ B. Marušić, Istra u ranom srednjem vijeku, Pula 1960, 24—25.

⁹⁶ D. Jelovina, Starohrvatske nekropole, o. c., 104.

⁹⁷ Lj. Karaman, o. c., 34.

Dalmatinske Hrvatske i da su istovremene s naušnicama koje karakteriziraju starohrvatsku kulturnu grupu.⁹⁸ Prema tome i begovački primjerak možemo smatrati kao import i datirati ga u 9, odnosno u 10. stoljeće.⁹⁹

Naušnice sa staklenim ili od žice pletenim zrcima. Po dvije naušnice nađene su u grobu br. 202 (Tab. X), 226 (Tab. XI), 231 (Tab. XII) i 256 (Tab. XV), ukupno osam primjeraka. Karičice su im od bakra. Razlika među njima je u tome što neke imaju po tri jagodice načinjene od tanke spletene i uvijene žice, ili im je umetnuto po jedno stakleno zrno tamnosmeđe ili žućkaste boje. Jagode su međusobno povezane tankom žičanom mrežicom, a kod onih sa staklenim zrnom žičana mrežica se nalazi sa strane zrna.

Moramo naglasiti da je ovdje riječ o posebnom obliku naušnica koje su veoma rijetke na ovom području. Po vrsti, tehnici izradbe i ukrasu najbliže su im naušnice iz Biskupije kod Knina,¹⁰⁰ i Mastirina u Kašiću kod Zadra.^{100a} Možda bi ovaj tip naušnica mogli približiti naušnicama tipa tri jagode ukrašene filigranom iz Tebe u Grčkoj,¹⁰¹ ili onima iz Rudelsdorfa u Šleskoj,¹⁰² ili pak naušnicama iz nekropole kod Kloštra, koje Lj. Karaman svrstava u primjerke pogrešne tehnike u zlatariji kasnije dobi.¹⁰³ Zbog tipoloških razlika ovog tipa naušnica s naušnicama starohrvatske kulturne grupe, D. Jelovina smatra da naušnice ovog tipa, kao i naušnice prethodnog tipa, pripadaju karantansko-ketlaškoj kulturnoj skupini, koja se prostirala na istočnom alpskom području i da je nastala u 8. i trajala do 10. stoljeća, te su kao import dospjele na područje Dalmatinske Hrvatske.¹⁰⁴ Inače naušnice sa staklenim zrnima na karičicama nalazimo i u Niederlovim tabelarnim prikazima slavenskog nakita.¹⁰⁵

PRSTENI

Prsteni su također bili vrlo omiljen srednjovjekovni slavenski nakit, a u starohrvatskim grobljima uz naušnice predstavljali su glavnu karakteristiku nakitnih predmeta. Nosili su ih muškarci, žene i djeca. U većini slučajeva pokojnik je imao samo jedan prsten na ruci, ili po jedan na svakoj, ali se je ponekad našlo i po nekoliko komada na lijevoj ili desnoj ruci.

Do sada je pronađeno vrlo mnogo raznovrsnih tipova prstenja. Prema načinu izradbe, oblicima i ukrasu, smatraju se čisto slavenskim proizvodima. Niederle ih je pokušao grubo klasificirati podijelivši ih u tri osnovne grupe: na masivne, pletene i kovane od limene vrpce.¹⁰⁶ Te je opet svrstao u pojedine podgrupe odnosno varijante, već prema obliku i njihovom ukrasu.¹⁰⁷ Razrađujući i upotpunjavajući staru Niederleovu podjelu, J. Korošec je na osnovi slaven-

⁹⁸ D. Jelovina, *ibid.*

⁹⁹ P. Korošec, *Delitev slovanskih kultur zgodnjega srednjega veka v Jugoslaviji*, Arheološki vestnik, II/2, Ljubljana 1951, 149—151; D. Jelovina, *ibid.*

¹⁰⁰ L. Marun, *Popis naušnica, o. c.*, 133, sl. 5, br. 104, 105 i 106.

^{100a} D. Jelovina, *Starohrvatske nekropole, o. c.*, 104.

¹⁰¹ Z. Vinski, *Starohrvatske naušnice, o. c.*, 35, tab. IX, br. 2565.

¹⁰² L. Niederle, *o. c.*, 129, sl. 47.

¹⁰³ J. Brunšmid, *Hrvatske sredovječne starine*, *Vjesnik hrvatskog arheološkog društva*, n. s., sv. VII, Zagreb 1903, 81 i 82; Lj. Karaman, *Iz kolijevke hrvatske prošlosti*, Zagreb 1930, sl. 143, br. 8.

¹⁰⁴ D. Jelovina, *o. c.*, 103 i 104.

¹⁰⁵ L. Niederle, *o. c.*, 189, sl. 86; 192, sl. 87; J. Korošec, *Uvod v materialno kulturo Slovanov zgodnjega srednjega veka*, Ljubljana 1952, 271, sl. 133, br. 2.

¹⁰⁶ L. Niederle, *o. c.*, 214; *isti*, *Slovenske starine, o. c.*, 212 i 213.

¹⁰⁷ L. Niederle, *o. c.*, 99 i 100; J. Korošec, *o. c.*, 317, sl. 160.

skog materijala podijelio prstene na 14 vrsta,¹⁰⁸ dok je D. Jelovina prstenje, pronađeno na području Dalmatinske Hrvatske, svrstao u četiri osnovne grupe, koje se opet dijele u posebne varijante.¹⁰⁹ Međutim, što se tiče podrijetla pojedinih tipova, teško je donijeti decidirani sud. Doduše neki oblici potječu iz kasnoantičkih uzora, drugi opet iz bizantskih, dok neke možemo uvrstiti u proizvod seobe naroda. Neki su primjerci, bar što se tiče brojčane zastupljenosti, karakteristični npr. za bjelobrdsku ili karantansko-ketlašku kulturnu grupu, a izvjesni su primjerci po svojim oblicima, ukrasu i izradbi, a naročito po brojnosti nalaza karakteristični i za starohrvatski kulturni krug.

S obzirom da se u stručnoj i znanstvenoj literaturi još nije pojavio rad koji bi podrobnije obradio prstenje pronađeno na tlu stare hrvatske države, to smo, s obzirom da su zastupljeni gotovo svi tipovi koji se javljaju na ovom području, i begovačke nalaze pokušali podijeliti u četiri osnovne skupine: žljebasti kovani prsteni (kanelirani), obični kovani bez ukrasa, lijevani masivni i prsteni s ukrasom.

Žljebasti kovani prsteni (kanelirani). Ovakvi prsteni su nađeni u 25 grobova (broj: 4, 34, 46, 50, 53, 59, 61, 64, 73, 97, 108, 113, 114, 118, 125, 207, 249, 252, 437, 444, 523, 567, 588, 589 i 603), ukupno 41 komad. Prema spolu pokojnika nađeni su kod 9 muških i 10 ženskih kostura odraslih osoba, a jedan je nađen u dječjem grobu. U pet grobova prsteni nisu nađeni *in situ* već među ispremiješanim kostima prije ukopanih pokojnika. Kod muških kostura prsteni su uglavnom nađeni na desnoj, a kod ženskih na lijevoj ruci, i to po jedan prsten. Međutim, u pojedinim grobovima nađeno ih je i više. Tako npr. u muškom grobu (br. 64) prsteni su nađeni na obim rukama; u jednom grobu, sa ženskim kosturom (br. 34), na prstima lijeve ruke nađeno je sedam prstenova, a u drugom, također sa ženskim kosturom (br. 113), na prstima desne ruke nađeno je pet komada.

Žljebasti prsteni su rađeni pretežno od bakra i bronce.¹¹⁰ Bakreni su uglavnom načinjeni od tankog lima, a ukrasni motiv paralelnih žljebova je izrađen tehnikom graviranja ili otiskivanja. Brončani su nešto masivniji i izrađeni su lijevanjem. S unutarnje strane uvijek su ravni, a duž vanjske površine nalaze se paralelno urezani ili izliveni žljebići (kanelure). Kod manjih primjeraka urezani žljebići idu sredinom vanjske površine, tako da su samo obrubi naglašeni.

Ovaj tip prstenja zastupljen je u mnogim starohrvatskim grobljima, gotovo da i nema nekropole koja se dosada istraživala a da se u njenim grobovima nije pronašlo bar po nekoliko prstenja ovog tipa. Upravo zbog toga ih s pravom možemo pripisati proizvodu domaćih radionica nakita na tlu ranofeudalne hrvatske države,¹¹¹ koji su veoma dugo bili u upotrebi i nakon 12. stoljeća.

Obični kovani prsteni. Nađeni su u 27 grobova (broj: 4, 55, 74, 154, 241, 255, 265, 269, 302, 310, 314, 319, 326, 333, 334, 340, 377, 422, 433, 437, 463, 470, 484, 487, 548, 549 i 551), ukupno 32 komada. Osim u grobu s muškim kosturom (br. 310) svi prsteni su nađeni u grobovima s kosturima odraslih ženskih osoba. U četiri groba nađeni su među ispremiješanim kostima nekadašnjeg ukopa. Za razliku od prije spominjanih prstenova ovi su uglavnom pronađeni na desnoj ruci (odnos 16:6), a u dva groba bili su na obim rukama (br. 422 i 549).

¹⁰⁸ J. Korošec, Staroslavenska grobišća, o. c., 93—97.

¹⁰⁹ D. Jelovina, o. c., 106—109.

¹¹⁰ Od brojnih nalaza ovog tipa prstenja na ovom području još ni jedan nije pronađen koji je izrađen od srebra, pozlaćenog srebra ili zlata.

¹¹¹ Žljebasti (kanelirani) prsteni nađeni su gotovo na svim istraživanim starohrvatskim nekropolama ovog područja.

Ovaj tip prstenja većim je dijelom izrađen od bakra (22 komada), zatim od bronce (5 komada) i srebra (9 komada). Inače su obična i jednostavna tipa jednostavnog koluta. Unutarnja strana uvijek im je ravna, a vanjska ponekad ravna, ali mnogo češće poluobla, ili pak po sredini imaju izbočeno rebro (trokutasti presjek), dok su rijetki kvadratična, pa čak i deltoidna presjeka. Krajevi im dvojako završavaju: ili su zašiljeni i u prelasku jedan preko drugoga zalemljeni, ili su tupi i spojeni malom zakovicom. Samo izuzetno su im krajevi priljubljeni.

Ovakvi prsteni su obično rađeni tehnikom kovanja, dok je većina ostalih lijevana u kalupe bez ikakva vidljivog spoja. Poneki su načinjeni i od žice različita presjeka, te su mehaničkim putem savijanja i kovanja dobili svoj odgovarajući oblik.

Navedeni prsteni su jednostavni i bez ikakva ukrasa, pa se uvrštavaju u standardni nakitni materijal, koji se javlja gotovo u svim srednjovjekovnim grobljima različitih kulturnih grupacija, zbog čega ih je ponekad vrlo teško i datirati, pogotovo kao usamljene nalaze. Međutim, u Begovači su se pojedini primjerci nalazili skupa s drugim predmetima, kao npr. s naušnicama tipa jedne jagode, naušnicama s dva prošupljena srcolika ukrasa i sa »S« karičicama, pa nam to omogućava da takve prstene vremenski možemo determinirati od 9. do 12. stoljeća.

Lijevani prsteni. Ovakvo prstenje nađeno je u osam grobova (broj: 257, 325, 372, 385, 408, 409 i 478). Pretežno su se nalazili na desnoj ruci odraslih ženskih kostura (samo dva na lijevoj). Izrađeni su ili od bronce ili od loše legure srebra i kositra, tehnikom lijevanja u kalupe. Po obliku su masivni, u presjeku obično s unutarnje strane ravni a s vanjske poluobli.

Lijevani masivni prsteni su stari i standardni oblik, koji potječu još iz antike. To su, naime, jednostavni obruči »D« presjeka, bez ikakvih ukrasa, karakteristični za slavenske kulture 9. do 11. stoljeća.¹¹² Takvu dataciju ovog tipa prstenja, s izvjesnim manjim pomicanjem na gore ili na dolje, mogu nam osnažiti i popratni grobni nalazi, kao npr. naušnice s jednom, tri i četiri jagode.

Prsteni s ukrasima. Prstenja ovog tipa nađeno je u 12 grobova (broj: 54, 114, 125, 226, 228, 384 (dva komada), 400, 437, 506, 523, 549 i 586). Osim u grobovima 114 i 437, gdje su nađeni na lijevoj ruci, svi ostali su nađeni na desnoj ruci odraslih ženskih kostura. U dva groba (br. 54 i 586) nađena su među ispremiješanim kostima prije ukopanih pokojnika, a u grobu br. 226 nađen je na desnoj ruci dječjeg kostura.

Svi navedeni prsteni su izrađeni od bakra, bronce, srebra i srebra s pozlatom, u različitim tehnikama i s raznim ukrasima. Oblici su im toliko raznoliki da skoro svaki prsten predstavlja u tipološkoj klasifikaciji drugu vrstu, pa ih je teško grupirati u pojedine varijante, a još teže točnije vremenski determinirati. No bez obzira na to, mi ćemo ih ovdje pokušati razvrstati u pet varijanti.

U prvu varijantu svrstavamo prstenje načinjeno od tankog lima s raširenim krajevima. Proširenja na prednjem dijelu često puta zamjenjuju glavu prstena, ili je ta pločica bila podloga na kojoj je bila zalemljena ćelija u kojoj je bilo umetnuto stakleno zrno. Takva varijanta ukrasnih prstenja je dosta česta

¹¹² K. Vinski-Gasparini — S. Ercegović, Ranosrednjovjekovno groblje u Brodskom Drenovcu, Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, III. ser., sv. 1, Zagreb 1958, 140; D. Vrsalović, Srednjovjekovno groblje na »Gredama«, o. c., 89 i 90.

i na drugim nekropolama. U Begovači su pronađeni u grobovima broj 226, 384 i 586. Ne samo da je ovakvo prstenje brojno na području Dalmacije, već je ono veoma često zastupano u nalazima mnogih slavenskih groblja različitih kulturnih grupa. Po klasifikaciji J. Korošca, koji je prstene podijelio na 14 vrsta, begovačke bismo primjerke svrstali u devetu vrstu,¹¹³ a oni su najčešće zastupani među nakitnim materijalom bjelobrdske kulture¹¹⁴ (Bijelo Brdo, Kloštar, Svinjarevci) i ponešto u ketlaškoj¹¹⁵ (u Köttlachu). Međutim, nalazimo ih podosta u materijalu starohrvatskih grobova na području Dalmatinske Hrvatske (Biskupija kod Knina, Cetina kod Vrlike, Bribiru kod Skradina, itd.).

Budući da su dva begovačka prstena nađena skupa s naušnicama tipa s jednom jagodom (grob br. 384), to nam dopušta mogućnost da ovu varijantu prstenja uvrstimo u razdoblje masovne pojave standardnog starohrvatskog nakitnog materijala u međurječju Zrmanje i Cetine.

U drugu varijantu svrstavamo prstenje kojima su obruči načinjeni od tankog lima, a na prednjem dijelu imaju zalemljene poligonalne kasete sa staklenim zrnima bijele ili tamnoplave boje. Takvi prsteni su nađeni u grobovima br. 54 i 228, a Korošec ih svrstava u dvanaestu vrstu svoje tipološke klasifikacije,¹¹⁶ i dodaje da ovakva prstenja znaju biti veoma raznolika oblika i tehničke izradbe. Ovakvo luksuzno rađeno prstenje, ukrašeno poludragim kamenjem, ili zrcima od stakla ili staklene paste, najvjerojatnije potječe iz kasne antike, bili su sastavni dio nakita i u Bizantu odakle su ih, vjerojatno, preuzeli Slaveni. Naročito se to odnosi na prstenje s ažuriranom krunom u kojoj je umetnuto jedno ili više zrna, kao što je to npr. prsten nađen u grobu br. 549, čija kruna se sastoji od jedne centralne i četiri periferne kružne ćelije u koje su umetnuta staklena zrna od tamnoplave, žute i bijele boje.

Ovu varijantu prstena veoma je teško uže vremenski determinirati jer se njihova sličnost provlači od kasne antike sve do u puni srednji vijek, pa i još kasnije. Određivanje starosti pojedinih primjeraka za sada nam mogu pomoći samo nalazi u zatvorenim grobnim cjelinama, tj. da su nađeni skupa s naušnicama ili nekim drugim nalazima koji pripadaju utvrđenom vremenu.

U treću varijantu mogu se svrstati lijevani prsteni koji imitiraju pređašnje jednostavnije oblike. Ovakvi prsteni na prednjoj proširenoj i ojačanoj strani imaju okruglu ili jajoliku rupicu u koju se umetalo ukrasno stakleno zrno. Takvi prsteni nađeni su u grobovima br. 125 i 437, a i oni se također često nalaze među nakitnim inventarom starohrvatskih groblja.

U četvrtu varijantu svrstavamo samo jedan prsten, i to iz groba br. 400. Krajevi ovog prstena su zalemljeni i ojačani zakovicom, a s vanjske je strane ukrašen stiliziranim biljnim motivom. Slični ovome su prsteni-koluti, ukrašeni pletenicom ili geometrijskim motivom iskucanih ili graviranih kružnica, kvadratića ili rombova, kakve je pronašao Lj. Karaman u Mravincima kod Solina,¹¹⁷ a pronađeni su i u drugim slavenskim nekropolama, te su karakteristični za slavenski arheološki nakitni inventar. Po Niederlovoj klasifikaciji to bi bili prsteni napravljeni od limene vrpce,¹¹⁸ a po Koroščevoj pripadali bi u šestu

¹¹³ J. Korošec, o. c., 95.

¹¹⁴ J. Brunšmid, o. c., 41, sl. 7, No. 19, 24, 25, 27—29; str. 78, sl. 30, No. 1, 12; str. 88, sl. 39, No. 1.

¹¹⁵ R. Pittioni, Der frühmittelalterliche Gräberfund von Köttlach, Brünn—München—Wien 1943, tab. XII, sl. 3—5, 8 i 9.

¹¹⁶ J. Korošec, o. c., 96.

¹¹⁷ Lj. Karaman, Iskopine društva »Bihać«, o. c., 15, sl. 12 i 13.

¹¹⁸ L. Niederle, Rukovět, o. c., sl. 99 i 100, br. 6—13.

vrstu.¹¹⁹ Kako je ovaj prsten pronađen u zatvorenoj grobnoj cjelini skupa s parom jednostavnih naušnica tipa jedne jagode, to smo ga vremenski uvrstili u već utvrđenu dataciju tih naušnica, a to znači da pripada 9. ili 10. stoljeću.

U petu varijantu svrstali smo lijevane prstene, koji na prednjem proširenom i ojačanom dijelu imaju različite plastične ukrasne motive, najčešće stisnute pesnice (simbol rukovanja), ili pak urezane kose crte. Takvi prsteni su nađeni u grobovima br. 114, 506 i 523. Bez sumnje takvi prsteni pripadaju kasno-srednjovjekovnom razdoblju, što nam potvrđuje činjenica da su pojedini primjerci nađeni zajedno s naušnicama tipa s tri jagode za koje je utvrđeno da potječu iz kasnijeg razdoblja, tj. da nisu nastale prije 11. ili 12. stoljeća.¹²⁰

Što se tiče provenijencije navedenih prstena finije izradbe, teško je nešto određenije kazati. Možemo za sada samo pretpostaviti da su i oni, kao i naušnice, u većini slučajeva rad domaćih radionica koje su u početku imitirale kasnoantičke, odnosno bizantske primjerke, a kasnije ih i sami izrađivali po svom ukusu.

DUGMETA

U grobovima srednjeg sloja na Begovači pronađeno je nekoliko dugmeta, i to u grobovima br. 128 (1 kom.), 129 (1 kom.), 437 (4 kom.), 558 (2 kom.) i 575 (5 kom.), ukupno 13 komada. Obično su se nalazila ispod vrata ili na grudnom košu odraslih muških kostura. Načinjena su uglavnom od srebra, rjeđe od bronce i bakra. Sastoje se od dviju glatkih spojenih polutki kuglasta oblika. Na gornjoj polutki pričvršćene su kružne ili elipsaste alkice, bilo direktno na kalotu ili preko dužeg odnosno kraćeg vrata. Srebrna puceta ukrašena su obično na donjem dijelu s četiri aplicirana granulirana zrnca u obliku grozda. To je i jedini ukras koji naši primjerci imaju.

Dugmeta su dosta česti nalazi u srednjovjekovnim grobljima. Po stilskim osobinama i načinu izrade možemo ih grupirati u dvije osnovne skupine: na one jednostavne koja su služila isključivo u praktične svrhe, tj. za zakopčavanje odjeće i na one bogatije ukrašene, koja su uz spomenutu funkciju služila i kao ukras.¹²¹ Naši pak primjerci pripadali bi prvoj skupini. Takvi su mnogo češći, a nalazimo ih gotovo na čitavom području Dalmatinske Hrvatske (Biskupija kod Knina, Sv. Spas kod Vrlike, Grede u Kašiću kod Zadra, Greblje u Maljkovu kod Sinja, Smrdeljima kod Skradina i Bribiru). Brojni su i na širem području, posebno pak u karantansko-ketlaškoj i bjelobrdskoj kulturnoj grupi, kao i u drugim slavenskim zemljama. Zbog toga se ovaj tip dugmadi općenito i tretira kao slavenski element u nošnji pri zakopčavanju gornjeg dijela odjeće, kako to navodi i L. Niederle za najstarije nalaze ove vrste dugmeta u slavenskim nekropolama.¹²²

Ovakva jednostavna puceta ne mogu nam poslužiti kao čvrst oslonac za datiranje, jer se je taj tip zadržao u narodnoj nošnji takoreći sve do današnjih dana.¹²³ No, i pored takve konstatacije, koja se također može odnositi i na begovačke primjerke, oni se ipak prema općoj slici koju nam pružaju ostali nalazi u grobovima ovog sloja mogu svrstati u duže vremensko razdoblje od 9. do 12. stoljeća.

¹¹⁹ J. Korošec, o. c., 95.

¹²⁰ D. Jelovina, o. c., 109.

¹²¹ J. Korošec, Uvod v materialno kulturo, o. c., 330.

¹²² L. Niederle, o. c., 172, bilj. 22.

¹²³ M. Corović-Ljubinković, Prokupački nalaz srpskog srednjovjekovnog nakita, Zbornik radova Narodnog muzeja u Beogradu, I, Beograd 1958, 153; Š. Bešlagić — Dj. Basler, o. c., 81.

Među nakitnim predmetima u grobovima srednjeg sloja na Begovači su u tri groba (broj: 284, 318 i 437) nađena i zrnca koja su pripadali đerdanu. Zrnca su nađena oko vrata i pod lubanjom ženskih kostura. Nizovi đerdana su bili različite veličine, što proizlazi iz broja zrnaca. Tako se npr. u grobu br. 284 đerdan sastojao od 147 zrnaca, a u grobu br. 437 od 122, a u dječjem grobu br. 318 od samo 25 zrnaca. Perlice su izrađene od stakla i staklene paste različite veličine. Okrugla su ili jajolika oblika, a bili su plave, zelene, tamnocrvene i bijele boje. Nekoliko zrnaca bilo je višebojno, a poneka su po svojoj površini ukrašena malim kružnicama od plave staklene paste.

Đerdani od nanizanih perlica su bili uobičajeni dio ukrasa u mnogim slavenskim područjima i u raznim vremenskim razdobljima. Oni se, naime, najprije javljaju u grobovima avaroslavenske pripadnosti, a kasnije s vrlo lijepim i izrazitim primjercima u karantansko-ketlaškoj i bjelobrdskoj kulturnoj grupi,¹²⁴ izrađeni najčešće od stakla i staklene paste, zatim od pečene zemlje, kaolina, krede, jantara i kosti.

U starohrvatskim grobovima đerdani su inače dosta rijetko zastupani. Najljepši i najveći do sada primjerak đerdana pronađen je prilikom revizije iskopina u Biskupiji kod Knina, a sastoji se od 1040 raznolikih zrnaca.¹²⁵ Ovaj đerdan se pripisuje direktnom importu iz bjelobrdске kulturne grupe i datira se u vrijeme druge polovice 10. ili 11. stoljeća.¹²⁶

Prema oblicima i materijalu bilo je pokušaja da se izvjesni određeni tipovi perlica đerdana vežu za pojedina razdoblja ili kulturne grupe.¹²⁷ Međutim, novi nalazi sve više pokazuju da je to gotovo nemoguće, upravo zbog toga što se većina oblika i tipova upotrebljavala veoma dugo u toku jednog šireg vremenskog razdoblja. Isto tako i njihovo podrijetlo se vezivalo za daleka istočna i zapadna područja. Brunšmid je smatrao da su one dospjele iz područja oko Indijskog mora,¹²⁸ dok je mišljenje Poulika da podrijetlo zrnaca koji se susreću u slavenskim zemljama treba tražiti u crnomorskim radionicama.¹²⁹ J. Korošec, međutim, ističe da su ogrlice od stakla ili staklene paste u našim krajevima poznate prije dolaska Slavena, budući da ih nalazimo u grobovima raznih ilirskih kultura, a Slaveni su ih mogli izrađivati već od 9. st. s obzirom da je u južnim područjima dugo trajala tradicija rimske staklarske proizvodnje.¹³⁰

Za begovačke đerdane, kao i inače za ovu vrst nakita pronađenog na području Dalmatinske Hrvatske, zasad još uvijek ne bismo mogli primijeniti ni jedno od navedenih mišljenja. Čini nam se ipak da bismo bili bliže istini ako bismo

¹²⁴ J. Brunšmid, o. c., 43, sl. 8; Krungl, Hohenberg, Jahrbuch d. Z. K. IV, 1906, 205 i 206; R. Pittioni, o. c., tab. XIV, sl. 8.

¹²⁵ S. Gunjača, Revizija iskopina u Biskupiji kod Knina godine 1950, Ljetopis JAZU, knj. 57, Zagreb 1953, 33, sl. 7.

¹²⁶ Lj. Karaman, O reviziji iskopina u Biskupiji kod Knina, SHP, III. ser., sv. 4, Zagreb 1955, 211.

¹²⁷ U Moravskoj ih je Poulik podijelio na 11 tipova (Staroslavenska Morava, str. 56). Kod nas ih je za bledsku nekropolu J. Kastelic, na osnovi oblika i boje, svrstao u 16 grupa (Slovanska nekropola na Bledu, Ljubljana 1960, 28), dok je općenito ogrlice raznih oblika, ukrasa i materijala podijelio u četiri vrste s mnogim podgrupama J. Korošec (Staroslavenska grobišća v severni Sloveniji, 80—87).

¹²⁸ J. Brunšmid, o. c., 43.

¹²⁹ J. Poulik, Staroslavenská Morava, Praha 1948, 65.

¹³⁰ J. Korošec, Uvod v materijalno kulturo, o. c., 298.

pretpostavili da je to zrnje dospjelo u naše krajeve kao import, i to najvjerojatnije iz istočnog dijela Sredozemnog mora ili pak iz Zapadnog rimskog carstva.¹³¹

Što se tiče njihovog datiranja, mogli bismo ih svrstati u razdoblje od 9. do 12. st., kako nam to ilustriraju i ostale takve ogrlice pronađene u starohrvatskim grobljima na ovom području, kao i to da su u jednom grobu u Begovači (br. 284) skupa sa zrcima pronađene i starohrvatske naušnice s tri koljenca.

UKRASNE APLIKE

Samo u jednom grobu (br. 411) pronađeno je pet komada ukrasnih aplika. Aplikе su ležale na grudnom košu dječjeg kostura. Izrađene su od tankog lima, okrugla su oblika, a površina im je ukrašena sa sedam ispupčenih bradavica, izvedenih tehnikom iskucavanja. Na obodu pločica su probušene rupice za prišivanje na odjeću koju su one resile.

Ovakve i slične ukrasne pločice mogle su služiti u višestruke svrhe. Prema Lj. Karamanu one su ukrašavale glave djevojaka, a sastojale su se od niza takvih ili sličnih metalnih pločica koje su se prišivale na kožnatu ili platnenu vrpцу, ili služile kao ukras na pasu, a ponekad su se prišivale i na rubove haljina.¹³²

Ovakve ili slične ukrasne metalne pločice nisu rijedak nalaz u starohrvatskim grobovima. Muzej hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu posjeduje velik broj aplika različitih oblika i izrade. Najviše ih je nađeno na lokalitetu Crkvina u Biskupiji kod Knina, zatim Bribiru kod Skradina, Kašiću kod Zadra, Mravincima kod Splita i Grborezima kod Livna.¹³³ Inače je ta vrsta ukrasa uobičajena i među staroslavenskim nakitnim inventarom, čiju je višestruku namjenu utvrdio L. Niederle.¹³⁴

S obzirom da su ukrasne pločice (aplike) na području stare hrvatske države najčešće nađene u grobovima s karakterističnim starohrvatskim nakitom (naušnicama i prstenjem), to i njih valja bez sumnje datirati u vrijeme od 9. do 12. stoljeća.¹³⁵

OSTALI NALAZI U GROBOVIMA

Strelice. U grobu odrasla muškarca (grob br. 276) uz lijevu ruku nađena je jedna strelica. Izrađena je od bronce (što je rijedak slučaj), sroligok je oblika sa izduženim trnom koji se usađivao u drvenu dršku.

¹³¹ D. Jelovina, o. c., 111.

¹³² Lj. Karaman, Iskopine društva »Bihać«, o. c., 17.

¹³³ D. Jelovina, o. c., 112.

¹³⁴ L. Niederle, Staroslavenské starožitnosti, život starých Slovanu, I/2, Praha 1911—1925, 577. i d.

¹³⁵ Navedenu dataciju iznijeli smo na osnovi drugih nalaza nakita, naročito naušnica, s područja stare hrvatske države, iako su, kako to navodi Karaman, pločice iz srebra i zlata sa sedam do osam iskucanih polukuglica nađeni u kraljevskoj grobnici u Mezopotamiji iz vremena oko 3.000 godine pr. n. e. Dalje Karaman navodi da se isti takav motiv javlja i u našem pučkom nakitu. Iz navedenog proizlazi da su metalne ukrasne aplikе bile veoma dugo u upotrebi, i to na širokim prostranstvima (Lj. Karaman, o. c., 17).

U znanosti je poznato da su luk i strelica bile najomiljenije slavensko oružje. S obzirom na materijal od čega su načinjeni, na žalost, sačuvani su samo željezni vrhovi strelica. Među brojnim tipovima koji su nađeni u slavenskim grobovima, a koje donosi Niederle,¹³⁶ postoji mišljenje da su različita podrijetla, kao npr. orijentalnog, sjevernjačkog, nomadskog i izrazito slavenskog. U ove posljednje J. Eisner ubraja trokutaste s trnom i listaste s tuljcem.¹³⁷

U tipološkoj klasifikaciji na području Dalmatinske Hrvatske mnogo su rjeđe strelice s trnom od onih tipova s tuljcem. Prema obliku najčešće su zastupane one čiji vrh sa strane ima dva bočna šiljasta produžetka u obliku lastavičina repa, često s tordiranim vratom, kao i one s plošnim trokutastim, odnosno srcolikim šiljkom i izduženim vratom. Takvi tipovi su pronađeni u Biskupiji kod Knina, Bribiru, Đevrskama, Koljanima Gornjim, Plavnu, Solinu, Zečevu itd.¹³⁸ Svi ovi nalazi pretežno se datiraju u rani srednji vijek. No kako se javljaju uglavnom sporadično, spomenuta datacija može se pomicati i prema kasnijem razdoblju.

Noževi. U grobovima srednjeg horizonta noževa je nađeno ukupno pet komada. To su grobovi: br. 112, 314, 470, 549 i 571. Nađeni su uglavnom uz lijevi ili desni bok odraslih ženskih kostura, a samo je jedan nađen u dječjem grobu, i to ispod glave. Na osnovi ovih nalaza, kao i zapažanja prilikom istraživanja drugih nekropola ovog područja, ne može se govoriti o jedinstvenom položaju noževa u grobovima, iako su kod nekih groblja izvan ovog područja nožići nađeni uvijek uz lijevu stranu pokojnika (Bohinj),¹³⁹ ili isključivo uz desni bok (Bled).¹⁴⁰ U objavljenj ranosrednjovjekovnoj nekropoli na »Razbojinama« u selu Kašiću kod Zadra nožići su nađeni i s jedne i s druge strane pokojnika,¹⁴¹ a takav je slučaj, kako smo vidjeli, i u begovačkoj nekropoli.

Noževi su načinjeni od željeza. Oksidacijom su dosta oštećeni, tako da su neki samo u fragmentima sačuvani. Uglavnom su uobičajenog oblika, ponešto izduženi s ravnim hrbtom kojima se oštrica prema vrhu blago povija. Držak im se prema kraju suzuje, a on im je najvjerojatnije bio obložen drvom, zbog čega se nisu mogle ni sačuvati.

Prema položaju noževa manjeg formata u grobovima Karaman pretpostavlja da su noženi o boku zadjeveni o pojas, ili pak u kesici koja je visjela o pasu, pa ih zato i nalazimo uz bok ili bedro pokojnika.¹⁴² Mali nožići su uglavnom spadali u pribor dnevne upotrebe muškarca i žene, pa se često nalaze kod svih slavenskih naroda u ranom srednjem vijeku.¹⁴³

U Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu nalazi se velik broj raznovrsnih noževa, ali na žalost za većinu njih ne znamo mjesto i okolnosti nalaza. U svakom slučaju potječu iz grobova s područja muzejske aktivnosti,

¹³⁶ L. Niederle, Rukovět slovanske archeologie, o. c. Niederleove tablice donosi J. Korošec u svom Uvodu v materialno kulturo, str. 239, sl. 113 i str. 241, sl. 114.

¹³⁷ J. Eisner, Slavia antiqua, I, Praha 1948, 382.

¹³⁸ F. Radić, Vrhovi starohrvatskih strelica u »Prvom Muzeju hrvatskih spomenika« u Kninu, SHP, god. III, br. 3 i 4, Knin 1897, 114—123; D. Jelovina — D. Vrsalović, o. c., 92, tab. VII, 6—9; D. Jelovina, Starohrvatske nekropole, o. c., 120.

¹³⁹ J. Korošec, Staroslavenska grobišča, o. c., 105.

¹⁴⁰ J. Korošec, *ibid.*

¹⁴¹ D. Jelovina, Ranosrednjovjekovna nekropola na »Razbojinama«, o. c., 42; *isti*, Starohrvatske nekropole, o. c., 121.

¹⁴² Lj. Karaman, Iskopine društva »Bihać«, o. c., 16.

¹⁴³ J. Korošec, Staroslavenska grobišča, o. c., 101.

tj. iz okolice Knina, Benkovca i Vrlike.¹⁴⁴ Takvi nožići nađeni su i izvan tog područja, na Bledu, u Brodskom Drenovcu, zatim u Bosni i Srbiji,¹⁴⁵ pa i izvan naše zemlje.¹⁴⁶

Po popratnim nalazima na spomenutim nalazištima nožići su obično opredijeljeni u raniji srednji vijek, iako se njihovo trajanje produžuje i kasnije, pa ih je upravo zbog atipičnosti oblika i dosta duge upotrebe vrlo teško uže vremenski determinirati. Za sada bismo samo mogli pretpostaviti da begovački primjerci potječu iz razdoblja 9. do 12. stoljeća, budući da se nastavljaju na nožiće ranije faze grobova, u kojima su unutar cjelina uz nožiće najviše zastupane naušnice s jednom jagodom i ostali kulturni inventar koji se i inače datira u spomenuto vremensko razdoblje.

Pređice. U grobovima srednjeg sloja na Begovači nađeno je ukupno 12 pređica, i to u grobovima br. 5, 108, 129, 145 (3 kom.), 149, 188 (2 kom.), 506 i 526 (2 kom.). Najviše su nađene u grobovima muškaraca. U grobu sa ženskim kosturom nađena je samo jedna pređica (grob br. 506), dok su u dječjim bile dvije (grob br. 5 i 129). Uglavnom su se nalazile na trbuhu ili grudnom košu, ali ih je bilo i uz lijevi ili desni bok, odnosno uz bedrene kosti pokojnika. Izrađene su od željeza, pa su velikim dijelom trošne i manjkave, a neke su oksidacijom toliko oštećene da su nađene samo u fragmentima. One pak izrađene od bronce (grob 129 i 145) mnogo su bolje sačuvane.

Begovačke su pređice razne veličine, oblika i profila, pa ćemo ih pokušati samo sumarno svrstati u nekoliko grupa, budući da se još nije prišlo podrobnoj obradi pređica koje su nađene u starohrvatskim grobovima na teritoriju ranofeudalne hrvatske države.

Pređice su se prvenstveno upotrebljavale u praktične svrhe za sapinjanje dijelova odjeće, obuće, pojaseva i opreme. Uz tu posve praktičnu namjenu ljepše izrađeni primjerci imali su i nakitnu ulogu. Takvi funkcionalno-ukrasni predmeti na nošnji mnogo su rjeđi u našim krajevima, a prema tipološkim i ornamentalnim osobinama različita su strana utjecaja i importa. Zbog toga je Niederle takve pređice pokušao razvrstati u nekoliko skupina,¹⁴⁷ u kojima vidi orijentalne uzore bizantskih i crnomorskih radionica kao i onih zapadnjačkih. Međutim, begovačke pređice ne bi spadale ni u jednu od tih skupina, jer su one jednostavne izradbe, bez ukrasa, a prema tipološkim osobinama predstavljaju tip široke upotrebe i rasprostranjenosti. Sve se one sastoje samo od okvira i trna, pa ih zbog toga i nazivamo pređicama, za razliku od kopča koje imaju još i okov, obično načinjen od presavijene limene pločice na kojoj su pomoću malih zakovica pričvršćivao remen.

Prema oblicima sve pređice nađene u grobovima na Begovači mogli bismo svrstati u četiri grupe:

U prvu grupu svrstavamo pređice kojima je okvir u obliku većih koluta s ili bez trna (grobovi br. 145 i 526). Koluti su izrađeni od bronce elipsasta presjeka. Takvih pređica je nađeno četiri primjerka, od kojih dva imaju masivne željezne igle s alikicom, a dva su nađena bez njih. Ukoliko ovi potonji primjerci nisu ni imali igle, onda bi oni spadali u tzv. aplikacije, koje su se pričvršćivale na odjeći provlačenjem pojasa. Takve su npr. nađene u Grborezima kod Livna, Novom Brodu, Brestoviku i drugdje.¹⁴⁸

¹⁴⁴ D. Jelovina, *ibid.*

¹⁴⁵ J. Korošec, Staroslavensko grobišće na Ptujском Gradu, o. c., 104 i d.; S. Bešlagić — Dj. Basler, o. c., 84.

¹⁴⁶ I. L. Červinka, o. c., 151; J. Korošec, *ibid.*

¹⁴⁷ L. Niederle, o. c., 174; J. Korošec, Uvod v materialno kulturo, o. c., 336, sl. 170.

¹⁴⁸ S. Bešlagić — Dj. Basler, o. c., 83.

U drugu skupinu mogli bismo svrstati prediće različite veličine, kojima je okvir također u obliku koluta ili elipse, kružna presjeka, a izrađene su od željeza. Takvih je nađeno ukupno šest (grobovi br. 129, 188 i 506). Izdužene igle na jednom kraju imaju alkicu koja se okreće u izdubenom ležištu, a na drugoj strani blagu oluku za što bolje prijanjanje na obruč.

U treću grupu svrstali smo prediće većih dimenzija trapezasta ili polukružna oblika s jednom ili dvije igle (grob br. 5, 145 i 149), izrađene su od željeza.

U četvrtu skupinu svrstali smo malu željeznu prediicu (grob br. 108) s proširenim i ojačanim okvirom na prednjoj strani. Polukružna je oblika s dvije naglašene pupice s unutarnje strane. Igla je fragmentarno sačuvana, a svojom alkicom prijanjala je na izdubljenu osovinu kružna presjeka.

Za sve navedene tipove predica možemo naći analogija gotovo na svim dosada istraživanim nekropolama na području Dalmatinske Hrvatske. Da spomenemo samo neke: Biskupija kod Knina,¹⁴⁹ Brnaze kod Sinja, Bribir kod Skradina, Razbojine u Kašiću kod Zadra, Sv. Spas na Cetini kod Vrlike itd.¹⁵⁰ Po Niederleu svi bi navedeni jednostavni tipovi bili slavenski produkt, a pripadali bi prvoj osnovnoj skupini kovačkog obrta.¹⁵¹

Zbog njihove jednostavnosti i široke upotrebe teško ih je poblizje datirati. Mislimo da nećemo pogriješiti ako ih svrstamo u doba nastajanja i trajanja ukopa u drugom sloju begovačkog groblja, u kojima su zapravo i nađene, tj. do u 12. stoljeće.

Novac. U srednjem sloju grobova novac je pronađen samo u tri groba (grobovi br. 88, 241 i 422). Moramo odmah izraziti sumnju u nalaz novca u grobu br. 241, s obzirom da se našao u usutoj zemlji iznad nogu ženskog kostura, to više što je poklopnicna na ovom kraju groba oštećena i dijelom manjkava. Od preostalih primjeraka jedan je nađen s lijeve strane boka muškog, a drugi uz desni bok ženskog kostura. I jedan i drugi su kovani u 12. stoljeću (srebrni novčić ugarskog kralja Kolomana: 1095—1114. g. i venecijanskog dužda Orija Malipiera: 1178—1192. g.). Treći novčić je kovan u republici Treviso (1312—1318).

Keramička posuda. Uz nekoliko ulomaka keramičkih posuda koji su nađeni izvan grobova, na Begovači je *in situ* otkrivena samo jedna keramička posuda-lonac, i to u grobu br. 263 (Tab. XVIII). Lonac je nađen s desne strane glave dobro sačuvanog muškog kostura. Rađen je na lončarskom kolu (vidi opis nalaza u grobu br. 263).

Moramo spomenuti da su u neposrednoj blizini Begovače do sada istražene dvije nekropole s bogatim keramičkim inventarom, jedna je na »Maklinovu brdu« neobjavljena i druga je na lokalitetu »Razbojine«.¹⁵² Nešto udaljenije su i objavljeno groblje na »Materizama« kod Nina,¹⁵³ i neobjavljena velika nekropola na »Ždrijacu« kod Nina. Glavna značajka spomenutih nekropola su nalazi keramičkog posuđa među kojima ima i takvog koji se može ubrajati u najstariju slavensku keramiku u Dalmaciji. Međutim, naše je mišljenje da se begovački primjerak posude ne bi smjelo poistovjetiti s keramikom pronađenom u spomenutim nekropolama ne samo zbog toga što se begovački primjerak, kao grobni prilog, javlja usamljen nego se on po svojoj izradbi i strukturi

¹⁴⁹ D. Jelovina, Starohrvatske nekropole, o. c., 127 i 128.

¹⁵⁰ D. Jelovina, *ibid.*

¹⁵¹ L. Niederle, *ibid.*

¹⁵² D. Jelovina, Ranosrednjovjekovna nekropola na »Razbojinama«, o. c., 24—52.

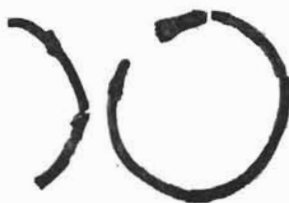
¹⁵³ J. Belošević, Slavenska keramika iz ranosrednjovjekovne nekropole »Materize« kraj Nina, Diadora, sv. 2, vol. 2, 1960—1961, Zadar 1962, 237—248.

258

259

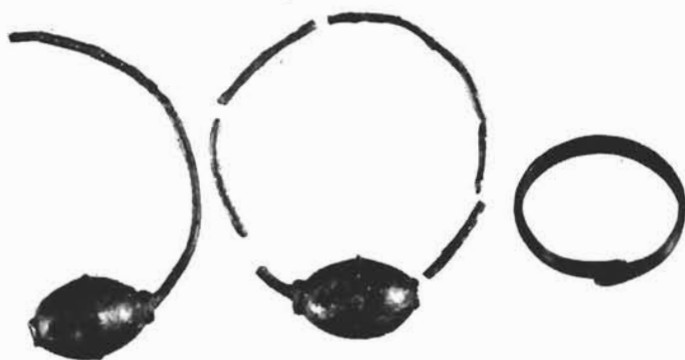
260

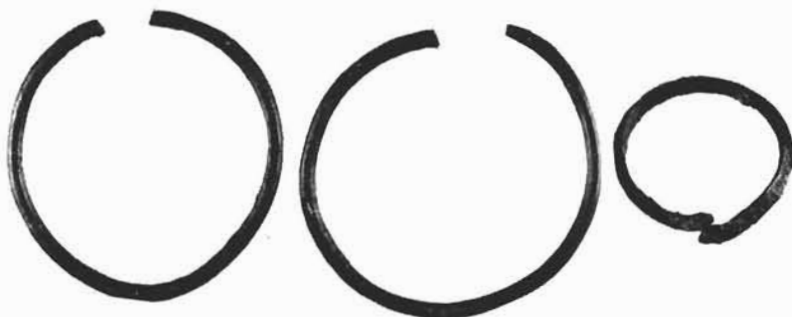
261

263

265

269

271

276

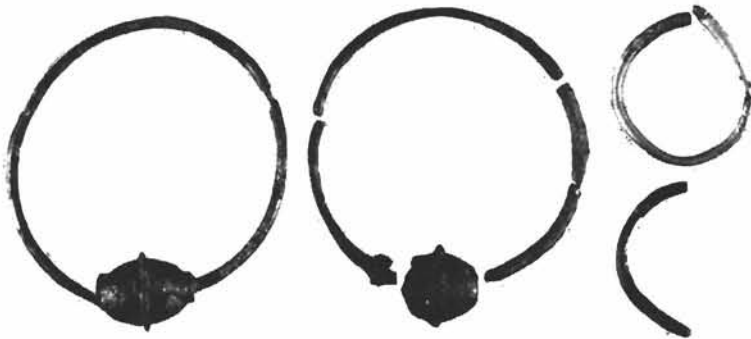

283

284

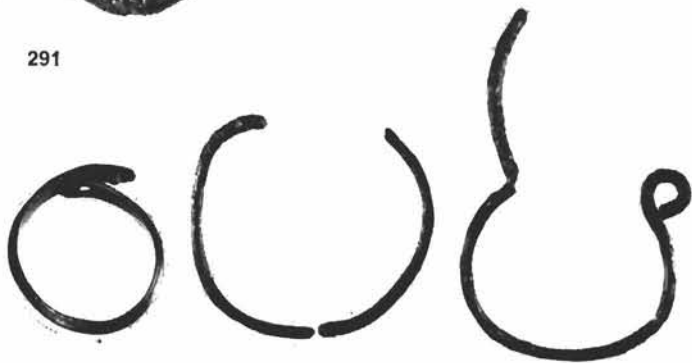

289

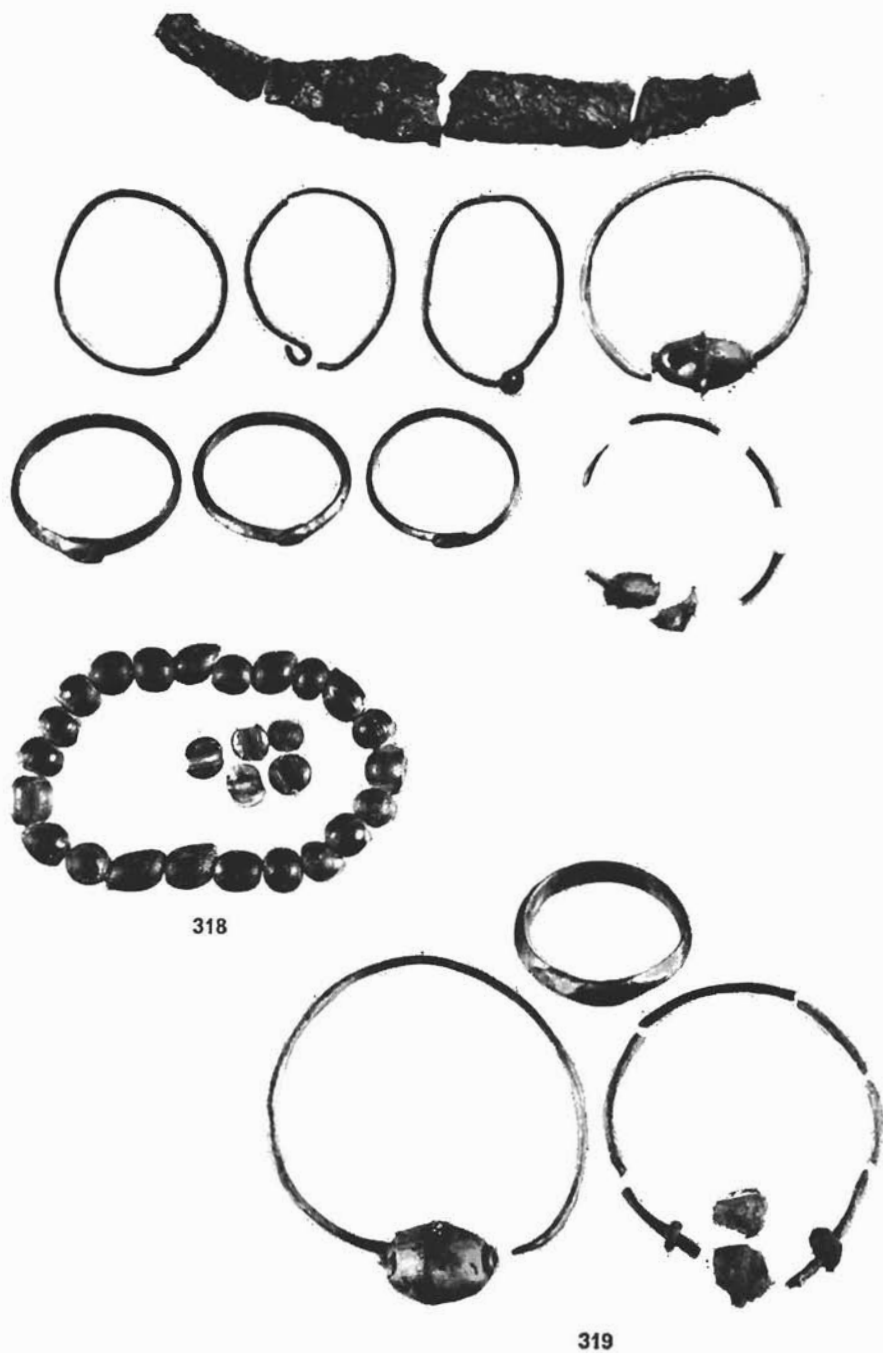
291

302

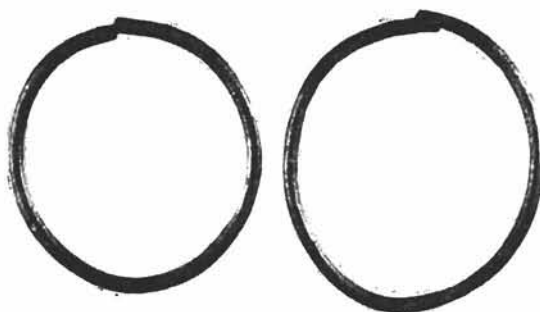

310

323

324

325

326

328

330

333

334

335

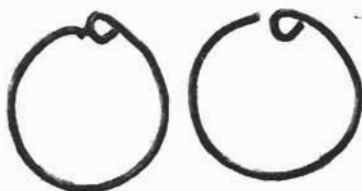
340

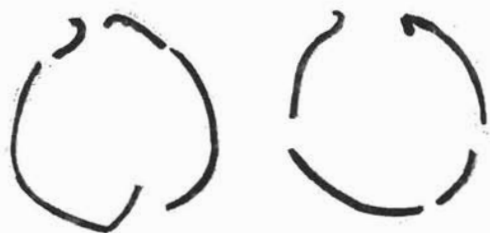
344

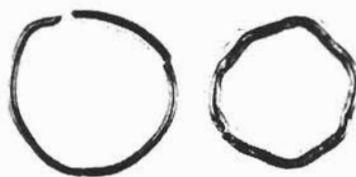
352

356

360

365

372

377

385

387

399

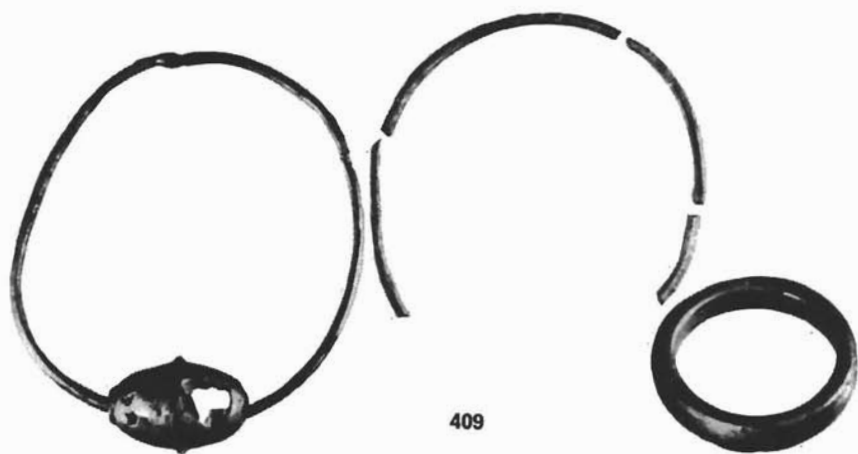
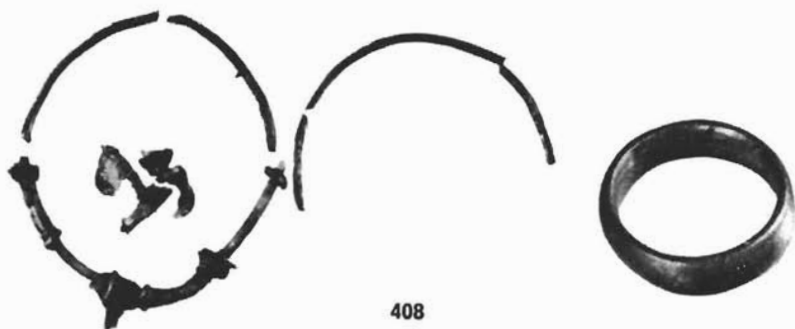
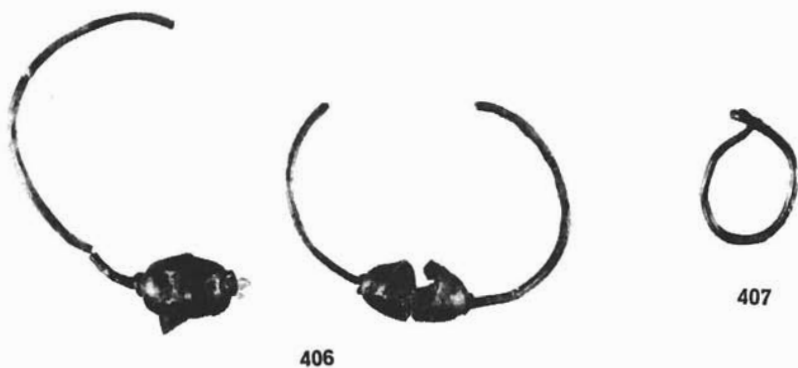
400

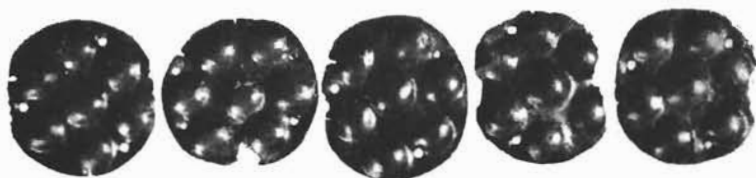

402

403

411

413

422

433

437

444

445

449

463

470

471

472

476

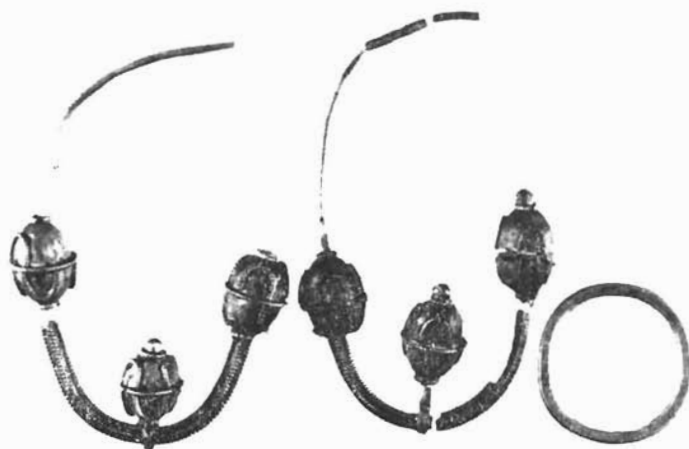
478

480

482

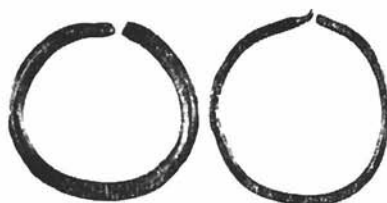
484

487

490

494

497

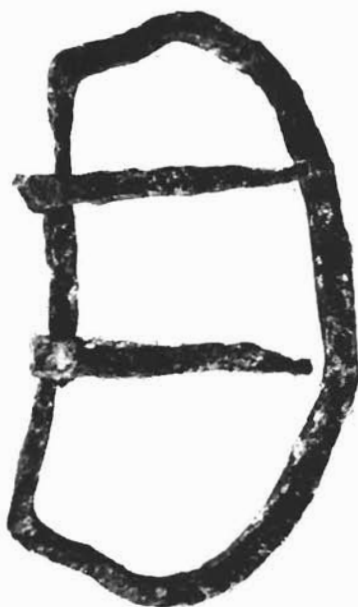
505

506

507

514

517

518

523

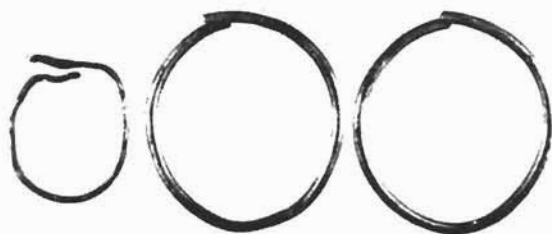
526

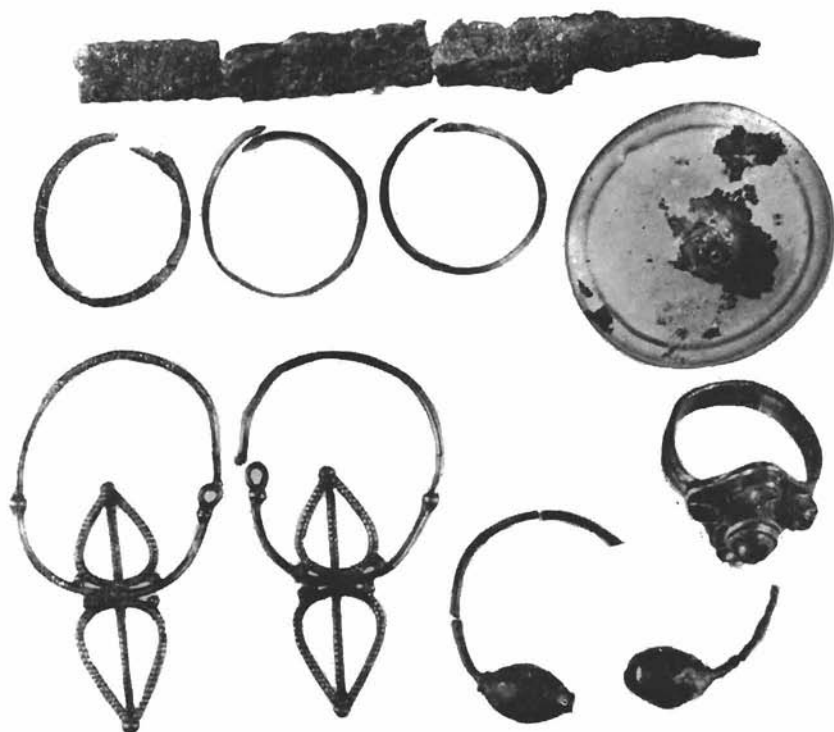
530

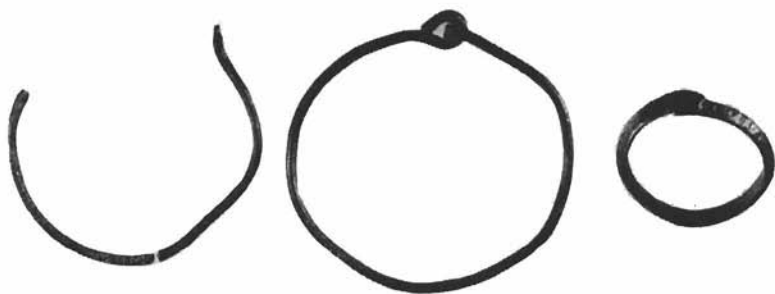
541

548

549

551

554

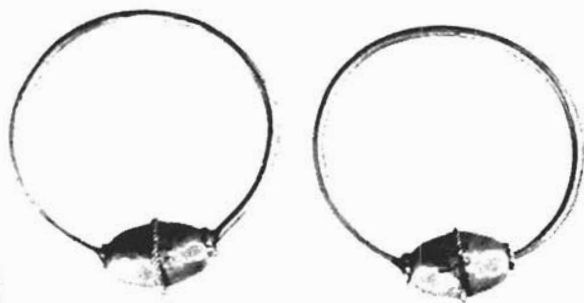
556

558

567

571

575

577

578

588

586

589

596

603

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

31

32

33

34

35

36

37

38

39

40

41

42

43

44

45

46

47

48

49

50

51

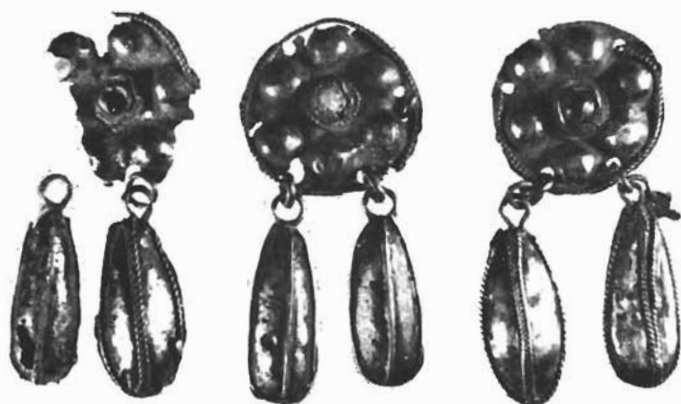
52

53

54

55

56

57

58

59

60

61

62

63

64

65

66

67

68

69

70

71

72

73

74

75

76

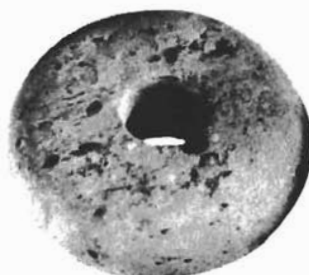
77

78

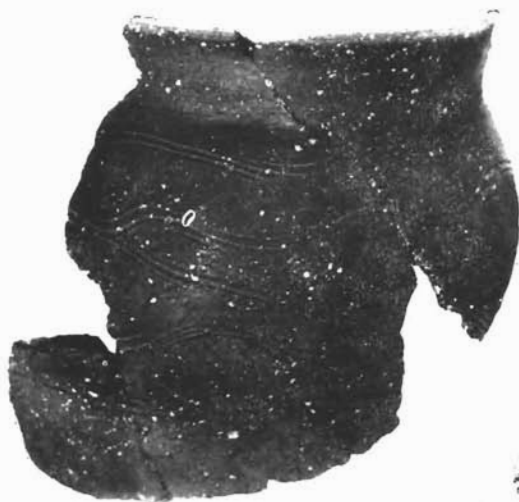
79

80

81

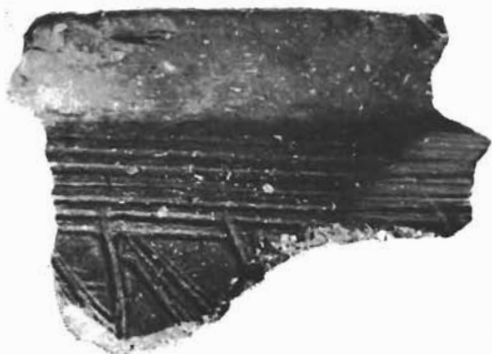
82

83

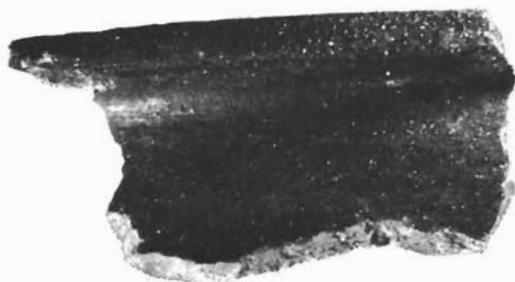
84

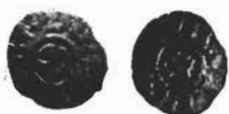
85

86

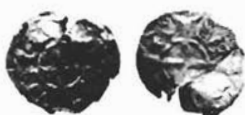
87

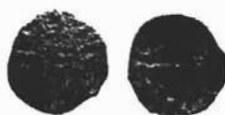
88

89

90

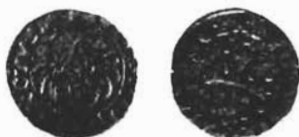
91

92

93

94

95

96

97

vidno razlikuje od posuda s drugih groblja ovog područja. Na ovu konstataciju u prvom redu upućuje to što je posuda iz Begovače rađena dosta pažljivo, pravilna je jajolikog oblika, a načinjena je od dobro pročišćene gline na lončarskom kolu i idealno je pečena. Uzevši sve to u obzir, kao i po ostalim grobnim nalazima u neposrednoj blizini groba br. 263, ovu posudu mogli bismo svrstati u drugu polovinu 10. stoljeća.

Od ostalih nalaza usput samo da registriramo jednu željeznu i jednu bakrenu alkicu (grob br. 106 i 148), pet zrnaca od niske izrađene od stakla i staklene paste, bijele, plave i žute boje (grobovi br. 124, 449 i 470), te stakleni poklopac kružna oblika s ojačanim obodom antičke provenijencije.

Sumiramo li sva dosadašnja razmatranja, posebno pak analizu grobnih nalaza, onda se grobovi u drugom sloju begovačke nekropole mogu okvirno datirati u vrijeme od 10. do 13. stoljeća. Naravno da se pri tome ne isključuje mogućnost početka ukapanja i u nešto ranije, odnosno u nešto kasnije vrijeme od naznačenog. Ako bismo na osnovi najbrojnije zastupanih predmeta, naušnica tipa običnih karičica, jedne i tri jagode, te jednostavnih prstena, pokušali cve grobove determinirati u uže vremensko razdoblje, onda bi, sasvim sigurno, grobove srednjeg stratuma na Begovači trebalo datirati u 10. i 11. stoljeće.

* * *

U gornjem sloju begovačkog groblja pronađeno je 137 grobova. Moramo naglasiti da je dubina pojedinih grobova varirala i miješala se s grobovima srednjeg sloja, pa se uz navedene podatke ovaj stratum ne može u cjelini smatrati apsolutno točnim već samo približnim. Međutim, građevne karakteristike pojedinih grobova, broj i vrsta pojedinih nalaza o kojima će biti riječi u daljnjem izlaganju, s pravom nam mogu osnažiti stratigrafsku podjelu i ovaj sloj okvalificirati kao najmlađu fazu ukopavanja na Begovači.

Na osnovi analize grobne arhitekture moglo se uočiti da su u ovom sloju zastupani ovalni, pačetvorinasti i trapezoidni grobovi, a k tome još i posebne vrste grobova nesumnjivo kasnijeg postanka. Njihov brojčani odnos je slijedeći: 73 ovalna, 31 pačetvorinasti, 9 trapezoidnih i 6 posebnih grobova, dok se za 18 grobova nije mogla utvrditi tipologija zbog djelomičnih ostataka ili potpune devastacije, što je uvjetovala njihova plitkoća, odnosno poljoprivredna obrada terena. Prema tome najbrojniji su ovalni grobovi koji su strukturom i načinom gradnje slični grobovima prethodnog sloja, s tom razlikom što se u njima kao *spolia* nalaze građevni elementi starohrvatske crkve i dijelovi kamenog namještaja, te obrađeno kamenje s navedene crkve. Taj podatak nedvojbeno govori o vremenu nastanka grobova u ovom sloju, tj. da su građeni u vrijeme kada je crkva bila već srušena. To isto vrijedi i za ostale pačetvorinaste i trapezoidne grobove, ali u nešto manjoj mjeri. Kod njih se uočava sklonost da se pri njihovoj gradnji, umjesto obložnica, uzglavnica ili donožnica, koriste postojeći zidovi srednjovjekovne arhitekture, kao npr. grobovi otkriveni unutar pokrajnih lađa starohrvatske crkve, koji su ležali iznad nivelete pločnika, što nam očito govori o kasnijoj fazi ukapanja.

U posebne kasnosrednjovjekovne vrste ubrajamo grobove br. 11, 17, 35, 36, 121 i 505, koji su se pronašli zapadno i sjeverozapadno od crkve, a sastoje se od elipsastih kamenih vijenaca i velikih kamenih ploča bez ukrasa, simbola i figuralnih motiva. Zbog toga što za ovakve grobove nemamo pobližih analogija, jer do sada nisu ni bili predmet znanstvene obrade, pa je u našem slučaju

vrlo teško ma što sigurnije kazati o njihovoj kronologiji. Usput samo da napomenemo da su slični grobovi pronađeni i u drugim predjelima dalmatinske Zagore, kao npr. u Podosoju kod Vrlike, Ribariću i Bribiru kod Skradina. Prema mišljenju S. Gunjače ova vrst grobova mogla bi se dovesti u vezu s tzv. »vlaškim grobovima«.¹⁵⁴ Isto tako, s obzirom na monolitne ploče kojima su pokriveni, može ih se dovoditi u vezu i s pojavom stećaka na području Dalmatinske Hrvatske, koju je dosada najpodrobnije obradio L. Katić, datirajući ih u vrijeme 14. do svršetka 15. stoljeća.¹⁵⁵

Statistički podaci o arheološkim nalazima u grobovima daju nam ovu sliku: nalazi su pronađeni u 13 ovalnih i u 1 pačetrovinastom grobu, dok se u trapezoidnim grobovima nije pronašlo nikakvih priloga. U grobovima s kamenim vijencem, odnosno s pločama u obliku stećka, nalazi su pronađeni u 3 groba, a pronađeni su i u 2 groba neodređene tipološke pripadnosti. Dakle, od 137 grobova otkrivenih u gornjem sloju begovačke nekropole arheoloških se priloga našlo samo u 19 grobova, u prosjeku svaki sedmi grob, točnije 13,9%. Iz toga proizlazi da su arheološki nalazi u grobovima ovog stratuma kudikamo rjeđi nego u prethodnim, što bi i odgovaralo dosadašnjim postavkama, koje je već i Lj. Karaman ustvrdio kad kaže da u grobovima kasnijim od 11. st. gotovo i nema predmeta, tražeći pri tome uzroke ili u posljedici promijenjenih grobnih običaja ili u prestanku zlatarske djelatnosti u Dalmatinskoj Hrvatskoj.¹⁵⁶ Iako su arheološki prilozi u ovom sloju grobova relativno rijetki, ipak se najčešće javljaju u grobovima ovalnog oblika, a među njima su najbrojnije naušnice, prstenje, puceta, predice i novci.

Naušnice. Naušnice su nađene u grobovima br. 36, 231, 490, 577 i 578, sveukupno devet primjeraka, a tipološki ih možemo klasificirati u nekoliko grupa. To su obične karičice, karičice s tri koljenca, naušnice s jednom jagodom i naušnice sa staklenim zrnom.

Obične karičice. Naušnice ovog tipa su pronađene u dva ovalna groba (grobovi br. 490 i 578), i to sa strane glave dječjeg i odraslog ženskog kostura. Načinjene su od deblje bakrene žice. Jednom paru krajevi završavaju s malom kuglicom, što je inače rijetka pojava kod ovog tipa naušnica. Zbog svoje jednostavnosti i uobičajnosti ova vrsta naušnica, kako smo to već kazali, javlja se u mnogim kulturnim grupama šireg vremenskog razdoblja, pa nije rijetkost da se pojave i u grobovima kasnije vremenske pripadnosti.

Karičice s tri koljenca. U grobu br. 36 sa strane glave ženskog kostura nađene su dvije naušnice tipa s tri koljenca. Karičica je od srebra, a koljenca se sastoje od niza granuliranih zrnaca. Naušnice su nađene u ovalnom grobu, nad kojim je bila jedna monolitna kamena ploča u obliku stećka, koji, kako smo vidjeli, nedvojbeno pripadaju kasnosrednjovjekovnom razdoblju. S druge strane naušnice toga tipa datiramo obično od 9. do 11. stoljeća, pa se vremenska pripadnost tih nalaza ne može uskladiti ukoliko se ne uzme u obzir pretpostavka da su se kao sporadični slučajevi mogli pojaviti i kasnije, nasljeđujući ih s koljena na koljeno. Takvi slučajevi nisu rijetki i ne bi smjeli utjecati na njihovu dataciju, budući da se brojnošću i načinom obrade javljaju u punom cvatu starohrvatskog zlatarstva koji je fiksiran i vremenom i prostorom.

Naušnice s jednom jagodom. Naušnice ovog tipa nađeno je svega dva primjerka, i to u grobu br. 577 kod glave odrasle ženske osobe, izrađene su od

¹⁵⁴ S. Gunjača, Trogodišnji rad Muzeja, o. c., 274.

¹⁵⁵ L. Katić, Stećci u Imotskoj Krajini, SHP, III. ser., sv. 3, Zagreb 1954, 167.

¹⁵⁶ Lj. Karaman, Iskopine društva »Bihać«, o. c., 36.

srebra. Grob u kome su pronađene naušnice bio je devastiran, pa se nije mogla odrediti tipološka pripadnost. Nije isključeno da je grob pripadao i srednjem sloju begovačkog groblja iz razloga kojeg smo na početku naveli. Međutim, ne isključuje se mogućnost, kao i kod prethodnog slučaja, da je ovaj nalaz, kao sporadični slučaj, uistinu pripadao kasnosrednjovjekovnoj fazi, što bi donekle mogla potvrditi i izlizanost ukrasa na jagodi, koji se sastoji od trokutica ispunjenih granuliranim zrcima.

Naušnice sa staklenim zrnom. I ove naušnice su nađene u devastiranom grobu br. 231, kojemu se nije mogla odrediti tipološka pripadnost. Naušnice su u grobu ležale s jedne i druge strane glave dislociranog ženskog kostura. Karike su im načinjene od bakra, a završavale su uškom i malom petljom. Na donjem dijelu im je uvučeno po jedno stakleno zrno žuto-zelenkaste boje, a sa strane je omotana, djelomično sačuvana, tanka mrežasta žica. Slične ovim naušnicama su naušnice iz groba br. 202 i 256, koji su pripadali srednjem sloju begovačkog groblja. Kako se ove naušnice po tipološkim osobinama vidno razlikuju od starohrvatskih naušnica, skloni smo mišljenju, kako je to na drugom mjestu već rečeno,¹⁵⁷ da ovaj tip naušnica pripada karantansko-ketlaškoj kulturnoj skupini.

Prsteni. U ovom sloju grobova prsteni su nađeni u osam grobova, i to: br. 60, 65, 105, 121, 210, 505, 517 i 578, ukupno dvanaest primjeraka. Tipološki ih možemo svrstati u dvije grupe: u žljebaste kovane (kanelirane) i prstene s ukrašom, među kojima ima i dva pečatnjaka. Napominjemo da su isti ovakvi prsteni bili zastupani, kako smo vidjeli, i u prethodno spomenuta dva grobna stratuma begovačkog groblja.

Zljebasti kovani (kanelirani) prsteni. Ovaj tip prstenja nađen je u grobovima br. 60, 65, 105, 121 i 517, ukupno osam komada. Izrađeni su od bakra. Ovakvi prsteni su bili najbrojnije zastupani u srednjem sloju groblja, a oni su i inače najčešći nalazi u starohrvatskim grobovima, pa ih se s pravom može pripisati proizvodnji domaćih radionica. Zbog svoje jednostavnosti bili su vrlo omiljeni, a uslijed toga i u dužoj upotrebi, pa je njihova datacija uglavnom određena od 9. do 11. st., ali s mogućnošću da se protežu još i dalje, sve do 15. stoljeća.¹⁵⁸

Prsteni s ukrasima. Takvih prstena nađeno je u grobovima br. 60, 105, 505 i 586. Među ovim prstenjem treba istaći prsten iz dječjeg groba br. 586. To je brončani lijevani prsten s proširenim krajevima na kojemu je bila zalemljena kaseta s ukrasnim staklenim zrnom. Nešto finije izradbe je lijevani srebreni prsten s tragovima pozlate, nađen u grobu br. 105 među dislociranim kosturom. Prošireni i ojačani krajevi su mu plastično ukrašeni u obliku stiliziranih životinjskih glava, a na prednjoj strani mu je prilemljena velika poligonalna kaseta sa ispupčenim staklenim zrnom.

Lijevani brončani prsten iz groba 210 i srebreni prsten iz groba br. 505 pripadaju tipu prstenja tzv. pečatnjaka. Ovakvo prstenje je obično dosta masivno. Prednja strana im je proširena i na tom proširenju ugraviran im je stiliziran biljni motiv. Budući da se ovakvo prstenje javlja kroz čitavo srednjovjekovno razdoblje, teško ga je vremenski uže datirati. No, ipak smatramo da ova varijanta prstenja, s obzirom na sve okolnosti nalaza, nije mogla nastati prije 11. ili 12. stoljeća, i da se kao takvi provlače sve do u kasni srednji vijek.

Dugmeta. U grobu br. 90 nađeni su fragmenti dvaju srebrenih puceta. Načinjena su od glatkih spojenih kalota koje su na donjoj kaloti bila ukrašena apli-

¹⁵⁷ D. Jelovina, Starohrvatske nekropole, o. c., 104.

¹⁵⁸ D. Jelovina, o. c., 107

ciranim zrcima, a na gornjoj im je bila ušica, koje su im otpale. Takva dugmad, osim na Begovači, pronađena je na mnogim starohrvatskim nekropolama na području Dalmatinske Hrvatske, pa i izvan ovog područja, zbog čega se tretira općenito kao slavenski element koji služi u nošnji za zakopčavanje.¹⁵⁹

Pređice. Pređice su nađene u grobovima br. 352 i 514. Izrađene su od željeza, pa su oksidacijom dosta oštećene (jedna je očuvana samo u fragmentima). Poluovalna su oblika i kružna presjeka, većih dimenzija. Na jednoj je jedan, a na drugoj su dva trna. Oba primjerka pripadaju jednostavnijim tipovima koji su bili vrlo dugo u upotrebi, pa ih je teško pobliže datirati.

U grobu br. 507 pronađen je par bakrenih kopčica recentne provenijencije, koje su u narodnoj nošnji toga kraja još i danas u upotrebi.

Novci. Za dataciju najmlađeg sloja grobova mogu nam poslužiti novci, koji su na žalost, nađeni u samo tri groba, i to br. 208, 261 i 291. Upravo zbog tako malog broja tih nalaza nismo u stanju prema tim nalazima odrediti vremensku granicu za čitav gornji sloj grobova, a pogotovu zbog toga što se pojedini karakteristični starohrvatski nakitni primjerci kontinuirano nastavljaju iz srednjeg u gornji sloj grobova. Zbog toga će nam nalaz novca prvenstveno poslužiti da fiksiramo gornju vremensku granicu najmlađeg sloja grobova, a time općenito i gornju granicu begovačkog groblja u cjelini.

U grobovima br. 261 i 291 nađeni su mletački srebreni novci kovani za Dalmaciju 1565. godine, a u grobu br. 208 nađen je bakreni novčić venecijanskog dužda Giovanna Cornera I, kovan 1625—1629. godine. Prema ovim nalazima, dakle, trajanje ukopa na Begovači može se bez sumnje fiksirati u 17. stoljeće, a najmlađi sloj grobova mogao bi se postaviti u vremenski okvir od 12. do 17. stoljeća.

Arheološke nalaze izvan grobova nismo uzeli u razmatranja pri obradi grobnih stratuma, jer nam kao slučajni nalazi u zemlji ne mogu pružiti čvršće oslonce za dataciju. Na osnovi njihova opisa koji smo donijeli lako ih je tipološki a time i aproksimativno kronološki odrediti i uvrstiti u grupu nalaza koji su ovdje obrađeni unutar grobnih cjelina.

ZAKLJUČAK

Na osnovi iznesenih podataka o općoj karakteristici groblja na Begovači, arheološkim nalazima u grobovima, te zaključnih razmatranja u kojima se je pokušala iznijeti analogija s materijalom ostalih starohrvatskih i drugih slavenskih nekropola, a s time u vezi i kronologija, uz izvjesne pretpostavke i mišljenja, mogu se donijeti ovi zaključci:

Srednjovjekovno groblje na Begovači dijelom je locirano na kompleksu veoma razvijene antičke gospodarske zgrade — *villae rusticae* — uokolo starohrvatske crkve interesantna oblika trobrodne crkvene arhitekture. Uz prije već otkrivene i velikim dijelom publicirane starohrvatske lokalitete na arheološki bogatom području u tokutu sjeverodalmatinskih naselja Kašić—Smilčić—Biljane Donje, ovo groblje svojom nam tipologijom i građevnim osobinama grobne arhitekture, nadasve brojem, kvalitetom i vrstama grobnih priloga, pruža značajnu znanstvenu građu, koja će umnogome potvrditi dosadašnja sa-

¹⁵⁹ D. Jelovina, o. c., 113 i 114.

znanja, a eventualno dijelom i upotpuniti odnosno korigirati dosadašnje rezultate u spoznaji općih značajki starohrvatskih nekropola na području stare hrvatske države.

Arhitektonski kompleks i groblje na Begovači još je jedan prilog činjenici kako su stari Hrvati rado koristili postojeće antičke položaje, tj. govori nam o kontinuitetu kultura koje su nastajale i razvijale se na područjima pogodnim za taj razvitak. Najbolji primjer za to nam je upravo ovaj ovdje u pitomom i plodnom polju, pokraj izvora nazvanog Begovača, čiji toponim upućuje na tursko razdoblje, odnosno na neki begovski posjed, pa se kontinuitet nastavlja i dalje sve do današnjeg dana.

Gdje je tu bilo naselje kojemu je pripadalo ovo groblje na Begovači, ne znamo. Dosad još, na žalost, arheološki tragovi toga naselja nisu pronađeni, pa se jedino može pretpostaviti da su bili negdje u blizini, možda najvjerojatnije na obližnjim pristrancima blagih humaka.

Na groblju u Begovači ukupno su istražena 604 groba, pa se ovdje radi o jednoj od većih srednjovjekovnih nekropola koja je otkrivena na povijesnom tlu ranofeudalne hrvatske države. Po tipologiji na tom groblju susrećemo tri vrste grobova, i to: ovalne, pačetvorinaste i trapezoidne.

Najbrojnije su zastupani ovalni grobovi, i to sa 460 grobova, odnosno sa 76,2%, dok su pačetvorinasti zastupani sa 72 groba, tj. sa 12%, a trapezoidni sa 46 grobova, odnosno sa 7,6%.

Uz navedene oblike nalazimo i posebne vrste grobova: kameni sarkofag s poklopcem, grobove građene elementima antičke arhitekture i grobove nad kojima je elipsasti kameni vijenac i deblja monolitna kamena ploča u obliku stečka. Takvih grobova ima ukupno devet. Za ostale grobove nije se mogla odrediti tipološka pripadnost zbog djelomičnih ostataka ili potpune devastacije grobne arhitekture.

Što se orijentacije grobova tiče, može se konstatirati da ne postoji neki izrazitiji red ukapanja. Grobovi koji su locirani bliže crkvi potpuno su proizvoljno orijentirani, u nastojanju, valjda, da se što više približe sakralnom objektu, što ima svoju svrhu i značenje u religioznom smislu, a to traje još iz starokršćanskih vremena. Periferni dijelovi groblja, naročito grupacije na jugoistočnoj i sjeveroistočnoj strani, više manje zadržavaju izvjesnu pravilnu orijentaciju (I—Z), što je omogućavao ravan prostor. No, i pored toga se može kazati da na Begovači nema izrazitih grobova na redove, kao što je to slučaj i kod drugih starohrvatskih nekropola otkrivenih uokolo crkava.

Po načinu gradnje grobove možemo podijeliti u nekoliko vrsta. Tako npr. imamo grobove koji su načinjeni od tankih ili debljih nepravilnih kamenih ploča vertikalno postavljenih (»na nož«), ili su načinjeni od uslojena grubog ili poluobrađenog kamenja u dva, tri ili četiri sloja, ili su pak izrađeni u kombinaciji nepravilnih ploča postavljenih vertikalno i uslojena kamenja.

Grobovi građeni elementima antičke arhitekture i kameni sarkofag pripadaju najstarijoj fazi ukapanja na Begovači, dok grobovi s elipsastim vijencem od kamena i velikom kamenom pločom u obliku stečka pripadaju najmlađoj fazi. Unutar tih granica svrstavamo sve ostale tipove grobova — ovalne, pačetvorinaste i trapezoidne — načinjene s jednom od navedenih tehnika. Međutim, dok smo na osnovi tipologije i načina gradnje mogli izvršiti prilično jasnu klasifikaciju grobne arhitekture, teško je na osnovi te klasifikacije dati decidan odgovor kronološke podjele, a time i dataciju pojedinih tipova grobova, budući da su svi navedeni tipovi zastupani u svim fazama ukopavanja. Iz toga proizlazi, kako se to već prije konstatiralo, da nije moguće postavljati krono-

logiju i dataciju starohrvatskih grobova na osnovi njihove tipologije, već nam čvršći oslonac za to može pružiti samo grobni — kulturni inventar.

Analizirajući slojevnu strukturu otkrivenih grobova na Begovači, njihov međusobni raspored i dubinu, posebno pak nalaze u njima, mogla su se konstatirati tri stratuma grobova: najstariji, srednji i najmlađi. Doduše, mora se naglasiti da se slojevitost grobova, na osnovi pronađenih predmeta i njihove datacije, nije mogla striktno provesti, pa je za izvjestan broj grobova, ili čak grupu grobova, još uvijek ostala hipotetična pretpostavka. No, opća slika ukapanja prilično je jasna i na osnovi analize raznolikosti, brojnosti i bogatstva kulturnog inventara mogla se je ustanoviti i razraditi slika grobne slojevitosti.

Najstariji sloj grobova nalazio se na sjeveroistočnoj strani starohrvatske crkve. Tu su ujedno i najdublje locirani grobovi na Begovači. Na osnovi nalaza u njima, kao što su karolinške ostruge s priborom za zakopčavanje, željezni nožići i kresiva s kremenom, lako se dala utvrditi datacija tog najstarijeg sloja od kraja 8. do približno konca 9. stoljeća.

Srednji sloj čini najveći broj grobova (464). Značajka grobova ovog stratuma je u tome što je u njima pronađen najveći broj kulturnog inventara, od kojeg se naročito ističu nakit, naušnice i prstenje, a koji se obično datira od 9. do konca 11. stoljeća. U grobovima ovog sloja nađeni su gotovo svi primjerci starohrvatskih naušnica, a među njima i po koji primjerak koji je pripadao drugoj kulturnoj grupi. Među brojne nalaze spadaju i prsteni, koje smo po obliku i načinu izradbe svrstali u nekoliko osnovnih skupina. Od ostalih nalaza tu su još dugmeta, ogrlice i ukrasne aplikacije, te po koja strelica, noževi, pređice i novci. Na osnovi analize grobnog inventara srednji sloj begovačkih grobova okvirno smo datirali u vrijeme od 9. do 12. st. s mogućnošću da je najintenzivnije ukapanje bilo od 10. do 13. stoljeća.

U najmlađem, gornjem sloju, bilo je 137 grobova. Mnogi su bili načinjeni građevnim materijalom od porušene starohrvatske crkve i ulomaka njezina kamena namještaja, što sve skupa indicira na kasnosrednjovjekovno razdoblje. Grobni prilozi u ovome najmlađem stratumu znatno su rjeđi od nalaza u grobovima prethodnog sloja. Od navedenog broja grobova priloga se našlo samo u 19 grobova.

Na osnovi arheoloških priloga, a to su bili najčešće obične karičice, naušnice s tri jagode, neki tipovi prstenja, dugmeta i pređice, konstatirano je da se izvjesni tipovi nakita, pogotovo oni jednostavnije izradbe, mogu javljati kroz mnogo duži period, tj. sve do 14. st., pa i još kasnije. Novac nađen u grobovima ovog sloja sasvim sigurno nam daje za pravo da odredimo aproksimativnu gornju granicu ukopavanja u najmlađem stratumu begovačke nekropole, koji izrazito oskudijeva onim karakterističnim nalazima koji se javljaju u srednjem sloju ovog groblja. Prema svemu, dakle, ovaj najmlađi sloj se okvirno može datirati u vrijeme od 13. do 17. stoljeća. Uzevši u cjelini, možemo s dosta sigurnosti konstatirati da je ukopavanje na Begovači otpočelo pod konic 8. st. i da je trajalo kontinuirano sve do u 17. stoljeće.

Zusammenfassung

DAS MITTELALTERLICHE GRÄBERFELD VON »BEGOVACA« IM DORFE BILJANI DONJI BEI ZADAR

Die Verfasser publizieren die Ergebnisse vierjähriger archäologischer Forschungsarbeit betreffs einer der grösseren mittelalterlichen Nekropolen auf dem historischen Boden des frühfeudalen kroatischen Staates, beziehungsweise im nördlichen Dalmatien, das an sich reich an archäologischen Fundstätten aus dem Mittelalter ist.

Dargestellt wird zunächst die Reihenfolge der Ausgrabungsarbeiten der Nekropole (von 1959 bis 1962), die sich teilweise auf dem Komplex einer sehr weitläufigen *Villa rustica* befindet, im Umkreis einer dreischiffigen altkroatischen Kirche mit interessanten Grundrisskonzept. Im ganzen wurden 604 Gräber untersucht.

Im ersten Kapitel werden die allgemeinen Merkmale des Gräberfeldes behandelt. Es wird festgestellt, dass keine Merkmale einer »Nekropole von Reihengräbern« zu bemerken sind, da man bestrebt war die Gräber in grösstmöglicher Nähe des sakralen Objektes anzulegen. Dann werden Tiefe und Dimensionen der Gräber nebst den osteologischen Angaben beschrieben, während besondere Betonung auf der Typologie und Bauart der Gräber liegt. Es handelt sich hier nämlich um drei grundlegende Typen von Gräbern, nämlich: ovale (460), quadratische (72) und trapezoide (46), aber auch um spezifische Gräberarten, wie z. B. steinerne Sarkophage und Gräber die mit Elementen antiker Architektur gebaut sind, und letztlich Gräber die mit ellipsoiden steinernen »Gesimsen« auf Grabplatten oder mit monolithen Platten in der Form eines Grabsteins bedeckt sind. Alle diese Formen der Grabarchitektur weisen gewisse spezifische Merkmale auf, die zum Teil unsere bisherigen Erkenntnisse über die allgemeinen Merkmale der altkroatischen Nekropolen ergänzen.

Im zweiten Kapitel werden die Funde innerhalb und ausserhalb der Gräber behandelt. Nach der typologischen Klassifikation handelt es sich dabei um: Schläfenringe, bzw. Ohringe vom Typus einfacher Ringe, solche mit einer S-förmigen Endung, Ohringe mit drei Knoten und geriffelte Ohringe, ferner Ohrgehänge mit einer, drei oder vier Beeren, Ohrgehänge mit einer länglichen Beere oder mit zwei herzförmigen Verzierungen, und Ohrgehänge mit Anhängern und mit Glaskörnern; es folgen Fingerringe, und zwar kannelierte, geschmiedete oder gegossene, sowie mit Verzierungen; ferner Knöpfe, Halsketten und Schmuckappliken, dann Pfeilspitzen, Messer und Schnallen, Sporen und Wirtel, sowie Münzen und keramische Gefässe. Sie werden in der Reihenfolge der untersuchten Gräber beschrieben, und diese Reihenfolge wird auch bei den begleitenden Tafeln mit den Funden vom Gräberinventar beibehalten.

Im dritten Kapitel wird die Stratigraphie der ausgegrabenen Gräber analysiert und ihre Stellung zueinander, ferner die typologischen und chronologischen Besonderheiten der Grabbeigaben. Durch Vergleiche mit analogen Erscheinungen in übrigen altkroatischen, sowie in anderen slawischen Nekropolen, gelangte man zu gewissen Schlussfolgerungen. So wurden auf *Begovača* drei Strata von Gräbern festgestellt: das älteste, das mittlere und das jüngste Stratum. Der ältesten Bestattungsphase gehören der steinerne Sarkophag und die mit Elementen antiker Architektur konstruierten Gräber an, während die Gräber mit steinernen ellipsoiden »Gesimsen« über der Grabplatte, oder Platten in Form eines Grabsteins der jüngsten Bestattungsphase angehören. In das dazwischenliegende mittlere Stratum konnten alle übrigen Gräbertypen eingeordnet werden, d. h. die ovalen, quadratischen und trapezoiden, die mit der grössten Anzahl von Gräbern vertreten sind (464), sowie das reichste Kulturinventar beinhalteten, welches üblicherweise in den Zeitraum vom 9. bis zum Ende des 11. Jahrhunderts datiert wird.

Im ganzen genommen kann man mit ziemlicher Sicherheit folgern, dass die Bestattungen auf dem Gräberfeld Begovača gegen Ende des 8. Jahrhunderts begonnen hatten und dass sie ohne Unterbrechung bis etwa zum 17. Jahrhundert fort-dauerten.

Es muss noch festgestellt werden, dass bis jetzt — bedauerlicherweise — noch keine archäologischen Spuren der Siedlung gefunden wurden, zu welcher das Gräberfeld auf »Begovača« gehört hatte. Man kann aufgrund der Konfiguration des Geländes annehmen, dass sich dieselbe irgendwo an den Abhängen der niederen, in der Nähe liegenden Hügel befunden hatte, die von fruchtbaren Feldern umgeben waren und wo Wasserquellen vorkamen.